

MARS
IN
CATHEDRA

5
1970

(15 januari 1970)

KONINKLIJKE VERENIGING TER BEOEFENING VAN DE
KRIJGSWETENSCHAP

ERELEDEN: Z.K.H. de Prins der Nederlanden
Z.E. Luitenant-Generaal b.d. M. R. H. CALMEYER
Z.E. Luitenant-Generaal b.d. D. A. VAN HILTEN
Generaal-Majoor b.d. J. J. DE WOLF
Z.E. Luitenant-Generaal b.d. J. H. COUZY

HET BESTUUR IS ALS VOLGT SAMENGESTELD:

E. R. D'ENGELBRONNER Gen. Maj. G. S. b.d., Chef van de
Staf voor de Civiele verdediging,
Voorzitter.

B. H. SLAGER, Luitenant-Generaal Klu.
Opperofficier Personeel
Kon. Luchtmacht
Ondervoorzitter

DRS. J. VAN DER VALK, Directeur van de Afdeling NAVO-
en WEU-zaken van het Ministerie
van Buitenlandse Zaken,

E. ROEST, Commandeur

F. TOUBER, Brigade-generaal der infanterie (gsb)
Redacteur.
p/a Hogere Krijgsschool
Frederikkazerne,
van Alkemadeaan 774,
's-Gravenhage

A. C. LAMERS, Luitenant-Kolonel der Mariniers

H. DIETERS, Kolonel Klu.

MR. J.H.P.V. HAITSMAN MULIER, Res. Kolonel tit. der Artillerie b.d.
1e Secretaris

J. ALBERDA, Luitenant-Kolonel der Artillerie b.d.
2e Secretaris
Laan van Clingendael 121
's-Gravenhage

H. F. ENKELAAR Majoor KLu.
Penningmeester
Rembrandtlaan 81
Voorburg
postgirorekening: 78828

INHOUD

Samenstelling Bestuur	240
Personalia	242
Mededelingen van het Bestuur.	242
PRIJSVRAAG 1970.	243
Bijeenkomst woensdag 22 oktober 1969.	244
LEVEN NA DE BOM. MAATSCHAPPELIJKE GEVOLGEN VAN EEN NUCLEAIRE OORLOG	
voordracht door Luitenant-kolonel Arts <i>J. W. Thiessen</i>	247
Discussie	256
Bijeenkomst donderdag 30 oktober 1969	264
Discussie	264
Bijeenkomst donderdag 27 november 1969	271
GEWELDLOZE WEERBAARHEID	
voordracht door Majoor der Infanterie <i>A. A. Herweijer</i>	273
Discussie	285
PSYCHOLOGISCHE OORLOGVOERING	
artikel door Majoor der Genie <i>P. J. Graaff</i>	295
Boekbesprekingen	311

Personalia

Aan dit nummer werkten mee:

Luitenant-Kolonel-arts J. W. Thiessen (voordracht „Leven na de bom”)

Overste Thiessen werd geboren in 1928 te Rotterdam. Na beëindiging van de studie in de geneeskunde aan de Rijksuniversiteit te Utrecht werd hij op 12 november 1955 benoemd tot eerste-luitenant-arts.

Achtereenvolgens bekleedde hij functies als bataljons-arts, kantonnementsarts en commandant van een verbandplaats-compagnie. In 1960 volgde hij een post-academiale cursus aan het Instituut voor Radiopathologie en Stralenscherming te Leiden, waarna hij als officier-arts toegevoegd werd verbonden aan de sectie nbc-zaken en wetenschappelijk onderzoek van de Inspectie van de militair-geneeskundige dienst. In deze hoedanigheid was hij in het bijzonder belast met de behartiging van alle militair-geneeskundige aangelegenheden betreffende de verdediging tegen nucleaire strijdmiddelen, en met het volgen van de research ten behoeve van de MGD bij het Medisch-Biologisch Laboratorium der Rijksverdedigingsorganisatie TNO. Gedurende enige jaren maakt hij, naast zijn militaire functie, deel uit van de vaste groep van deskundigen, verbonden aan de afdeling stralingshygiëne van de Gezondheidsraad, voor welke raad hij, als plaatsvervangend lid, zitting heeft in de Centrale Raad voor de Kernenergie. De heer Thiessen is sinds 1968 hoofd van de afdeling medisch-wetenschappelijk beleid van de Inspectie van de geneeskundige dienst der Koninklijke Landmacht.

Majoor der Infanterie A. A. Herweijer (voordracht „Geweldloze weerbaarheid”)

Is geboren te Overschie in 1935 en volgde in de periode 1952-1955 de Koninklijke Militaire Academie te Breda. Werd op 1 augustus 1955 benoemd tot 2e luitenant der Infanterie. Bekleedde van 1955 tot 1968 achtereenvolgens functies in een infanteriedepot, de Kaderschool Infanterie, het 12e Pantserinfanteriebataljon (Gardejagers) en bij het Hoofdkwartier van de Koninklijke Landmacht. Is thans leerling van het laatste studiejaar van de Hogere Krijgsschool.

Majoor der Genie P. J. Graaff (artikel „Psychologische oorlogvoering”)

Majoor Graaff werd in 1936 geboren te Bandoeng. Werd per 1 augustus 1955 bevorderd tot 2e luitenant bij het Wapen der Genie. Heeft in de periode van 1955 tot 1968 achtereenvolgens diverse functies vervuld bij een paraat geniebataljon, het Genieopleidingscentrum en het Directoraat Gebouwen Werken en Terreinen. Volgt sedert medio 1968 als leerling van de Hogere Krijgsschool de cursus Hogere Militaire Bedrijfsleer.

Majoor W. J. M. van der Horst gsb en Majoor H. van Veen gsb (boekbesprekingen) zijn beide docent aan de Hogere (Krijgsschool).

Bestuursmededelingen

- De volgende bijeenkomsten van onze vereniging zullen plaats vinden op:
Donderdag 19 februari 1970 te 's-Gravenhage. Onderwerp: „Commandovoering en Automatisering”. Inleider: Brigade-Generaal der Infanterie (gsb) G. Mensink.
Donderdag 26 maart 1970 te 's-Gravenhage. Onderwerp: „Strategie voor West-Europa”. Inleider: Luitenant-Kolonel der Artillerie (gsb) C. de Jager.
Laatstgenoemde voordracht zal worden herhaald op donderdag 9 april 1970 te Breda.
- In herinnering wordt gebracht dat het bestuur heeft besloten de inzendingstermijn van de Prijsvraag 1969 te verlengen tot 31 december 1969.
- Auteurs-medewerkers van Mars in Cathedra wordt verzocht rechtstreeks te corresponderen met de redacteur (p/a Hogere Krijgsschool, 's-Gravenhage); kopij aan te bieden in enkelvoud, in schrijfmachineschrift, dubbele regelafstand en met een linker marge van 5 cm. Bij aanbieden te vermelden: juiste naam, titel(s), functie of kwaliteit, adres en gironummer of bankrelatie.
- Rectificatie.
In Mars in Cathedra nr 4 van 15 oktober 1969 is in het artikel van Ir C. J. Warners („Het dilemma van de wetenschappelijke onderzoeker”) een storende fout geslopen. Op blz. 224, rechter kolom, 9e regel van boven, dient na het woord „organisatie” te worden ingevoegd: „niet zou moeten insluiten een organisatie”.
- Nieuwe leden zijn hartelijk welkom. Opgave aan de 2e secretaris, Laan van Clingendael 121, 's-Gravenhage. Dringend wordt verzocht adres - zowel als rangwijzigingen door te geven aan vorengenoemd adres.
- Losse nummers van Mars in Cathedra kunnen schriftelijk worden aangevraagd bij de 2e secretaris (zie vorengenoemd adres.)

VERSLAG VAN DE KASCOMMISSIE

1. De kosten van het kwartaalbericht zijn gemiddeld f 4000,- per bericht, waardoor het grootste deel van de inkomsten hieraan moet worden besteed. Gelet op de essentiële functie van het kwartaalbericht dient deze uitgave onaangetast te blijven. Zelfs bij stijgende kosten zal de uitgave van vier nummers per jaar moeten worden veilig gesteld.
2. De huidige subsidie van f 2500,- per jaar wordt noodzakelijk geacht, met name gelet op het gestelde in punt 1 hierboven. De kascommissie moge het Bestuur dan ook adviseren om, indien verdere stijging van de kosten hiertoe noopt, niet te schromen een verhoging van subsidie aan te vragen.
3. De commissie meent te mogen concluderen dat:
 - a. de boekhouding juist; overzichtelijk en volledig heeft plaatsgevonden;
 - b. een juist beeld is verkregen van de financiële positie van de Vereniging, welke bij het afsluiten van dit Verenigingsjaar gezond wordt geacht;
 - c. continuering van de subsidie noodzakelijk wordt geacht.
4. De commissie stelt voor de penningmeester décharge en acquit te verlenen voor het gevoerde beheer.

's-Gravenhage, 2 december 1969. De Kascommissie

Drs. J. MULLER
Kolonel Klu

C. BOOSTER
Luitenant-Kolonel MA

M. J. WOLTERS
Majoor Marns

Prijsvraag 1970

Beschouwing

- Het personeelsbestand van de huidige krijgsmachten is verschillend van samenstelling. De krijgsmachtdelen van b.v. Zwitserland en Israël bestaan overwegend uit dienstplichtigen en hebben slechts zeer kleine kernen van beroepspersoneel, terwijl het Verenigd Koninkrijk en Canada uitsluitend met beroepspersoneel werken.
- In Nederland heeft de krijgsmacht zowel beroeps- als dienstplichtig personeel, doch de sterkteverhouding tussen de beide categorieën is bij de drie krijgsmachtdelen zeer verschillend. Zo bestaat de Koninklijke Landmacht overwegend uit dienstplichtig personeel, bij de Koninklijke Marine en de Koninklijke Luchtmacht is de getalsterkte van het beroepselement groter. De kort verband vrijwilligers en (bij de Landmacht) de technische specialisten vormen een derde personeelscategorie.

Onderwerp

Formuleer de mérites en bezwaren van krijgsmachten samengesteld uit beroepspersoneel en van krijgsmachten overwegend bestaande uit dienstplichtigen.

Geef een gemotiveerde aanbeveling voor de gewenste personeelssamenstelling van de Nederlandse krijgsmacht en van de drie delen daarvan.

Bepalingen

- Aan de prijsvraag kan worden deelgenomen door leden en adspirantleden van de Koninklijke Vereniging.

- De verhandeling dient een aantal van 6000 woorden (10 bladzijden in druk) niet te boven te gaan.
- Uitgewerkte studies (van individuen of groepen) worden tegemoet gezien vóór 1 oktober 1970. Indiening bij de redacteur, p/a Hogere Krijgsschool, Frederikkazerne, 's-Gravenhage. Inzending dient te geschieden in drievoud, in machineschrift, dubbele regelafstand, een linker marge van 5 cm en onder een motto, waarbij separaat in een gesloten enveloppe: naam en adres auteur(s) en vermelding van hetzelfde motto.
- De inzendingen worden eigendom van de Koninklijke Vereniging en zullen worden beoordeeld door een commissie bestaande uit: Luitenant-Generaal der Genie b.d. A. V. van den Wall Bake, Schout bij Nacht b.d. J. van Dapperen. Een nader hiervoor aan te zoeken (gepensionneerd) Opperofficier van de Koninklijke Luchtmacht.

Prijzen

Het Bestuur van de Koninklijke Vereniging stelt de volgende prijzen beschikbaar:

- 1e prijs: f 500,—
- 2e prijs: f 250,—
- 3e prijs: f 150,—

De bekroonde studie zal worden gepubliceerd in „Mars in Cathedra” van 15 januari 1971.

Bijeenkomst woensdag 22 oktober 1969

Voorzitter:

Ik open onze eerste werkbijeenkomst van het jaar en heet u allen van harte welkom, in het bijzonder de spreker van hedenavond.

En dan kom ik aan het volgende punt, de bestuursverkiezing. Het is u bekendgemaakt, dat in verband met zijn pensionering de Schout bij Nacht van Dapperen bedankt heeft voor het continueren van de functie die hij in het bestuur heeft vervuld en dat bovendien de Luitenant-Kolonel Janssen, onze penningmeester i.v.m. zeer drukke werkzaamheden zijn functie niet verder wenst te vervullen. Dit betekent, dat er twee vacatures zijn en het bestuur heeft daarvoor candidaat gesteld: Commandeur E. Roest, Chef Staf C-Zeemacht Nederland en de Majoor KLu H. F. Enkelaar. Ik kan u daarbij nog zeggen, dat het de bedoeling van het bestuur is om wanneer de Hr. Enkelaar gekozen zou worden door de leden, hem vervolgens de functie van penningmeester in het bestuur op te dragen.

Nu is dus aan de orde de verkiezing van twee nieuwe leden in het bestuur. Er zijn geen tegen-candidaten ingekomen, dus ik moet wel aannemen, dat uw stilzwijgen voor ons betekent, dat u instemt met de candidaatstelling van het bestuur. (Applaus.)

Ik ben bijzonder blij hier de Commandeur Roest en Majoor Enkelaar te mogen gelukwensen met hun verkiezing. Ik mag u vragen aan de bestuurstafel plaats te nemen.

Er rest mij nog afscheid te nemen van Schout bij Nacht van Dapperen, die jammer genoeg niet aanwezig is vanavond en van de Overste Janssen. Schout bij Nacht van Dapperen heeft gedurende een aantal jaren – een niet gering aantal jaren – deel uitgemaakt van ons bestuur en daaraan bijzondere diensten bewezen. Wij zijn hem erg dankbaar voor de inspanning, die hij zich gedurende die jaren heeft willen getroosten en het spijt ons oprecht, dat hij i.v.m. zijn pensionering gemeend heeft plaats te moeten maken voor jongeren.

De Overste Janssen, die eveneens een aantal jaren ons bestuur heeft gediend, als ik dat zo mag

zeggen, want dat is werkelijk dienen geweest. Hij heeft immers de functie van penningmeester betrekkelijk lange tijd moeten combineren met die van secretaris; een zware combinatie! Wij zijn erg blij dat dat de laatste tijd niet meer nodig is geweest, maar ik kan de leden verzekeren, dat het bestuur buitengewoon dankbaar is voor het vele werk dat de heer Janssen heeft verzet. Ik wens hem in zijn verdere loopbaan het allerbeste en veel succes toe. Mijnheer Janssen, zeer bedankt. (Applaus.)

Alvorens de spreker van hedenavond het woord te verlenen vraag ik nog Uw aandacht voor de jaarverslagen van de secretaris en van de penningmeester.

Secretaris:

Verslag conform art. 10 lid 2 der Statuten over de toestand der Ver. gedurende het verenigingsjaar 1968-1969.

In de ledenbijeenkomst te 's-Gravenhage dd. 16 oktober 1968 trad Mr. F. R. Mijnlieff, die zich niet herkiesbaar gesteld had, uit het bestuur. De hartelijke afscheidswaard van de Voorzitter, opgenomen in het eerste nummer van „Mars in C athedra” zijn het herlezen waard.

Als nieuwe bestuursleden werden gekozen: de Heren Drs. J. van der Valk, Directeur van de Afdeling Navo- en WEU-zaken van het Ministerie van Buitenlandse Zaken en Lnt. Kol. der Art. b.d. J. Albarda, die de functie van tweede secretaris op zich nam. Inmiddels treedt Lnt. Gen. B. H. Slager als ondervoorzitter der Vereniging op.

In de ledenbijeenkomst van 12 maart j.l. was er wederom een bestuursmutatie, ditmaal tengevolge van het aftreden van de Redacteur, Brig. Gen. H. A. Thoosen in verband met diens pensionering. Kol. der Inf. (gsb) F. Touber werd bij acclamatie als diens opvolger verkozen. Ook tot de scheidende redacteur werden door de Voorzitter woorden van grote dankbaarheid gesproken. Met name werd de totstandkoming van „Mars in C athedra” gereleveerd. Het is hier naar mijn mening de plaats om te constateren dat het

thans afgelopen verenigingsjaar als meest merkant evenement de verschijning van genoemde kwartaaluitgave heeft opgeleverd. Werd in de eerst genoemde bijeenkomst een voordracht gehouden door Drs. D. Mantz, Kol. v. h. Dienstvak van Bijzondere Diensten (gsb), W. Epke, Lnt. Kol. der Inf. (gsb) en E. d'Arnaud van Boeckholtz, Maj. der Art., over het onderwerp „Het practicum in de opleiding tot leiderschap”, in de tweede hierbovengenoemde bijeenkomst was het Prof. Dr. J. A. A. van Doorn, die sprak over „Krijgsmacht en democratie”.

Behalve de zojuist genoemde eerste en derde bijeenkomst moet nog gememoreerd worden de tweede voordracht van het werkplan 1968-1969 met als onderwerp „De militaire veiligheidsaspecten in wapenbeheersing, wapenbeperking en ontwapening” door Kol. KLu S. H. Hoogterp, welke wederom te 's-Gravenhage werd ge-

houden op 12 maart j.l. De vierde en tevens laatste bijeenkomst, gehouden op 6 mei j.l. te 's-Gravenhage gaf Brig. Gen. v. d. Gen. Staf b.d. H. A. Thoonsen gelegenheid een terugblik te werpen op het congres ter gelegenheid van het 100-jarig bestaan van de Hogere Krijgsschool. Alle bijeenkomsten kenmerkten zich door een bevredigende opkomst en een levende discussie. Volledigheidshalve vermeld ik dat in de bijeenkomst van 6 mei 1969 besloten werd tot verhoging der jaarlijkse contributie van f 15.— tot f 20.— naar aanleiding waarvan het huishoudelijk Reglement in artikel 9 een wijziging zal ondergaan.

Aangezien ik hier aangeland ben op het terrein van onze Penningmeester, besluit ik mijn verslag met de wens dat de opwaartse lijn die duidelijk te bespeuren is, zich in het komende jaar moge voortzetten.

BALANS PER 30 SEPTEMBER 1969

DEBET

1. Saldo giro	f 2.442,10
2. Saldo kas	„ 5,—
3. Nog te ontvangen contributies	„ 1.585,—
4. Verkoop	„ 220,—
5. Advertentie	„ 85,—
6. Nadelig saldo	„ 1.117,90
7. Totaal	f 5.455,—

CREDIT

1. Vooruitbetaalde contributies	f 1.755,—
2. Druk- en verzendkosten kwartaalbericht 1969/4	„ 3.700,—
3. Totaal	f 5.455,—

ONTWERP - BEGROTING VOOR HET VERENIGINGSJAAR 1969-1970

ONTVANGSTEN

1. Contributies	f 25.250,—
2. Subsidie	„ 2.500,—
3. Verkoop	„ 250,—
4. Advertentie	„ 85,—
5. Sub-totaal 1	f 28.085,—
6. Giro- en kassaldo per 30 september 1969	„ 2.447,10
7. Sub-totaal 2	f 30.532,10
8. Tekort	„ 1.217,90
9. Totaal	f 31.750,—

UITGAVEN

1. Honoraria		
2e secretaris	f 1.200,—	
Penningmeester	„ 1.200,—	
Voordrachten	„ 1.200,—	
Kwartaalbericht	„ 2.000,—	
Prijsvraag	„ 900,—	f 6.500,—
2. Reservering honorarium, reis- en verblijfkosten buitenlandse gastspreker		„ 600,—
3. Druk- en verzendkosten		
Circulaires	f 850,—	
Convocaties	„ 1.500,—	
Kwartaalbericht 1969/4	„ 3.700,—	
Kwartaalbericht 1970/1-4	„ 16.000,—	„ 22.050,—
4. Kosten vergaderingen		„ 600,—
5. Onkosten		„ 2.000,—
6. Sub-totaal		f 31.750,—
6. Totaal		f 31.750,—

VERSLAG OVER DE FINANCIËLE TOESTAND VAN DE VERENIGING 1 oktober 1968 - 30 september 1969

ONTVANGSTEN	Raming	Realisatie	Totaal	UITGAVEN	Raming	Realisatie	Totaal
1. <i>Contributies</i>	f 21.000,—		f 20.485,04	1. <i>Honoraria</i>	f 1.200,—	f 1.200,—	
1965/66		f 45,—		2e secretaris	" 1.200,—	" 1.200,—	
1966/67		" 367,50		Penningmeester	" 1.200,—	" 1.200,—	
1967/68		" 1.979,45		Voordrachten	" 2.400,—	" 1.470,—	
1968/69		" 16.338,09		Kwartaalbericht	" 900,—	"	f 4.890,—
1969/70 e.v. jaren		" 1.735,—		Prijsvraag	"	"	
2. <i>Subsidie</i>	f 6.500,—	f 6.500,—	f 6.500,—	2. <i>Druk- en verzendkosten</i>			
3. <i>Verkoop</i>	" 200,—	" 45,—	" 45,—	Orgaan 1967/68 nr. 3	" 1.530,—	" 1.530,30	
4. <i>Advertentie</i>	" 106,—	" 106,25	" 106,25	Orgaan 1967/68 nr. 4	" 2.000,—	" 1.717,10	
5. <i>Diversen</i>		" 307,50	" 307,50	Inhoud der Verslagen	" 2.200,—	" 1.704,20	
				Circulaires	" 750,—	" 846,09	
				Convocaties	" 1.200,—	" 1.184,77	" 19.359,23
				Kwartaalbericht	" 10.000,—	" 12.376,77	" 549,25
				3. <i>Kosten vergaderingen</i>	" 1.226,—	" 1.742,29	" 1.742,29
				4. <i>Onkosten</i>	" 2.000,—	" 70,—	" 70,—
				5. <i>Restituties</i>		" 232,50	" 232,50
				6. <i>Diversen</i>			
6. <i>Sub-totaal</i>			f 27.443,79	7. <i>Sub-totaal</i>			f 26.843,27
7. <i>Girosaldo op 1 oktober 1968</i>			" 1.846,58	8. <i>Kas- en girosaldo op 30 september 1969</i>			" 2.447,10
8. <i>Totaal</i>			f 29.290,37	9. <i>Totaal</i>			f 29.290,37

De vergadering acht discussie over deze stukken onnodig.

Mevrouw, mijne heren, dan is nu aan de orde de voordracht van Luitenant-kolonel Arts Thiessen, over het „Leven na de bom”.

Graag het woord aan de heer Thiessen.

Leven na de bom

Enige maatschappelijke gevolgen van een nucleaire oorlog

De futurologie, mijnheer de voorzitter, dames en heren, is een tak van wetenschap die tegenwoordig duidelijk „in” is, een wetenschap met vele beoefenaren uit verschillende disciplines, waarin al duidelijke specialisaties zijn waar te nemen: de biofuturesciëntie bijv., de economische futurologie en zelfs, zou ik denken, een krijgskundige futurologie. De populariteit van deze vorm van wetenschapsbeoefening is zó groot dat men welhaast van „pop-science” zou kunnen spreken . . . als dit althans niet oneerbiedig zou klinken tegenover de wetenschappelijk hoogstaande lieden die zich ermee bezighouden. Inderdaad: het valt niet te ontkennen dat de mens van nu gepreoccupeerd is met de toekomst. Deze pre-occupatie wordt misschien het best geïllustreerd door de betovering die het jaar 2000 blijkt uit te oefenen in de voorstellingswereld van het grote publiek, het jaar 2000 dat, zoals DANIEL BELL 1) het uitdrukt, alle ingrediënten bezit om een hoola-hoop rage te worden.

Het spreekt vanzelf dat bij alle toekomstvoorspellingen het streven naar een verbetering van de kwaliteit van het bestaan op de achtergrond meespeelt. Het onderwerp van deze avond heeft uiteraard te maken met verwachtingen in deze zin. Immers: een nucleair conflict van enige omvang zou de bodem ontnemen aan welke prognose dan ook, en het erbij betrokken deel van de mensheid kunnen terugbrengen tot een levensniveau en tot een maatschappijvorm zoals wij die al eeuwen achter ons hebben gelaten.

„Leven na de bom” is een onderwerp dat al vele schrijvers en sprekers heeft geïnspireerd, of wellicht moet ik zeggen: gefascineerd; de eraan gewijde beschouwingen beslaan vele boekdelen, het

aantal hieraan ontleende uitspraken is legio, het aantal misverstanden navenant.

Dat ik U en mijzelf vanavond bezighoud met het leveren van nog een beschouwing heeft uiteraard niet de bedoeling te komen tot weer andere uitspraken. Veeleer is het mijn bedoeling met U te spreken over enige maatschappelijke gevolgen van een kernramp waarover nogal eens misverstanden of verschillen van inzicht blijken te bestaan, en enkele kritische kanttekeningen te plaatsen bij de literatuur die op dit punt bestaat. Ik moet mij hier uiteraard enkele beperkingen opleggen: het is nu eenmaal onmogelijk, en hoe dan ook weinig zinvol, een samenvatting te geven van alle controversen die ten aanzien van de verwachte gevolgen van kernexplosies bestaan. Ik zal mij dan ook bepalen tot een beschouwing van enige aspecten waarmede de overlevenden bij de wederopbouw van een maatschappij in wat wel wordt genoemd de rehabilitatie-fase na de ramp, kunnen worden geconfronteerd. Dat hierbij het bloed slechts kruipt waar het gaan kan, zal U duidelijk zijn: als medicus zal ik mij vooral bezighouden met die maatschappelijke gevolgen welke door factoren van medisch-biologische aard worden beïnvloed of bepaald.

Sprekend over „leven na de bom” moet men zich uiteraard allereerst afvragen of de mogelijkheden tot het ontstaan van een atoomramp aanwezig zijn. Ik dacht dat althans ten aanzien van de technische mogelijkheden geen verschillen van mening hieromtrent bestaan: de hiervoor vereiste kernwapens zijn aanwezig, de inzetmiddelen beschikbaar, de afweermiddelen beperkt en in

ieder geval voor wat Nederland betreft niet effectief. Blijft de vraag of een dergelijke ramp ook politiek mogelijk, of, zo U wilt, waarschijnlijk is, en zo ja: welke omvang zij zou aannemen. Het antwoord op deze vragen kan niet anders dan speculatief zijn, daar het berust op een analyse van een niet objectief voorspelbare reactie op een evenmin objectief voorspelbare politieke situatie. (Ik laat het ontstaan van een kernramp als gevolg van een „vergissing”, een mogelijkheid waarover enkele jaren geleden nogal heftig werd gediscussieerd, hier verder buiten beschouwing). Wij eten, om met TINBERGEN te spreken, te veel brood om goede profeten te kunnen zijn.

De verschillende mogelijke en daadwerkelijk gepostuleerde antwoorden overziende, en nagaan welke consequenties hieruit zijn getrokken, meen ik te kunnen komen tot de constatering dat het antwoord op de vraag naar de mogelijkheden voor het ontstaan van een atoomramp een eindproduct schijnt te zijn van een proces dat streeft naar een optimalisering van de argumentatiewaarde m.a.w. dat het doel waarvoor het wordt gebruikt blijkbaar de inhoud bepaalt. Dit komt, meen ik, fraai naar voren bij de nog steeds in gang zijnde discussies over het bestaansrecht van de Organisatie Bescherming Bevolking, of, ruimer gesteld, naar de zin van civiele verdediging.

De (althans vele) tegenstanders zijn er in dezen steeds van uitgegaan dat een eventuele kernramp in Nederland „totaal” zal zijn, dat van een bescherming derhalve geen sprake kan zijn, en dat daarom alle geld en moeite beter kan worden besteed voor andere doeleinden.

(Om discussie over deze, inderdaad niet volledig weergegeven, voorstelling van zaken te vermijden wil ik hier uitdrukkelijk stellen dat ik slechts de in het kader van deze argumentatie relevante overwegingen noem).

De voorstanders van civiele verdediging (de voorzitter neemt mij niet euvel als ik ook hier enige, naar ik hoop: toelaatbare, simplificaties aanbreng) stellen dat een totale, het gehele grondgebied treffende kernramp onwaarschijnlijk is, dat er in randgebieden reële beschermingsmogelijkheden bestaan, en dat hulpverlening uit niet of minder ernstig getroffen gebieden de gevolgen van een dergelijke ramp kan beperken.

Tweeërlei antwoord dus, voor twee verschillende doeleinden gebruikt. Naar ik meen is er een andere benadering om te komen tot een uitspraak betreffende de zinvolheid van een voorspelling over de gevolgen van kernrampen, deze n.l. dat men

niet uitgaat van een gepostuleerde waarschijnlijkheid en omvang, maar van de consequenties die aan de eventuele onjuistheid van de mogelijke postulaten kunnen zijn verbonden. Als men zich beperkt tot de twee extreme gevallen, de veronderstellingen dus dat ófwel geen kernwapenoorlog, ófwel een totale kernwapenoorlog zal plaatsvinden, kan men redeneren dat studies betreffende de gevolgen van kernrampen zinloos zijn: in het eerste geval omdat dat wat niet voorkomt geen gevolgen kan hebben, in het tweede omdat enigerlei voorbereiding, gebaseerd op een dergelijke studie, tòch zinloos is. De consequenties van het falen van deze veronderstellingen zijn echter ernstig: in het geval van een oorlog met beperkt of omvangrijk gebruik van kernwapens wordt men overvallen door een situatie die men niet heeft voorzien, en waarop men zich derhalve niet heeft voorbereid. Op het laatste ga ik hier verder niet in, doch het eerste is dacht ik voldoende reden voor studies over de gevolgen van een eventueel, waarschijnlijk of onwaarschijnlijk, nucleair conflict. Daar komt m.i. bij dat pogingen om kernwapengebruik te voorkomen eerst een vaste basis verkrijgen wanneer men heeft nagegaan hoe een nucleair conflict zou kunnen uitbreken, welke vormen het zou kunnen aannemen, en welke de gevolgen ervan zouden kunnen zijn. Dit „doordenken over het ondenkbare” (KAHN) is een conditio sine qua non voor een rationele aanpak om tot een „ban de bom” te komen: het denken over elke vorm van een kernoorlog als een onvermijdelijk Armageddon betekent, naar WIENER²⁾ naar mijn gevoel overtuigend heeft aangetoond, een ontkenning van het probleem, die een ernstige overdenking in de hier bedoelde zin tegenhoudt.

Is nu een dergelijke studie van futurologische aard? In zekere zin, dacht ik, wèl. Als men de futurologie opvat als de wetenschap die, uitgaande van feiten en ervaringen, en onder beschouwing van tendenties en mogelijkheden, tracht te komen tot extrapolaties in de toekomst, dan is er veel voor te zeggen het onderwerp van vanavond een futurologisch onderwerp te noemen. Het heeft met andere futurologische studies een aantal eigenschappen gemeen, zoals de onzekerheid van de uitkomsten, de voortdurende bijsturing die bij beschikbaar komen van nieuwe gegevens moet worden verricht, en de „terugkoppeling” die ontstaat wanneer de verwachting een ongunstig beeld blijkt op te leveren, waardoor mechanismen worden opgeroepen die van

invloed gaan worden op ontwikkelingen in de richting van een ander toekomstbeeld. Ik zal hier verder afstappen van het doen van algemene opmerkingen, en komen tot een meer specifieke beschouwing over de conclusies waartoe studies op het onderhavige gebied zijn gekomen. Ik zal daarbij vooral de nadruk leggen op de vele onzekerheden die aan dergelijke studies inherent zijn, en verantwoordelijk zijn voor de verschillen in opvatting waartoe zij leiden.

Dat men, sprekend over dezelfde effecten, kan komen tot zeer verschillende conclusies is door OSBURN 3) toegelicht in een voordracht tijdens het in 1967 in Fort Monroe, Virginia, gehouden symposium over „Postattack recovery from nuclear war”. Zo kan men in de literatuur bewijzen vinden voor de stelling dat vuurstormen waarschijnlijk wel, of waarschijnlijk niet zullen optreden, dat klimaat- en weerspatronen wel/niet zullen veranderen, dat insectenplagen en epidemieën wel/niet waarschijnlijk zijn. Nu wekt een dergelijke uitspraak gemakkelijk de indruk dat het in het algemeen gesproken niet mogelijk is tot betrouwbare uitspraken te komen, hetgeen beslist onjuist is: steeds duidelijker beginnen enkele punten waarover algemene overeenstemming bestaat zich af te tekenen.

De redenen voor zó grote verschillen in opvatting als zojuist vermeld zijn velerlei. Een van de onbelangrijkste redenen, in de niet-wetenschappelijke pers echter vaak als de meest belangrijke gezien, is het bestaan van wetenschappelijke controversen over de interpretatie van feiten: dit speelt een veel minder grote rol dan men zou denken. Belangrijker zijn de verschillen in opvatting die ontstaan als gevolg van een verschillende waardeschatting van niet geheel bekende factoren, bijvoorbeeld bij het extrapoleren van gegevens die zijn verkregen bij een bepaald eco-systeem, bijvoorbeeld bij proefexplosies in een woestijngebied, op een ander eco-systeem.

Juist op ecologisch gebied treft men nogal eens verschillen van inzicht aan die worden veroorzaakt doordat de onderzoekers, buiten hun eigen vakgebied tredend, relaties aannemen waar die slechts een ondergeschikte rol spelen, of belangrijke wisselwerkingen over het hoofd zien.

Een standaardvoorbeeld hiervan is het probleem van de insectenplagen, dat waard is hier wat uitvoeriger te worden besproken, omdat het in een of andere vorm herhaaldelijk weer opduikt. De formulering waarin ik het hier weergeef is ontleend aan een redactionele kolom bij een artikel

van Uw voorzitter in het tijdschrift *Intermediair* 4) (te Uwer geruststelling kan ik mededelen dat de generaal d'ENGELBRONNER zich in dit artikel genuanceerder uitdrukt!); zij luidt als volgt:

„Vogels zijn gevoeliger voor radioactiviteit dan insecten; een massale vogelsterfte zou het gevolg van een atoomoorlog zijn. Insecten daarentegen zouden de ramp goeddeels overleven en in het volgend tijdperk grotendeels bevrijd zijn van hun natuurlijke vijanden. Een insectenramp zou de nucleaire ramp kunnen volgen”.

Op het eerste gezicht lijkt dit een plausibele redenering, maar in werkelijkheid is de toestand gecompliceerder.

Het uitgangspunt waarop de redenering rust, n.l. de verschillende stralingsgevoeligheid van insecten en vogels, is juist: in laboratoriumexperimenten is aangetoond dat voor het doden van volwassen insecten doses van minimaal 20.000 rad, en soms wel 100.000 rad, nodig zijn; bij vogels is de letale dosis van de orde van 1000 rad.

De fouten die in de verdere redenering worden gemaakt zijn de volgende:

- 1e. In het ontwikkelingsstadium van insecten doen zich grote verschillen ten aanzien van de stralingsgevoeligheid voor: poppen en larven zijn veel gevoeliger dan de volwassen exemplaren. Bij vogels is deze spreiding veel geringer.
- 2e. Aangenomen wordt dat vogels en insecten dezelfde stralingsdoses ontvangen. Dit mag waarschijnlijk klinken, het is het allerminst. Bij de directe explosieeffecten speelt straling een betrekkelijk ondergeschikte rol, en wordt de sterfte van insecten en vogels in hoofdzaak door andere factoren bepaald. In falloutgebieden echter ontvangen de dicht bij de grond levende insecten ongetwijfeld veel hogere doses dan de vogels, temeer daar in dit geval de bèta-straling uit de fallout een veel grotere rol speelt dan de gamma-component. Deze laatste factor alleen al zou een ca. 100 maal hogere blootstelling van insecten, vergeleken met vogels, kunnen veroorzaken.
- 3e. Impliciet wordt verondersteld dat het vermogen tot voortplanting niet door straling wordt beïnvloed, m.a.w. alle overlevende insecten worden in staat geacht zich voort te planten. Dit is een aperte onjuistheid, die kan worden aangetoond door erop te wijzen

dat voor het steriliseren van insectenmannetjes doses van ca. 5000 rad voldoende zijn.

- 4e. Het is onjuist te menen dat de omvang van insectenpopulaties alleen wordt beheerst door vogel-insect interacties. In werkelijkheid spelen factoren als klimaat, beschikbaarheid van voedsel, vóórkomen van andere insecteneters en parasieten, en competitie met andere insectensoorten een minstens even grote rol. 5)

Met het bovenstaande wil niet gezegd zijn dat insectenplagen niet zouden kunnen voorkomen, maar slechts dat straling bij het ontstaan van zulke plagen hoogstens een ondergeschikte rol speelt. Een verhoogd voedselaanbod zou in dit opzicht wel eens van veel groter belang kunnen zijn. Dit geldt eveneens voor wat betreft de kans op het ontstaan van knaagdieren-plagen. Een stelling die ook nogal eens wordt gehoord is dat, parallel aan insecten- en knaagdierenplagen, besmettelijke ziekten die door deze dieren worden overgebracht de kop zouden opsteken en zelfs epidemisch zouden kunnen worden. Ook hier is een in hoge mate kritische benadering noodzakelijk: zo'n 70 ziekten kunnen worden overgebracht door dieren, en het zal duidelijk zijn dat die niet alle even belangrijk kunnen zijn. Niettemin zou het wegvallen van een ecologische barrière, leidend tot een stijging van dierlijke ziekteoverbrengers (vectoren), onder ongunstige omstandigheden kunnen voeren tot een in verhoogde frequentie optreden van bepaalde infectieziekten.

De meest beruchte vector-ziekten zijn ongetwijfeld pest en vlektyfus. De kans op het optreden van een pest-epidemie is, althans in Nederland, bijzonder klein: de ziekte is hier niet endemisch (d.w.z. zij komt niet voor bij in het wild levende knaagdieren) en de meest efficiënte vector, de tropische rattevlo (*Xenopsylla cheopis*), komt in Nederland niet voor. De enige mogelijkheid waardoor in Nederland een pest-epidemie zou kunnen optreden zou zijn via import vanuit de tropen.

Ook vlektyfus is in West-Europa een praktisch uitgestorven ziekte, en zou slechts de kop kunnen opsteken na import vanuit gebieden waar de ziekte endemisch is. Dat dit niet alleen een theoretische mogelijkheid is bewijzen gegevens uit Duitsland in de Tweede Wereldoorlog, waar als gevolg van de zware bombardementen een inten-

sief contact tussen de bevolking en uit Oost-Europa afkomstige dwangarbeiders optrad. Het gevolg was dat, m.n. in Maagdenburg, binnen enkele weken honderden gevallen van vlektyfus optraden. Opvallend hierbij was dat de sterfte onder de bevolking, die tevoren deze ziekte niet had gekend, veel hoger was dan onder de „displaced persons”, n.l. 24,5% tegenover 6,5%, een verschil waarop ik later nog terug zal komen. 6) In beide gevallen berust onze bescherming derhalve op het buiten houden van de ziekteverwekkers. In hoeverre e.e.a. onder voorzienbare omstandigheden mogelijk is, laat ik buiten beschouwing; ik stel hier slechts vast dat een insectenplaag, zoals een intensieve vervlooiing of verluizing van de bevolking, niet noodzakelijkerwijs behoeft te impliceren het optreden van een epidemie.

De grootste kans op het uitbreken van epidemieën bestaat uiteraard ten aanzien van die ziekten die endemisch zijn, d.w.z. in meerdere of mindere mate in de bevolking voorkomen, maar waarvan uitbreiding door overheidsmaatregelen (het staatstoezicht voor de volksgezondheid) wordt beperkt. Dat niettemin, zelfs bij een goed functionerend overheidsapparaat, onder moeilijke omstandigheden van huisvesting, volksgezondheid, voeding, een sterke toeneming van infectieziekten kan optreden bewijzen de cijfers uit de oorlogsjaren in Nederland. 7) Zo bedroeg, vlak voor de oorlog, het aantal nieuwe tyfus gevallen per jaar ongeveer 1 per 100.000; in 1943 was dit gestegen tot 5 per 100.000, in 1945 zelfs tot 5 per 10.000, d.w.z. een stijging met een factor 50, vergeleken met 1940. Paratyfus en verwante ziekten toonden een soortgelijk, zij het minder sterk stijgend verloop van 3 per 100.000 in 1940 tot 1½ per 10.000 in 1945, d.w.z. een toeneming met een factor 5. Eenzelfde toeneming vertoonde bacillaire dysenterie.

Een sterke stijging was waarneembaar bij difterie: de vooroorlogse frequentie bedroeg hiervan ongeveer 1 à 2 per 10.000; in het topjaar 1944 echter werden 6 gevallen per 1000 geregistreerd, ongeveer 40 maal zoveel dus.

Een toeneming van deze ziekte werd eveneens geconstateerd in Duitsland, vooral in de periode van de zware bombardementen op grote steden, echter in veel geringere mate: van ca. 2 per duizend in 1938 tot ca. 3 per duizend in 1944. Dat er echter meerdere factoren zijn die een verhoogd voorkomen van bepaalde infectieziekten beïnvloeden bewijst een vergelijking van de getallen betreffende de roodvonk-frequentie: in

Nederland werd in de laatste wereldoorlog een toeneming met een factor 3 gevonden (van 1 per 1000 tot ruim 3 per 1000 in 1943), in Duitsland eveneens (van 2 per 1000 tot 6 per 1000), echter lag hier de top in 1942, dus vóór de periode van hevige luchtbombardementen op de grote steden. 8)

Dat men zelfs over het gevaar van infectieziekten van mening kan verschillen en tot tegenovergestelde uitspraken kan komen bewijzen de conclusies van SENCER 9) enerzijds, en die van MITCHELL 10) anderzijds: de eerste auteur, sprekend op het eerder genoemde symposium, acht het gevaar van tuberculose, gezien de mogelijkheden van behandeling en preventie waarover wij beschikken, van ondergeschikt belang terwijl MITCHELL (in een rapport van de RAND-corporation) van mening is dat juist de preventiemethoden die in moderne landen de tuberculosemorbiditeit zo sterk hebben gereduceerd verantwoordelijk kunnen zijn voor het ontstaan van een gevaarlijke toestand.

Wat MITCHELL bedoelt is het volgende: in tijden van een hoge tuberculose-morbiditeit is vrijwel elk lid van de bevolking op een of ander moment in zijn leven blootgesteld geweest aan een besmetting met de tuberkel-bacil. Dit hoeft niet noodzakelijkerwijs te leiden tot een klinisch manifeste tuberculose, wèl tot een afweerreactie van het lichaam die resulteert in een zekere mate van immuniteit. Deze immuniteit is aan te tonen van behulp van bepaalde huidreacties: vroeger bijv. met die van PIRQUET, tegenwoordig met de reactie van MANTOUX. Daalt nu de tuberculosemorbiditeit, door het zo spoedig mogelijk onder behandeling stellen van de ziektegevallen (te vinden door bijv. massa-schermbeltonderzoek), dan ontstaat een toestand waarbij meer en meer mensen Mantoux-negatief blijken te reageren, d.w.z. blijkbaar nog nooit met een tuberkel-bacil in aanraking zijn geweest. Een weerspiegeling van deze ontwikkeling treffen wij aan bij de strijdkrachten: was in 1945 het percentage Mantoux-negatieven bij recruten nog ca. 60%, in de volgende jaren zien wij dit percentage gestadig toenemen: 1956: $\pm 75\%$, 1960: $\pm 85\%$, 1965: 91%, vorig jaar: bijna 94%. In een dergelijke situatie zal een „invasie” van tuberkel-bacillen desastreuze gevolgen kunnen hebben en leiden tot een explosie van tuberculose. Zo'n invasie zal kunnen worden opgevat als een verhoogde infectiedruk, bijvoorbeeld als gevolg van een intensief samenleven („overcrowding”), een

effect dat in de militaire samenleving zoals U weet een grote rol speelt.

Het verschijnsel waarop MITCHELL doelt doet zich niet alleen bij tuberculose voor, maar in principe bij alle infectieziekten waarbij een circulatie van ziektekiemen door de gehele bevolking plaatsvindt. Bij de bestrijding van deze ziekten gaat, evenals bij tuberculose het geval is, langzaam maar zeker een toestand ontstaan waarbij de grote meerderheid van de bevolking nog nooit met de betreffende ziekteverwekker in aanraking is geweest. Het spreekt vanzelf dat de enorme verbetering van de hygiënische condities waaronder de bevolking, vergeleken met nog niet zo lang geleden, leeft in dit gehele mechanisme essentieel is. Juist dit laatste punt vormt de Achilleshiel van onze bescherming: bij een verslechtering van de hygiënische omstandigheden, en bij een toegenomen infectiedruk als gevolg van overcrowding kunnen infectieziekten opduiken die wij meenden onder de knie te hebben. Een voorbeeld van de gevolgen van slechte hygiënische toestanden ontleen ik aan het „Verslag over de jaren 1946 en 1947 van de Geneeskundige Hoofdinspecteur van de Volksgezondheid”, waarin een situatie wordt beschreven die men zich, op grotere schaal, kan denken in de randgebieden van kernwapenexplosies:

„In Huissen brak begin 1946 een tyfus-epidemie uit. De gevallen kwamen allen uit dezelfde omgeving, waar geen waterleiding en de watertoevoer zeer slecht was. De rioleringen waren stuk, en het water uit de riolen stond tot aan de huizen, soms zelfs tot over de drempel”. 11)

Dat toestanden als deze niet alleen in verhoogde aantallen van ziektegevallen, maar eveneens in een ernstiger verlopend ziektebeeld kunnen resulteren, werd reeds aangeduid door het verschil in ernst van de vlektyfusgevallen in Maagdeburg bij de autochtone bewoners en bij dwangarbeiders, waarover ik U eerder sprak. Tot welke situaties dit zou kunnen leiden zou ik U willen illustreren met de vermelding van de mazelen-epidemieën op de Sandwich-eilanden (in 1775) en de Fiji-eilanden (in 1874). 12) In beide gevallen betrof het hier een niet eerder aan deze ziekte blootgestelde bevolking. Na introductie van het mazelen-virus werd praktisch 100% van de bevolking besmet. De mortaliteit van deze „goedaardige” ziekte bedroeg echter 25%! Ik bedoel met dit relaas niet te impliceren dat situaties als deze zich zullen voordoen, maar slechts wijzen op factoren die het optreden van infectieziekten beïnvloeden, en die onder een bevolking

getroffen door een kernramp ongetwijfeld een rol kunnen spelen.

Een bijzondere omstandigheid, die niet alleen begunstigend werkt op de verspreiding van infecties, maar op zichzelf bepaalde ziekten en afwijkingen kan veroorzaken is de kernstraling, afkomstig van fallout die over grote gebieden, buiten de directe door nucleaire bomexplosies getroffen arealen, kan zijn verspreid. Ik spreek hier met opzet over kernstraling als gevolg van fallout, en niet over de directe kernstraling tijdens de explosie zelf. In het laatste geval worden de maatschappelijke gevolgen in de eerste plaats bepaald door de enorme destructie en het overweldigende aantal doden en gewonden als gevolg van luchtdruk en hittestraling. Vergeleken hiermede speelt de straling een zeer ondergeschikte rol. In falloutgebieden echter, buiten het verwoeste gebied, kan op uitgebreide schaal een blootstelling van grote groepen van de bevolking ontstaan, als gevolg waarvan geheel andere verschijnselen op de voorgrond treden. Het is op dit punt dat de grootste onzekerheden bestaan, wanneer men tracht te komen tot een schatting van de gevolgen van een blootstelling aan straling, wellicht met een betrekkelijk geringe doseringssnelheid, maar gedurende lange tijd.

Ik wil hier niet in de eerste plaats spreken over de gevolgen, in termen van ziekte of dood, die op korte termijn zullen kunnen optreden: deze effecten zou ik nog willen rekenen tot de directe gevolgen van de explosie. De overlevenden echter, en het zijn zij die worden geconfronteerd met de maatschappelijke gevolgen van een kernramp, zullen zich over de onzichtbare, onvoelbare aanwezigheid van radioactiviteit in hun omgeving ernstig bedreigd kunnen voelen, en hierdoor het reële gevaar gevoelsmatig overschatten. De oorzaak van de onzekerheden die juist met betrekking tot de z.g. late stralingseffecten bestaan is deze, dat uit de verspreide waarnemingen bij de mens bijzonder moeilijk kwantitatief is na te gaan welk effect, en in welke mate, door straling wordt veroorzaakt: enerzijds omdat die effecten betrekkelijk zeldzaam zijn en dus eerst na studie van grote aantallen kunnen worden geëvalueerd, anderzijds omdat er weinig voor straling specifieke afwijkingen optreden, afwijkingen dus die niet eveneens door andere (zij het vaak onbekende) factoren ontstaan.

Het betreft hier vooral kwaadaardige nieuwvormingen, waarvan de meest bekende, de leucaemie, normaliter reeds in een frequentie van

ongeveer 1 per 10.000 per jaar voorkomt. Een stijging van deze frequentie, na blootstelling aan straling, is ondubbelzinnig aangetoond, o.a. in Hiroshima en Nagasaki, een stijging die heeft geleid tot een surplus van enkele honderden leucaemiepatiënten boven de verwachte aantallen. Ook de frequentie van andere maligne processen blijkt na bestraling, hoewel in mindere mate, toe te nemen. Ik zal U niet vermoeien met een beschouwing over de wijze waarop men tenslotte is gekomen tot een kwantitatieve schatting, tot een dosis-effectrelatie, maar volstaan met het vermelden van de uitkomsten.¹³⁾ Men heeft dan vastgesteld dat, per rad (eenheid van stralingsdosis, vergelijkbaar met de eenheid „röntgen”), en per 10⁶ blootgestelde personen ca. 20 gevallen van leucaemie zullen kunnen optreden, en 20 gevallen van enigerlei ander dodelijk verloopend maligne proces.

Welke betekenis hebben deze getallen als men zich een voorstelling tracht te maken van het risico van deze „late effecten” voor de overlevenden van een kernramp? De beste indruk krijgt men wellicht door een vergelijking te maken met het normale optreden van deze ziektes. Met behulp van de bovenaangegeven cijfers kan men dan berekenen dat voor een verdubbeling van de normale frequentie van leucaemieën een dosis van enkele honderden rads zou zijn vereist, voor de frequentie-verdubbeling van alle andere maligne processen tezamen zelfs enkele duizenden rads.

Dit zijn dusdanig hoge doses dat men zich nauwelijks kan voorstellen dat de overlevende bevolkingsgroep, gemiddeld, aan doses van deze orde van grootte zal zijn blootgesteld.

Het komt mij dan ook voor dat het gevaar van de eerder besproken infectieziekten aanzienlijk groter is dan dat van de late somatische stralingseffecten.

Een ander bijzonder gecompliceerd stralingseffect dat sinds het werd gesignaleerd grote aandacht, ook bij het grote publiek, heeft gekregen is de inductie van veranderingen in het genetisch apparaat. Deze genetische gevolgen zijn bekend geworden door het werk van de geneticus MULLER met *Drosophila melanogaster*, het bananevliegje, gepubliceerd in 1927 en volgende jaren. Zijn studies zijn door stralingsgenetici over de gehele wereld bevestigd, terwijl na de oorlog ook bij andere proefdieren (m.n. bij de muis) genetische stralingsveranderingen konden worden aangetoond en geëvalueerd.¹⁴⁾ Het zal U

duidelijk zijn dat genetisch onderzoek van deze aard bij de mens onmogelijk is; wèl heeft de studie van de genetisch bepaalde kenmerken bij de mens o.a. inzicht verschaft in de rol die deze kenmerken spelen als componenten van de menselijke variabiliteit. Zo is gebleken dat een groot aantal ernstige en minder ernstige aangeboren afwijkingen genetisch worden bepaald en dat allerlei lichamelijke- en geestelijke eigenschappen overerfbaar zijn.

De aanwezigheid van kernstraling in het biologisch milieu, zoals die bij een kernramp zou kunnen worden verwacht, zou op grote schaal afwijkingen in het genetische apparaat van de getroffen kunnen induceren, en aldus vele generaties kunnen belasten. De „overall” schade zou, dit in aanmerking nemende, wel eens aanzienlijk groter kunnen zijn dan de directe schade, aangebracht aan de getroffen bevolking.

De veranderingen aan de genen, de dragers der erfelijke eigenschappen, toegebracht noemt men mutaties. Ook deze veranderingen zijn niet specifiek voor straling: andere (z.g. mutagene) agentia kunnen eveneens mutaties veroorzaken, terwijl zij voorts ook met een zekere frequentie spontaan optreden. Op dit laatste verschijnsel berust het mechanisme van de evolutie. Van groot belang is dat de overgrote meerderheid van de mutaties, spontaan of geïnduceerd, een schadelijk effect heeft, al behoeft dit niet rechtstreeks te leiden tot ziekte of dood. Het is derhalve van vitaal belang inzicht te hebben in het gevolg van een verhoogde mutatiefrequentie bij de mens. Zulk een inzicht zou men op twee wijzen kunnen verkrijgen: een directe benadering door bestudering van mensengroepen die aan straling zijn blootgesteld geweest, en een indirecte benadering door de studie van genetische veranderingen bij proefdieren en extrapolatie van deze gegevens naar de mens. De eerstgenoemde benadering, o.a. door NEEL en SCHULL toegepast bij de bestudering van erfelijk bepaalde afwijkingen bij de nakomelingen van overlevenden in Hiroshima en Nagasaki toonde geen statistisch significant stralingseffect op het voorkomen van doodgeborenen, zuigelingensterfte of aangeboren misvormingen. Ook de geslachtsverhouding, d.w.z. de verhouding tussen het aantal mannelijke en vrouwelijke nakomelingen, waarvan men op genetische gronden een verandering had verwacht, bleek niet statistisch significant te zijn gewijzigd. De levensverwachting van de kinderen, geboren uit bestraalde ouders, bleek eveneens niet te zijn veranderd. Uit deze gegevens

mag niet worden afgeleid dat de „genetische gevoeligheid” van de mens blijkbaar niet erg groot is: al op theoretische gronden mag men verwachten dat het grootste deel van de schade uitgespreid zal zijn over vele generaties. ¹⁵⁾

Uit experimenten met muizen heeft men een goede indruk verkregen van het aantal mutaties dat door straling wordt geïnduceerd.

Een zeer belangrijke invloed bleek de doseringsnelheid uit te oefenen: bij gelijkblijvende totale dosis bleken lage doseringssnelheden aanzienlijk minder mutageen te zijn dan hoge doseringssnelheden. Daar men in falloutgebieden, althans in die delen ervan waar niet sterfte op korte termijn het overheersende effect vertegenwoordigt, in het algemeen te maken heeft met lage doseringssnelheden (uit een genetisch oogpunt is minder dan 50 rad/uur al als een lage doseringssnelheid op te vatten) zal ik in het volgende de gegevens die hierop betrekking hebben gebruiken. Het is dan gebleken dat, per rad, en per gen, de mutatiefrequentie van de orde van 2 op 10^8 bedraagt, ofwel, dat per 100.000.000 genen, bij een dosis van 1 rad, 2 mutaties mogen worden verwacht. Het aantal genen in de menselijke geslachtscel wordt op 20.000 geschat, d.w.z. dat per rad, in één op 2500 geslachtscellen een mutatie mag worden verwacht, aannemende dat het genetische materiaal van de mens een ongeveer gelijke gevoeligheid voor straling heeft als dat van de muis, een veronderstelling waaraan weliswaar elke experimentele grond uiteraard ontbreekt, maar waartegen op theoretische gronden weinig is in te brengen. In ieder geval mag men verwachten dat het verschil in gevoeligheid tussen muis en mens veel minder groot is dan dat tussen *drosophila* en muis: de muis bleek in deze ongeveer $15 \times$ zo gevoelig te zijn als de bananenvlieg.

Uitgaande nu van de bovengenoemde gegevens kan men de mutatiebelasting van de overlevende bevolking, als functie van de stralingsdosis, berekenen. De aldus verkegen aantallen mutaties echter geven op zichzelf nog geen duidelijk beeld van de situatie in termen van menselijk leed, in de eerste plaats omdat zij zich slechts voor een klein gedeelte manifesteren in de eerste generatie, in de tweede plaats omdat zij – evenals dit bij de late effecten het geval bleek – geen specifieke afwijkingen representeren doch het effect van de natuurlijke mutatiefrequentie als het ware versterken. Vergelijking met de „natuurlijkerwijze”

voorkomende genetisch bepaalde afwijkingen lijkt derhalve zinvol, een gelijksoortige benadering dus als eerder werd toegepast bij de late effecten.

Aannemende dat de ontvangen stralingsdosis, gemiddeld over de overlevenden, 100 rad bedraagt, zou dit het volgende beeld (kunnen) opleveren, per 10.000 getroffen:

1e categorie: ernstige lichamelijke en geestelijke gebreken

normaal: 1%, d.w.z. 100 gevallen
na 100 rad in opeenvolgende generaties extra: 100 gevallen, waarvan in de eerste generatie: 10 gevallen.

2e categorie: sterfte tot het 20e jaar

normaal: alleen waargenomen bij nakomelingen van bloedverwante huwelijken
na 100 rad in opeenvolgende generaties extra: 500 gevallen, waarvan in de eerste generatie: 15 gevallen.

Wat de laatstgenoemde categorie betreft moet worden opgemerkt dat sterfte voor het 20e jaar niet noodzakelijkerwijs aantoonbaar menselijk leed behoeft in te houden: in vele gevallen zal men te maken hebben met nietlevensvatbaarheid van de vrucht, welke kan resulteren in een ietwat versterkte menstruatie bij de vrouw of miskraam in de eerste drie maanden van de zwangerschap. Zou de hierbedoelde schatting wellicht een overschatting in waardering betekenen, de eerstgenoemde categorie is waarschijnlijk een onderschatting, daar hierbij slechts rekening is gehouden met die lichamelijke en geestelijke afwijkingen die vermoedelijk geheel door genetische factoren worden bepaald. Bij benadering 6% van de levendgeborenen echter is belast met ziekten en afwijkingen, waarbij een genetische component, in meerdere of mindere mate, is betrokken, zodat ook hiervan een, overigens niet kwantificeerbare, toeneming mag worden verwacht.

Een *derde categorie* van genetische gevolgen is veel moeilijker te duiden. Deze categorie wordt meestal aangeduid als „genetisch doden”, een zeer abstract begrip dat aangeeft dat bij de als zodanig benoemde personen genetische factoren werkzaam zijn die leiden tot een geringere levensvatbaarheid en een lagere fertiliteit. Daar deze factoren weer meer of minder werkzaam kunnen zijn kunnen de gevolgen variëren van intrauterine

vruchtdood tot een ietwat verkorte levensduur. Ook hier moet weer worden opgemerkt dat ook zonder bestraling de bevolking is belast met een aantal „genetisch doden”. Een dosis van 100 rad zou het voorkomen hiervan ongeveer verdubbelen.

Opgemerkt moet worden dat de categorieën, zoals U uit het voorgaande zult hebben begrepen elkaar overlappen: onder genetisch doden zijn mede de eerste twee categorieën begrepen, terwijl voorts de tweede categorie (sterfte tot het 20e jaar) een deel van de eerste categorie (ernstige m.n. lichamelijke afwijkingen) omvat.

Uit de bewoordingen waarin ik over de genetische stralingsgevolgen heb gesproken zult U hebben kunnen opmaken dat de schatting ervan een groot aantal onzekerheden insluit. Juist op dit gebied is nader onderzoek noodzakelijk, alhoewel de extrapolatie-problemen van dier naar mens uiteraard zullen blijven bestaan. Niettemin geloof ik dat bij de huidige stand van de kennis kan worden gesteld dat de gevolgen voor het nageslacht van de getroffen door een kernramp, hoe ernstig op zichzelf beschouwd dan ook, in geen verhouding staan tot de maatschappelijke gevolgen voor de getroffen bevolking zelf.

Vrijwel gekomen aan het eind van mijn voordracht moet ik bekennen slechts een zeer klein gedeelte van de problematiek te hebben aangeroerd. Velen Uwer zullen zich mogelijk enkele malen hebben afgevraagd wanneer nu de maatschappelijke gevolgen in engere zin aan de orde zouden komen. Dezulken heb ik, dat is wel zeker, tekort gedaan.

Mijn „déformation professionnelle” is wellicht verantwoordelijk voor een maatschappij-visie, die in hoge mate medisch is gekleurd. Zelfs dit in aanmerking nemende echter zijn vele zaken onaangeroerd gebleven. Maar een ieder die zich in het onderwerp „Leven na de bom” verdiept beseft dat men hier te maken heeft met een zó immens probleem dat men zich kan afvragen of men wel ooit in staat zal zijn het te omschrijven, laat staan: op te lossen. Ik heb getracht enkele moeilijkheden aan te geven die men op weg naar een omschrijving van wat in wezen ondenkbaar is, ontmoet.

Leven na de bom . . . Na het voorafgaande, met opzet gesteld in onemotionele, zo U wilt: rationele, termen, geloof ik dat een korte bezinning op de inhoud van het begrip „leven”, als epiloog

op zijn plaats is. Immers: als men onder „leven” verstaat de biologische toestand waarin allerlei lichamelijke functies naar behoren kunnen worden verricht, dan moet men, wederom in rationele termen, vaststellen dat leven in déze zin, na de bom, mogelijk is. Maar dan blijft wèl de vraag bestaan, in geheel ander verband gesteld door naar ik meen: Lou Bandy, n.l.: „Mens, is dit leven?”, of, in andere bewoordingen maar met dezelfde intentie, de vraag die door KAHN, schrijvend over hetzelfde onderwerp als dat van deze lezing, werd omschreven als „zullen de overlevenden de doden benijden?”.¹⁰⁾

Over de vorm van leven waarop hier wordt bedoeld behoeft men zich waarlijk geen illusies te maken. Het is overduidelijk dat de wonden die door een nucleaire oorlog, zelfs op kleine schaal, aan de mensheid worden toegebracht van andere aard zijn dan alleen maar van lichamelijke.

Het komt mij voor dat studies van demografische aard, die resulteren in aantallen overlevenden, als print-out uit de computer rollend, hoe zinvol dan ook uit een wetenschappelijk oogpunt, absoluut geen indruk geven van het „leven na de bom” in déze zin. Daarvoor moet men terecht bij ooggetuigeverslagen, zoals die te vinden zijn in het boek van JOHN HERSEY: Hiroshima¹⁷⁾, of in het dagboek van een arts in die stad, Dr. MICHIIHIKO HACHIYA.¹⁸⁾

Het beeld dat door deze schrijvers wordt opgeroepen draagt in wezen meer bij tot een oordeel over de gevolgen van kernwapengebruik dan de best gedocumenteerde studie van de RAND-corporation, het HUDSON Institute of andere think-thanks (overigens: hoe onmenselijk klinkt deze benaming alléén al!). Daarom geloof ik dat al deze studies maar een betrekkelijke waarde hebben, n.l. als bijdrage tot een vergelijkende futurologische studie waarin alternatieve toekomstbeelden worden ontworpen. De keuze hieruit, en de planning om tot realisatie van de gekozen toekomst te komen, lijkt mij zinvoller dan welke prognose dan ook. Wat dat betreft hoop ik vanavond althans te hebben bijgedragen tot de gedachtenvorming dat de beoordeling van de toestand ná de bom moet leiden tot een herziening van de toestand ervóór.

LITERATUURVERWIJZINGEN

1. In „Toward the year 2000”, Daedalus, summer 1967, p. 641 (ook gepubliceerd als vol 96, no. 3, van de Proc. Am. Acad. Arts and Sciences)

2. Zie: H. Kahn en A. J. Wiener: Het jaar 2000. Deventer 1968, p. 376-77, en Int. J. Psychiatry 1: 398-405 (1965)
3. W. S. Osburn: Forecasting long-range ecological recovery from nuclear attack, in: Proceedings of the Symposium on Postattack Recovery from Nuclear War; Washington, D.C., z.j.
4. E. R. d'Engelbrunner: Na de nucleaire ramp: Intermediair 5, nr. 21: 9-13 (3 okt 1969)
5. Zie voor een meer uitvoerige bespreking van insectenproblemen na een nucleaire ramp: S. J. Auerbach: Postattack insect problems, in de onder 3 vermelde Proceedings, p. 137-142.
6. H. H. Mitchell: Survey of the infectious disease problem as it relates to the postattack environment; Memorandum RM-5090-TAB; The RAND-corporation, Santa Monica, 1966, p. 67-68.
7. Mij welwillend verstrekt door de Geneeskundige Hoofdinspectie (H. Bijkerk, arts).
8. H. H. Mitchell, l.c., p. 71-72.
9. D. J. Sencer: Preventing the preventable, in de onder 3 vermelde Proceedings, p. 93-98.
10. H. H. Mitchell, l.c., p. 38.
11. Overdruk uit: „Verslagen en mededelingen betreffende de volksgezondheid”, jan-mrt 1950, p. 46-47.
12. H. H. Mitchell, l.c., p. 50.
13. Voor een uitvoerige bespreking van de late en genetische effecten van kernstraling zie: ICRP Publication 8: The evaluation of risks from radiation, Oxford etc., 1966.
14. Zie: Effect of radiation on human heredity, Genève (World Health Organization), 1957.
15. De genetische effecten waarmede de overlevenden na een kernramp kunnen worden geconfronteerd zijn op heldere wijze samengevat in: N. Arnheim: The genetic effects of radiation; postattack consequences; Memorandum RM-5096-TAB, The RAND-corporation, Santa Monica, 1966.
16. Titel van hoofdstuk II („Will the survivors envy the dead?”) van zijn boek: On thermonuclear war, Princeton, 1960.
17. J. Hersey: Hiroshima, New York, 1946.
18. Michihiko Hachiya: Hiroshima Diary, Chapel Hill, 1955.

SAMENVATTING

Het doen van voorspellingen ten aanzien van gebeurtenissen die zich, gezien de huidige stand van zaken en onder beschouwing van ontwikkelingen en tendenties, zouden kunnen voordoen, heeft zich ontwikkeld tot een nieuwe tak van wetenschap: de futurologie. De mogelijkheden en beperkingen van futurologische beschouwingen, vooral waar die betrekking hebben op het onderwerp van deze voordracht, zullen worden aangegeven. Met name zal op de grote onzekerheden, die aan voorspellingen op het onderhavige gebied zijn verbonden, nader worden ingegaan. Met het oog op de grote onbetrouwbaarheid van deze voorspellingen zal niet worden getracht deze

in uitgewerkte vorm te geven, doch zal de nadruk komen te liggen op de bronnen welke het basis-materiaal vormen voor futurologische studies van deze aard.

Aan de hand hiervan zal worden aangegeven hoe men een indruk zou kunnen verkrijgen van de sociale economische, epidemiologische en ecologische gevolgen van een nucleaire oorlog. De speciale problemen op medisch gebied, met name betreffende de late somatische en de genetische gevolgen van de blootstelling van grote groepen van de bevolking aan kernstraling zullen uitvoeriger worden besproken.

Voorzitter:

Ik wil U reeds thans bedanken voor Uw inleiding en ik neem aan, dat U straks bereid zult zijn vragen te beantwoorden of eventueel in discussie te treden. Ik stel voor nu eerst te pauseren en aan diegenen, die nadere vragen willen stellen of in discussie willen treden zich op te geven bij mijn rechter buurman, de heer Albarda. Ik schors de vergadering.

PAUZE

DISCUSSIE

Luitenant-Kolonel Gijsbers:

Mijnheer de Voorzitter,

Ik wil in de eerste plaats u mijn waardering betuigen voor het feit, dat u dit onderwerp op uw programma heeft willen plaatsen en ik wil de inleider danken voor het feit, dat hij dit onderwerp heeft willen bespreken, voornamelijk omdat ik het een moedig onderwerp vind. Het is een onderwerp, dat we in de discussies graag ontlopen, wellicht uit een vorm van „collectief schuld bewustzijn”, omdat we in deze wereld nog steeds niet zover zijn dat een desastreus wapen als het kernwapen te vermijden is. Ik meen dat de inleider in zijn conclusie ons ook een behartenswaardig woord heeft meegegeven.

Dat brengt me op een punt, waaraan ik mijn vraag wil koppelen, een punt van strategische aard. De inleider heeft zich van de theorieën over meerdere of mindere waarschijnlijkheid van een kernwapenoorlog losgemaakt, maar ik geloof, dat we toch niet kunnen ontkomen aan een beschouwing over één aspect van het strategisch gebruik van kernwapens reeds in vreedstijd, t.w. het afschrikwekkende van het kernwapen. Dit

wordt voor een groot deel bepaald door de *geloofwaardigheid*, die het kernwapen voor een potentiële tegenstander heeft; geloofwaardigheid, waarmee ik bedoel de mate waarin de tegenstander overtuigd is van het feit, dat het kernwapen zal worden ingezet, wanneer bepaalde grenzen worden overschreden. Dat „zal worden ingezet” houdt dus in een *bereidheid* en die bereidheid is weer een functie van de kennis die men draagt van de gevolgen van de inzet van een kernwapen; het is juist van die gevolgen, dat de inleider ons een goed beeld heeft gegeven.

Waar het nu nog altijd zo is, dat in de polariteit, die door de twee grote wereldmachten wordt gevormd, de geloofwaardigheid en dus ook de kennis van de gevolgen een belangrijke rol speelt, heeft het mij enigszins teleurgesteld – verbaasd, zou ik wat neutraler mogen zeggen – dat de inleider zich heeft beperkt tot bronnen van Amerikaanse zijde. Ik vraag me af – en dat is dan de vraag, die ik zou willen stellen – of hem ook gegevens bekend zijn over studies, die aan de zijde van de Sovjet Unie op dit gebied zijn verricht en zo ja, wat dan de inhoud van die studies is geweest, welke gevolgen men in S.U. toeschrijft aan het kernwapen. Op die manier zou hij ons dus ook een inzicht kunnen geven in de geloofwaardigheid, die men aan gene zijde toekent aan het kernwapen als afschrikwekkend middel.

Luitenant-Kolonel Thiessen:

Mijnheer de Voorzitter, ik ben de Hr. Gijsbers dankbaar voor zijn aanvullingen, speciaal voor wat betreft het eerste gedeelte van mijn betoog, een betoog overigens, dat duidelijk niet door mij, in de door hem bedoelde zin, kán worden gehouden. Wat in zijn aanvulling, dacht ik, essentieel is, is het „vredesgebruik” van kernwapens in het kader van een „alsof-filosofie”.

Men kan hiermee vergelijken het probleem van twee mensen die elkaar willen doden, die op een hoek van een huis elkaar denken tegen te komen; dan is het een kwestie van wie schiet er het eerst en zal er een pistool getrokken worden, ja dan nee, alleen: zij hebben een communicatie-mogelijkheid om elkaar bedreigingen in die zin toe te voegen. In dit opzicht vervullen de gevolgen van wapengebruik een belangrijke functie en wat dat betreft, dat ben ik met u eens, heb ik zwaar geleund op Amerikaanse bronnen. Niet geheel en al, ik ben bang dat die strekking van mijn betoog niet geheel is overgekomen. De strekking nl. dat over de uitgangspunten eigenlijk geen verschil

van mening bestaat. Het verschil van mening zit hem voornamelijk in de interpretatie. Met andere woorden dat men over het belang van bepaalde infectieziekten, en van stralingseffecten e.d. op interpretatieniveau van mening kan verschillen. Nu vraagt u, zijn u gegevens bekend uit de Sowjet Unie. Ik moet u zeggen dat ik mij enkele publicaties kan herinneren, overigens door de Amerikanen vertaald uit Russische bronnen, over het algemeen vrij dikke handboeken die im groszen Ganzen, zou ik willen zeggen, eigenlijk vrijwel gelijk lopen, als ik verschil in interpretatie buiten sluit. En dat zijn verschillen die niet zo zeer berusten op ideologische verschillen van de kant van de Amerikanen of van de kant van de Russen, maar de bekende moeilijkheden, die o.a. ontstaan – ik geloof dat ik dat als tussenzin heb gezegd – wanneer men zich bijvoorbeeld op ecologisch gebied gaat begeven op het vakgebied van iemand anders. Dat is altijd moeilijk omdat de ecologie de studie is van de samenhang tussen mens, dier en milieufactoren: men kan geen specialist zijn op al die gebieden. Ik dacht dat vele van de interpretatieverschillen eigenlijk deze oorzaak hebben. Maar als men van een communis opinio, van een grootste gemene deler zou kunnen spreken, tussen, laten we ruwweg zeggen, Amerikaanse en Russische opvattingen, dan geloof ik niet dat er een groot verschil is. Maar ik zeg u nogmaals, het aantal Russische bronnen dat ik heb gezien, is betrekkelijk klein, maar wat mij daar uit naar boven komt is bepaald niet essentieel verschillend van wat ik in Amerikaanse bronnen heb gevonden.

Kapitein Heezen:

Mijnheer de Voorzitter,

Gaarne gebruikmakend van de door de overste Thiessen genoemde „déformation professionnelle”, zou ik een aantal vragen willen stellen over de maatschappelijke gevolgen in het kader van de openbare gezondheidszorg.

Zoals U allen bekend is, zal – bij inzet van kernwapens op grote schaal – in dichtbevolkte gebieden een aanzienlijke uitval optreden in vele maatschappelijke functies. De overste Thiessen heeft dit duidelijk geïllustreerd met voorbeelden uit WO II.

Nu is mijn vraag of er enig inzicht bestaat in de duur van de verwachte uitval van de genoemde functies. Aansluitend hierop wil ik vragen hoe lang het zal duren voordat al of niet endemische ziekten – onder extreem ongunstige omstandig-

heden – een epidemisch karakter zullen aannemen.

Is het verwachtbaar dat het optreden van epidemieën al zal kunnen liggen binnen de tijd van uitval?

Tenslotte zou ik gaarne vernemen wat er bekend is over de huidige stand van zaken met betrekking tot preventieve maatregelen in het kader van de civiele verdediging en/of het Staatstoezicht op de Volksgezondheid.

Luitenant-Kolonel Thiessen:

Mijnheer de Voorzitter, de vragen van de kapitein Heezen zijn niet zo één, twee drie te beantwoorden, omdat ze weer een functie zijn van alle mogelijke andere zaken. Wat ik heb geprobeerd te doen is niet: het begin van een oplossing te geven. Ik heb geprobeerd het probleem te omschrijven, aan te geven welke factoren zijn betrokken bij het ontstaan van zo'n probleem. Een daarvan is inderdaad de kwestie van het optreden van besmettelijke ziekten. Ik dacht dat ik had aangetoond, dat we ziekten die niet endemisch van aard zijn niet mogen verwachten. Dat op wat langere termijn toestanden ontstaan als in Maagdenburg, dat een bevolking wordt geconfronteerd met een van buiten af ingevoerde ziekte, ja dat zou ik me kunnen voorstellen, temeer omdat men in een situatie als na de ramp grote verplaatsingen van bevolkingsgroepen zal kunnen aantreffen. Dan is het natuurlijk altijd mogelijk dat dit soort ziekten toch de kop gaat opsteken. Ik meen dat we daar vrij kort over kunnen zijn: dergelijke epidemieën zullen een kwestie van maanden zijn. Ik geloof niet dat men daarmee op korte termijn zal hoeven te rekenen. Een andere zaak zijn natuurlijk de endemische ziektes zoals tuberculose, tyfus en al die ziektes die op het ogenblik nog in de bevolking bestaan. Hiermee hangt uw vraag samen: hoelang moet men schatten dat de uitval van allerlei maatschappelijke functies, met name het realiseren van enigerlei toezicht van de kant van volksgezondheid zou kunnen duren. Ik zou het erg plezierig vinden als ik die vraag zou kunnen doorgeven naar de voorzitter, die er ongetwijfeld meer vanaf weet dan ik. Maar die dacht ik in net zo vage termen zal antwoorden als ik, nl. met die erg impopulaire, maar erg juiste uitdrukking: „Dat hangt er van af”. Het hangt, dacht ik, van zoveel factoren af, dat een algemeen antwoord niet is te geven. Ik geloof wel dat men ernaar streeft om de uitval van dergelijke essentiële maatschappelijke functies als verstrekking

van voedsel en water, afvalwaterverwijdering, volksgezondheidstoezicht, epidemiologisch inzicht zo kort mogelijk te laten duren. En ik denk, dat men er toch naar streeft, dat zodra éniġ maatschappelijk leven mogelijk is, in een zeer primitieve vorm uiteraard, men althans binnen enkele dagen, een eenvoudig raamwerk heeft, waarin dergelijke functies zo goed als mogelijk is kunnen worden vervuld. Ik geloof niet, dat men moet veronderstellen dat in de eerste week na een kernramp al epidemieën van enige omvang zullen zijn uitgebroken, dat is haast niet aan te nemen. Dat kost toch al gauw weken tot maanden. Ik laat in 't midden, dat natuurlijke kleine haarden weleens kunnen opvlammen op zeer korte termijn, maar ik geloof niet dat men dat als regel kan stellen. Ik geloof dat ik daar uw vraag mee heb beantwoord. Als u mij vraagt, welke maatregelen zijn er in het kader van de civiele verdediging casu quo bij het staatsstoezicht van de volksgezondheid voorzien, dan moet ik zeggen: dat weet ik niet. Ik ben daar niet bij betrokken. Er is zoals u weet een afdeling volksgezondheidszorg in buitengewone omstandigheden (VIBO) die deze regelingen ontwerpt en mogelijkheden schept om in het kader van een noodtoestand, ook een „noodtoezicht” te kunnen realiseren.

Kolonel Samkalden:

Mijnheer de Voorzitter. Het is misschien vreemd dat ik de vraag niet richt tot de inleider, maar in dit geval tot U. De kwestie is, dat in het kader van de civiele verdedigingsvoorbereiding er uiteraard maatregelen zijn genomen om een groot aantal maatschappelijke functies, althans in de kern, veilig te stellen. En het is dus een vraag die zoals de Overste Thiessen zei, hij niet kan beantwoorden, maar ik zie hoopvol naar U. Ik zou U willen vragen of deze medische functie, dus van volksgezondheid, in het kader van de civiele verdedigingsvoorbereiding ook inderdaad een zekere kern vindt in de provinciale commandopost civiele verdediging. Dat was mijn vraag mijnheer de voorzitter.

Voorzitter:

Ik praat hier nu even niet als voorzitter, maar meer vanuit mijn functie als chef staf civiele verdediging. Waarbij ik met name natuurlijk getroffen ben, door de vraag van de kap. Heezen, over laten we zeggen, de uitval van het apparaat. Ik geloof dat dat inderdaad een kernvraag is. Hoe

snel kan men dat weer opvangen en daar valt dan mede onder de medische zorg e.d. Dat is een vraag die ik ook niet zo zonder meer kan beantwoorden. In de civiele verdedigingsvoorbereiding streven we naar een zodanige voorbereiding, dat in ieder geval, het raamwerk waarmee, laten we zeggen, een natie geleid wordt, of beschermd wordt, zo goed mogelijk in stand wordt gehouden. Ik ben zelf geen expert op het gebied van al die déél-onderwerpen, noch van de gezondheidszorg, noch van de waterstaat, de inwendige veiligheid, noch van al die andere zaken die hier spelen. Vanuit mijn functie poog ik zodanig te coördineren dat in ieder geval in al die sectoren, zo goed mogelijk dat raamwerk wordt veilig gesteld. In hoeverre dat zal lukken is een vraag die men niet zo zonder meer kan beantwoorden. Ik mag, niet om een artikel van mijn hand aan te prijzen, maar omdat de heer Thiessen dat ook al even genoemd heeft verwijzen naar een artikel in Intermediair of liever naar enige artikelen in Intermediair, waarin ik geprobeerd heb, duidelijk te maken, dat men in Amerika wel begonnen is om al die verschillende wetenschappelijke disciplines als het ware met elkaar in contact te brengen. Men kan wel in één sector bepaalde oplossingen vinden, maar het is zeer de vraag of die helemaal dekken en of die ook voldoende doordrenkt zijn geworden van wat er in andere sectoren kan gebeuren. In een symposium, dat twee jaar geleden in Amerika gehouden is, is wel gebleken, dat al die disciplines ieder op zichzelf wel min of meer iets bereikt hebben, in sommige facetten zelfs vrij diep zijn doorgedrongen, in andere nog heel weinig. Maar ook bleek dat het samenspel tussen al deze bevindingen nauwelijks nog bestond. In Nederland bestaat een dergelijke samenhang nog nauwelijks en één van de belangrijkste conclusies uit mijn artikel was, dat men zou moeten proberen in Nederland, met name de wetenschapswereld hiervoor wakker te maken, opdat deze zaken wetenschappelijk en zonder emoties zo goed mogelijk worden bekeken en vervolgens tracht zover mogelijk in situaties waarover wij vanavond spreken door te dringen. En dat is hier nog echt een uitermate zwak punt. Ik zit al bijna aan m'n slotwoord, maar dat kan niet, want dokter Verdoorn moet nog hier komen te staan, als ik zeg dat ik geloof dat juist zo'n voordracht als vanavond, daar een begin van is. Dr. Thiessen heeft – logisch, zou ik zeggen – zich min of meer moeten beperken tot z'n eigen wetenschappelijke discipline, die van de medische wetenschappen heeft andere terreinen aangestipt.

Wij zouden hier eigenlijk, als we het goed zouden willen doen, allerlei verschillende mensen naast elkaar moeten zetten en dan de uitkomsten van de één, laten inwerken op die van de anderen. Maar dat is een uitermate ingewikkelde zaak en ik meen dat onze Vereniging daartoe nooit zou kunnen komen. Ik wou het hierbij laten en ik zou willen vragen of de heer Verdoorn nu mijn plaats achter de microfoon wil innemen.

Dr. Verdoorn:

Mijnheer de Voorzitter. In de eerste plaats zij het mij vergund een woord van dank tot U te richten, dat collega WENNEN en ik als niet-militaire medici uitgenodigd zijn om de lezing van DR. THIESSEN bij te wonen. Wij voelen ons uiteraard een klein beetje onwennig in dit militaire gezelschap; maar het onderwerp, waarover collega THIESSEN gesproken heeft, heeft óók voor ons, als civiele artsen, bijzondere betekenis. Dit geldt te meer, waar wij bestuursleden zijn van de dit jaar opgerichte Nederlandse Vereniging voor Medische Polemologie, waarin militaire en civiele artsen zich in het bijzonder met de medische aspecten van het oorlogsprobleem zullen gaan bezig houden.

Ik wil van deze gelegenheid ook gebruik maken om een bijzonder woord van waardering uit te spreken over de drie artikelen, die de Voorzitter in het blad, dat hij zoëven noemde, heeft gepubliceerd, artikelen, die ook het onderwerp van hedenavond ten nauwste raken. Het is mij bij lezing van deze artikelen opgevallen, hoeveel voorzichtiger en genuanceerder de schrijver zich daarin uitdrukt, dan het geval was in een rede van MR. MIJNLIEF in deze vergadering, nu zes jaar geleden, over hetzelfde onderwerp. Ik zelf ben bij deze voordracht niet aanwezig geweest, maar ik heb het verslag erover nauwkeurig gelezen. Wat mij daarbij eveneens trof was het feit, dat juist van *militaire* zijde bij die gelegenheid in de discussie kritiek werd naar voren gebracht op de door MR. MIJNLIEF geponeerde stellingen aangaande de civiele verdediging in tijd van oorlog. Mijnheer de Voorzitter. De spreker van vanavond begon zijn lezing met het begrip futurologie – de leer aangaande de toekomst – te stellen in verband met de gevolgen van een eventuele A.B.C.-oorlog. Dit is natuurlijk voor een groot deel juist, omdat wij in vele opzichten nog weinig weten van een dergelijke oorlog en wij de gevolgen ervan – naar de spreker terecht opmerkt – voornamelijk door extrapolatie van gegevens, die bij de experimentele proeven met ABC-wapens zijn verkre-

gen, moeten konstrueren. Niettemin heb ik de indruk, dat collega THIESSEN op één zaak te weinig nadruk heeft gelegd – ofschoon hij het in het verloop van zijn rede wel even heeft genoemd. Het betreft hier het feit, dat wij niet louter futurologie bedrijven, aangezien wij immers over één uitermate belangrijk ervaringsfeit beschikken. En dat is de aanval met nucleaire wapens op de Japanse steden *Hiroshima* en *Nagasaki* in augustus 1945. De gevolgen van deze aanval zijn medisch en sociologisch uitvoerig bestudeerd en de resultaten van deze studie zijn in talloze boeken en artikelen vastgelegd. Wij *weten*, wat daar in 1945 gebeurd is; van de vele medische publikaties over de gevolgen van dit gebeuren wil ik hier alleen maar noemen de deskundige studie van OUGHTERSON en WARREN, waarvan de gegevens door een team van Amerikaanse en Japanse geleerden zijn verzameld.

Als men deze publikatie leest, raakt men diep onder de indruk van de welhaast spookachtige situatie in deze steden direkt na de explosie der atoombommen. Waarbij dan wél bedacht moet worden, dat de bommen, die in 1945 op deze Japanse steden vielen, van een kracht van slechts 20.000 ton T.N.T. waren. M.a.w. het waren „baby-bommetjes” vergeleken bij de later in Amerika en Rusland ontwikkelde thermo-nucleaire bommen, die een explosiekracht van tientallen millioenen tonnen T.N.T. kunnen ontwikkelen. (Bij de B.B. oefeningen, die hier te lande verleden jaar zijn gehouden met betrekking tot de civiele verdediging, bij een veronderstelde aanval met nucleaire wapens op Nederland, werd uitgegaan van een aanval op enkele Nederlandse provincies met bommen van in totaal 80.000 kiloton T.N.T.)

De vraag die ik nu, naar aanleiding van de rede van Overste THIESSEN wilde stellen, ligt besloten in de ons bekende feiten van de atoomaanvallen van 1945 in Japan – vooral ook daarom omdat die vraag niet alleen ten aanzien van atomaire aanvallen, maar ook van die met micro-biologische en chemische wapens van gelding is. Wat is er in 1945 met het militaire en civiele verzorgingsapparaat van deze steden gebeurd? Ik geef hier slechts enkele getallen. De aanval op Hiroshima, een vrij grote stad in het Zuiden van Japan, had tot gevolg, dat van de 45 aanwezige hospitalen er 43 totaal vernietigd of onherstelbaar beschadigd werden; slechts drie hospitalen konden nog gedeeltelijk functioneren. Van de ongeveer 250 in Hiroshima praktiserende artsen waren 90% dood óf zeer ernstig gewond. Van de ± 1800 verplegers

en verpleegsters in die ziekenhuizen vond méér dan 90% de dood.

Uit deze getallen komt duidelijk naar voren, dat het eigenlijke probleem niet primair ligt in het enorme aantal slachtoffers aan doden en gewonden bij een aanval met A.B.C. wapens op een bevolkingscentrum, maar vóór alles in het feit, dat in deze massale vernietiging van menselijk leven en menselijke validiteit, tevens *de tijdelijke uitschakeling van het gehele militaire en civiele medisch apparaat* is begrepen, omdat bij een dergelijke aanval de – wat wij in de militaire geneeskunde noemen – „*medische verzorgingsketen*” (die loopt vanaf de eerste medische behandeling van de gewonde op het slagveld tot aan de behandeling in het laatste revalidatiehospitaal), in het geheel niet kan functioneren.

De historische ontwikkeling der militaire geneeskunde heeft zich geheel en al binnen deze „verzorgingsketen” gerealiseerd. En de resultaten van deze ontwikkeling zijn, dank zij de verbeteringen in organisatie en communicatie, en dank zij de enorme vooruitgang der medische wetenschap in het bijzonder in deze eeuw, inderdaad indrukwekkend. In de eerste wereldoorlog stierven van alle onder medische behandeling gekomen gewonde militairen er nog 8½%. In de tweede wereldoorlog werd dit getal reeds gehalveerd. En in de Koreaanse oorlog bedroeg het aan Amerikaanse zijde (waar de medische verzorgingsketen optimaal kon functioneren) 2½%. Verwacht wordt, dat dit getal in de huidige Vietnam oorlog bij Amerikaanse gewonde militairen ongeveer 1% zal bedragen.

De andere zijde van de medaille manifesteert zich echter in de verliezen, die de *burgerbevolking* in een dergelijke moderne oorlog te lijden heeft. Volgens Amerikaanse schatting zijn er in de driejarige Koreaanse oorlog 9.2 miljoen mensen omgekomen, waarvan niet minder dan 84% tot de burgerbevolking behoorden. Voor de massa van burgerslachtoffers bestond in het door de oorlog verwoeste land praktisch weinig of geen medische hulp op korte termijn meer. En het militair-medische apparaat moest zich uiteraard in de eerste en voornaamste plaats wijden aan de medische verzorging der strijdende legers. Deze situatie bestond dus reeds in een oorlog, die uitsluitend met konventionele wapens werd gevoerd. Men kan zich dus terecht de beklommende vraag stellen, hoe de situatie zou zijn na een met nucleaire, en a fortiori met thermo-nucleaire wapens gevoerde oorlog.

Ik heb het dan ook gewaardeerd, dat DR. THIES-

SEN in zijn rede dit onberekenbare aspect van een A.B.C.-oorlog duidelijk naar voren heeft gebracht in zijn uitspraak: Wij weten niet wat er in zo'n geval gaat gebeuren”. Dit is inderdaad „futurologie”. Ik vind een dergelijke houding reëler en juist dan de voorlichting over dit probleem, zoals ik die onlangs in een artikel van medische zijde in het speciaal aan de Civiele Verdediging gewijde tijdschrift „De Vierde Macht” aantrof. In dat artikel poneert de schrijver de volgende stelling, waarop zijn hele verdere betoog is opgebouwd: Bij een grote ramp, vooral in oorlogstijd zal het *één à twee uren* duren, vóórdat de slachtoffers medische hulp van buitenaf kunnen krijgen. Gedurende die eerste uren zijn zij dus aangewezen op de bijstand, die in eigen huis kan worden gegeven.

Als men nu bij OUGHTERSON en WARREN leest, dat in de atoomaanval van 1945 op Hiroshima weliswaar medische hulp uit de zgn. „randgebieden” is verleend – maar dat het drie volle dagen heeft geduurd vóórdat het éérste medische team uit de randgebieden het verwoeste Hiroshima kon binnenkomen – dan vraag ik mij toch wel af, hoe het met deze van medische zijde gegeven informatie over deze materie hier te lande eigenlijk staat. De in dit artikel genoemde tijdsperiode (de zgn. „surgical gap”) van 1 à 2 uur is, zoals ook in de bekende studie van de Amerikaanse legerchirurgen BEEKE en DE BAKEY met nadruk wordt gesteld – alléén mogelijk onder optimaal gunstige omstandigheden, en dan nog alléén voor militairen, in een met konventionele wapens gevoerde oorlog. Maar het is mij een raadsel, hoe een dergelijke opmerking in een blad over de *civiele verdediging* in een nucleaire oorlog terecht komt – hetgeen m.i. te bedenkelijker is, omdat het, aangaande de hier liggende problemen geheel onwetende publiek over een dergelijke opmerking natuurlijk héénleest. Ook en vooral de officiële informatie aangaande de zeer ingewikkelde problematiek der Civiele verdediging in een eventuele A.B.-C.oorlog dient uitsluitend van de *realiteit* uit te gaan en onder géén voorwaarde met gegevens te werken, die voor de situatie, zoals die ná een dergelijke oorlog ontstaat, volkomen irreëel en obsoleet moeten worden geacht. Wanneer men het door DR. THIESSEN genoemde dagboek leest van de Japanse arts HACHIYA, die de atoomaanval op Hiroshima persoonlijk heeft meegemaakt en er, ondanks zijn ernstige verwondingen, levend doorhéén gekomen is, dan krijgt men zeer goede informatie over wat zich na een atoomaanval afspeelt, hoe machteloos men is en

hoe bitter weinig er, althans de eerste dagen na de aanval, ook van medische zijde kan worden gedaan.

Dat wil niet zeggen, dat hiermee het laatste woord over het probleem der civiele verdediging is gesproken. Maar men dient, bij het geven van informatie over deze problematiek, wél de realiteit in het oog te houden, een realiteit die primair is ontleend aan wat wij *weten* uit de atoomaanval van 1945. Dit geeft ons, dacht ik, een vastere basis voor ons handelen dan door extrapolatie verkregen gegevens. Wél kan men ongetwijfeld stellen, dat, wanneer het gebeuren van Hiroshima zich onverhoopt mocht herhalen, dit thans op een schaal zou plaats vinden, die onvoorstelbare gevolgen voor de mensheid als geheel zou hebben. Dat is een potentiële werkelijkheid, waarop iedere bezinning op de mogelijkheid van een effectieve civiele verdediging zich zal hebben te richten.

Tenslotte wil ik in het bijzonder de epiloog van de rede van collega THIESSEN hier releveren, omdat hij daarin tot uiting bracht, dat, behalve het vraagstuk van het behoud van het zuiver *biologisch* leven in een A.B.C.-oorlog, ook *de zin van het leven* daarna een probleem op zichzelf gaat vormen. Hij citeerde hier HERMAN KAHN, die over de situatie „ná de bom” de vraag stelde: Zullen de overlevenden in dat geval de doden benijden? In een interessante studie van de Amerikaanse psychiater LIFTON schrijft de auteur over de groep der Japanse „Hibakusha”, een term, waarmee die mensen worden aangeduid, die de atoomaanval persoonlijk hebben overleefd, maar er een psychisch trauma, een zeer bepaalde „atoomneurose” uit hebben overgehouden, die ze hun leven lang niet meer kwijtraken. Deze „hibakusha” ondervinden ook sociologisch de gevolgen van hun atoomervaring; vaak kunnen ze niet trouwen, omdat de familie van de huwelijkspartner bevreesd is voor de later eventueel genetische gevolgen van atoomstraling bij het nageslacht. Of ze kunnen niet of moeilijk werk vinden, omdat de werkgever beducht is voor een frequent ziekteverzuim. Van zulke „hibakusha” zijn er in Hiroshima en Nagasaki vele duizenden officieel geregistreerd. Bij deze mensen doet zich de vraag naar *de zin* van hun biologisch behouden gebleven leven op een zeer indringende wijze voor.

Men zou hier de vraag kunnen stellen hoe, en in welke omvang deze vraag zou optreden ná een macro-nucleaire oorlog bij die mensen, die op de een of andere manier er het leven van hebben afgebracht, maar die, na drie weken in een schuil-

kelder te hebben vertoefd, (een psychisch probleem op zichzelf) een wereld binnenstappen, waarbij vergeleken de meest desolate Sahara nog een attractief woonoord moet worden genoemd. Ik zal hier niet nader op ingaan; – men krijgt hier een verschuiving van de problematiek aangaande het leven ná een A.B.-C.oorlog, die hier als zodanig niet aan de orde was. Maar ik ben er toch erkentelijk voor dat ook DR. THIESSEN daar terloops op heeft gewezen.

Mijnheer de Voorzitter. Ik ben reeds te lang over dit onderwerp aan het woord geweest. Ik dank U zeer voor Uw aandacht”.

Luitenant-Kolonel ThiesSEN

Mijnheer de Voorzitter. Ik ben collega Verdoorn dankbaar dat hij mij in de gelegenheid stelt om een paar dingen nader toe te lichten. Het is natuurlijk niet in eerste instantie mijn bedoeling geweest om een toestand te schilderen, als die na de explosies in Hiroshima en Nagasaki. Daarom heb ik als bijschrift bij de titel van mijn voordracht gezet: „Maatschappelijke gevolgen van een kernwapenexplosie” en daarbij bedoelde ik maatschappelijk in de zin van grote maatschappen. In dit opzicht, maar dan ook alleen in dit opzicht, was ik niet in eerste instantie geïnteresseerd in één „kleine” kernwapen-explosie, boven één grote stad. Dit was voor mij niet het punt, daarom al niet, omdat ik geloof, dat als men met een dergelijk gebeuren te maken heeft, er een ontzettende, een vreselijke toestand ontstaat, met 100.000-en doden en gewonden, maar de maatschappij als zodanig, Nederland als zodanig, is daardoor niet, of in ieder geval niet essentieel, aangetast. Men moet ook niet vergeten, dat die 200.000 doden en gewonden in Hiroshima en Nagasaki, nogmaar „slechts” (dit woord wil ik graag tussen aanhalingstekens zetten) minder dan drie pro mille van de Japanse bevolking uitmaakte. Daarmede vergoelijk ik niets, maar ik wil alleen aantonen, dat Japan als zodanig, als natie, daar niet door is beïnvloed.

U heeft gesproken over alle mogelijke zaken, die zeer, zeer juist zijn. De behandeling van een dergelijke, toch in principe plaatselijke noodtoestand, met hulp van buiten. Wel, in de situatie waar ik het over heb, ligt uiteraard, buiten het getroffen gebied wel ergens anders weer een ander getroffen gebied. Eén van de grote problemen is niet zo zeer, beschikt men over hulpkracht, over hulpbronnen (dat zou men kunnen regelen, dat wordt ook geregeld in het kader van de civiele

verdediging) maar een tweede, even grote vraag is, hoe kan men die hulpbronnen mobiliseren? En om die hulpbronnen te kunnen mobiliseren moet men uiteraard kunnen beschikken over een organisatie, over personeel e.d. Als ook dat getroffen is, ja, dan ben ik bang, dan stort inderdaad elke verdedigingsvoorbereiding in elkaar.

Ik geloof, dat we het daar allemaal over eens zijn. Maar dat is natuurlijk al een uiterst pessimistische kijk in die zin, dat men dan eigenlijk niet meer spreken kan van een beïnvloedbare kern-ramp, dan komt men toch al eigenlijk naar mijn gevoel in de buurt van een armageddonachtige voorstelling, die ik me eigenlijk nauwelijks zou kunnen denken. Maar goed, ik kan me mezelf een kleine kernwapen-explosie boven een stad niet echt denken. Ik kan me dat niet echt voorstellen, het is ook mijn bedoeling niet geweest om me dat voor te stellen, nog minder om aan te geven hoe men door een geschikte civiele verdedigingsvoorbereiding hier het aantal slachtoffers zou kunnen beperken, dat is niet het onderwerp van mijn lezing geweest.

Het doel van mijn lezing is in eerste instantie geweest: beschrijven, aan te geven welke problemen op een paar gebieden althans aanwezig zijn, hoe men van mening kan verschillen hierover, hoe men, dat heb ik niet zo expliciet gezegd, maar dat wil ik dan nu wel doen, hoe men hier en daar in de literatuur plausibel klinkende redeneringen vindt, die zo goed „oren”, dat men ze overal weer terug vindt. Ik heb er een genoemd, die van de insectenplagen, die vindt u overal en altijd terug, ik heb een andere genoemd de kwestie van de genetische effecten, ik hoop dat daarbij is overgekomen, dat ik vind, dat die genetische effecten vergeleken met alle andere ellende een ondergeschikte rol spelen. Niettemin heb ik een jaar geleden – de voorzitter weet dat nog wel – een kernfysicus, een hoogleraar in Groningen horen beweren, dat in dergelijke situaties elke moeder in alle staten is, omdat ze denkt, dat ze een misvormd kind ter wereld zal brengen. Daar hou ik ook niet van, ik hou ervan om een beschrijving te geven, maar dan eerlijk, zo wetenschappelijk mogelijk. Ik wil niet overdrijven, een kernwapenoorlog is een kwaad, dat weten we allemaal en met Thucydides zou ik willen zeggen, dat doet niet ter zake, je hoeft niet de nadelen van een oorlog aan te tonen: als iemand een oorlog begint, dan kan hij zich niet beroepen op onwetendheid, daar beroept ook niemand zich op. Maar wat ik zou willen, is, – en dat ben ik helemaal met de voorzitter eens – dat een dergelijk onderzoek in Nederland eigen-

lijk van de grond zou komen, d.w.z. een onderzoek, dat voldoet aan wetenschappelijke criteria en dat, met bepaalde scherp gedefinieerde uitgangspunten probeert te komen tot een beschrijving van wat men zou kunnen verwachten. En dan moet ik u wel zeggen, dat mijn hoop is, dat een dergelijke studie er niet toe zal leiden om een civiele verdediging op te bouwen en te perfectioneren, althans niet primair, ik ben er uiteraard niet tegen.

Mijn eerste bedoeling is omschreven in de laatste zin van mijn voordracht, nl. dat ik daardoor hoop, dat een rationele benadering, een rationele schatting (in futurologische zin wat mij betreft) van de toestand ná de bom, zal leiden tot een revisie van de toestand vóór de bom. Met andere woorden, dat men plant naar een toekomst, waarin die bom geen rol meer speelt, waarin overwegingen, als die door de Overste Gijsbers aangehaald en die volkomen juist zijn, realistisch zijn, laat ik het zo zeggen, overwegingen van die aard geen rol meer hoeven te spelen. Ik dacht, dat dat de achtergrond van mijn betoog van hedenavond was. Mijn betoog was niet bedoeld om een hoop ellende te schilderen, maar om aan te geven, dat men ook rationeel redenerend kan komen tot uitkomsten, die bruikbaar zijn voor verschillende doeleinden.

Ik hoop, dat ze gebruikt zullen worden voor het doel om zo'n situatie te voorkomen. Ze kunnen ook gebruikt worden (en ik ben er niet op tegen) voor het opzetten van een civiele verdediging en die moet men dan inderdaad, onder voorzienbare omstandigheden, kunnen realiseren. Niet die één of twee uur, daar gelooft niemand in, geloof ik, niet echt. Maar óók niet één tot drie dagen.

Ik zeg nogmaals, mijn betoog impliceerde dat een dergelijke studie in Nederland zeer zinvol zou zijn.

Overigens hoop ik, dat de Vereniging voor medische Polemologie daar bijv. eens een begin mee zou maken.

Dr. Krijnen:

Ik heb twee keer gehoord, dat het onmogelijk is, om binnen twee uur na een kernwapenexplosie de slachtoffers te helpen en ik geef toe, als er 30 à 40, atombommen op Nederland vallen, dan is de BB lam geslagen. Maar als dat niet het geval is en de BB, vanuit z'n parate opstelling kan komen helpen, dan hoop ik, dat we kunnen bewijzen dat we zó paraat zijn, dat we binnen twee uur de mensen kunnen helpen. Niet in het centrum van

de explosie, maar in de zones daar omheen, geloof ik dat het heus wel kan. Ik dank u. Ik ben namelijk die dokter, die gezegd heeft in dat artikel, dat het binnen één à twee uur . . . inderdaad mogelijk is.

Voorzitter:

Mevrouw, mijne heren, het is dan aan mij, om deze avond af te sluiten. We hebben gesproken en gediscussieerd rond een buitengewoon moeilijk en teer onderwerp, dat heel snel kan leiden tot grote emotionaliteit en tot emotionele benadering, die op zich zelf uitermate begrijpelijk is, maar die wij zeker niet bedoeld hebben.

Tenslotte is onze vereniging, onze Koninklijke Vereniging, een vereniging ter beoefening van de *krijgswetenschap* en hebben wij, laten we zeggen, het doel om zaken o.a. als deze, wetenschappelijk te voorschijn te brengen. En ik mag wel namens u allen zeggen geloof ik, dat wij de geachte inleider bijzonder dankbaar zijn, voor zijn niet emotionele benadering en voor zover ik dat kan beoordelen, voor zijn strikt wetenschappelijk betoog. Ten aanzien van het leven na de bom, om die term maar te blijven gebruiken, zijn er bijzonder veel onzekerheden, onbekendheden en we moeten ons natuurlijk geen illusies maken, dat dat een plezierige zaak zou zijn. Ik meen ook, dat dokter Thiessen, ook niet een poging heeft gedaan, om dat te betogen, tegen anderen die laten we zeggen, juist de andere kant soms zo sterk belichten. We moeten ons geen illusies maken. Ik geloof, dat ons bestuur dankbaar mag zijn voor het feit, dat het dit onderwerp op zijn programma heeft gesteld en nog dankbaarder voor het feit, dat het dokter Thiessen bereid heeft gevonden, dit onderwerp te tackelen. Ik zie dit, zoals ik zoëven ook al zei, als een begin, van een in veel breder verband benaderen van dit onderwerp, dat zovele facetten heeft die over en weer op elkaar inwerken.

Ik wil alle heren, die aan de discussie hebben deelgenomen, ook hartelijk bedanken voor het feit dat ook zij, op niet emotionele wijze, maar zo wetenschappelijk mogelijk, hebben bijgedragen tot de discussie van deze avond.

Ik mag misschien met name dokter Verdoorn zeggen, dat ondanks het feit, dat dokter Krijnen hier al geantwoord heeft op een opmerking zijnerzijds, dat het toch misschien nuttig zou zijn, om in dat tijdschrift „De vierde macht”, dat nu „Civiele Verdediging” heet, zoals u waarschijnlijk bekend is, misschien eens een weerwoord te

laten horen. Want hoe meer die dingen naar boven komen, hoe beter dat is en ik meen dat dat tijdschrift algemeen gastvrijheid kan geven, ook aan anderen, aan mensen die niet dagelijks bij deze materie betrokken zijn. Dat kan dan weer een weerwoord opleveren van de anderen en zo langzamerhand komen we misschien tot de juiste en meest betrouwbare benadering van zaken waar wij schattenderwijs misschien wel iets van te weten kunnen komen, maar die we tenslotte nooit zullen kunnen bewijzen. Dokter Krijnen zei wel te hopen dat als het eens mocht gebeuren te kunnen aantonen, dat hij gelijk heeft gehad. Maar het is te hopen, dat dat nooit nodig zal zijn, dat zult u allen met mij eens zijn.

En dan nog een laatste punt en dat gaat over de omvang van de te treffen voorbereidingen in vredestijd, om dit soort calamiteiten, nou op te vangen is een groot woord, maar in ieder geval tot zo klein mogelijke proporties terug te brengen. Dat is natuurlijk een zeer discutabele vraag. Je kunt, gezien de gevaren die eventueel zouden kunnen dreigen en waarvoor de fysieke mogelijkheden zeker aanwezig zijn, niet zodanige afweermiddelen opzetten, of organisaties opzetten, dat ze tegen het allerergste veel zouden kunnen uitrichten. Er is in vredestijd nu eenmaal gewoon een praktische grens aan de mogelijkheden. Wij kunnen niet in vredestijd reeds die oorlog gaan leven. Want dat zou betekenen, dat je zulke geweldige offers zou moeten brengen in vredestijd, dat je het vredesleven al onmogelijk maakt. Daar zitten allerlei begrenzings, emotionele begrenzings misschien. Je wilt niet teveel gehinderd worden, er zijn financiële begrenzings e.d. Met name op medisch gebied verklap ik geen geheim wanneer ik zeg, dat er echt duidelijk grenzen zijn, aan wat je zou kunnen doen, alleen al omdat het aantal medici te beperkt is, omdat het aantal ander geneeskundig personeel te beperkt is. Er zijn grenzen en het enige wat wij met de civiele verdedigings voorbereiding trachten te bereiken is, dat we met de redelijkerwijs beschikbare middelen optimale organisaties e.d. in het leven roepen om voor het geval onverhoopt iets dergelijks zou gebeuren, wij althans de calamiteit zoveel mogelijk zouden kunnen inperken. Ik geloof persoonlijk, dat daar inderdaad mogelijkheden zijn.

Tenslotte dan, u allen hartelijk bedankt nog voor deze avond en zeer in het bijzonder dokter Thiessen, voor zijn bijzondere heldere en strikt wetenschappelijke voordracht. Dank u zeer. (Applaus).

Bijeenkomst donderdag 30 oktober 1969

Voorzitter:

Dames en Heren, als voorzitter van de Kon. Ver. ter Beoefening van de Krijgswetenschap, heet ik u hier allen hartelijk welkom in onze vergadering. Ik wil graag beginnen met een woord van dank uit te spreken aan de Kazernecommandant de Kolonel Assink, – mij al erg lang bekend – voor de gastvrijheid die wij hier vanavond mogen genieten.

Ik mag namens hem nog aan de hier aanwezigen vragen om niet te roken in deze zaal. Dan wil ik graag gebruik maken van de gelegenheid om de velen die zeer binnenkort een promotie te verwachten hebben, mijn hartelijke gelukwensen over te brengen namens ons bestuur en daarbij mede betrekken ons eigen bestuurslid de nu nog kolonel Touber, onze redacteur, die overtwee dagen Brigade-generaal wordt.

En dan is nu, ik heb verder geen mededelingen van huishoudelijke aard, het woord aan de Luitenant Kolonel-arts Thiessen, die zal spreken over het zo belangrijke en moeilijke onderwerp „Het leven na de Bom”. Dokter Thiessen.

(Voordracht luitenant-kolonel arts J.W. Thiessen)

DISCUSSIE

Kolonel-Arts Bloch:

Mij is opgevallen dat, de inleider niet in is gegaan op het punt van de voeding na de bom. Hieraan voeg ik toe: althans voor zover ik hem op mijn plaats in de zaal heb kunnen verstaan. Nu zijn spreker en ik net op een Afcnt Medical Conference geweest, die vandaag geëindigd is en sindsdien weten wij alles van alle waterproblemen. Ik zou nu graag van de spreker willen weten, hoe hij zich na de bom de voedselvoorziening in het algemeen en de vochtvoorziening in het bijzonder voorstelt. Ik ben er bij de Afcnt Medical Conference niet achter gekomen. (Gelach).

1e Luitenant-Arts Godart:

U heeft ons verteld over het verschil in stralings-

gevoeligheid tussen de drosophila en de muis dat vijftien zou zijn. Ik had willen vragen, of het aanemelijk is te veronderstellen, dat afgaande op dat verschil in gevoeligheid voor straling, bij het eventueel neerkomen van zo'n bom er een ernstige verstoring zou kunnen optreden in het biologisch evenwicht.

Sergeant-Apotheker Faber:

Mijnheer de Voorzitter, ik zou graag het volgende willen vragen. Ten eerste: Welke gevolgen heeft het gebruik van tactische kernwapens in de Middellandse zee voor de omringende landen? Het hoge zoutgehalte (o.a. jodiden, bromiden) en het feit dat we met een binnenzee te maken hebben die zeer weinig in wisselwerking staat met de Atlantische oceaan (drempel bij Gibraltar), zou ik graag in de beantwoording betrokken zien. Ten tweede: Over welke tijdsduur zou een besmetting van zeewater op grote schaal zich uitstrekken? Wat zouden de gevolgen voor de biosfeer zijn? (b.v. biologische zelfreiniging van de zee ernstig verstoord; na vuile rivieren ook vuile zeeën?).

Luitenant-Kolonel Thiessen:

Mijnheer de Voorzitter. Kolonel Bloch, zal met mij eens zijn, dat ik natuurlijk niet in een kwartier kan duidelijk maken wat hij in drie dagen niet heeft kunnen volgen. (Gelach) Nu, ik ook niet hoor. (Applaus)

De voeding na de bom. Dat is een probleem, dat ik met opzet niet heb aangeroerd, om de doodeenvoudige reden, dat dat een gecompliceerd probleem is, in die zin, dat men daarbij een aantal termen moet gebruiken die voor de niet ingewijden niet zonder verduidelijking bruikbaar zijn. Het is een probleem, dat de Gezondheidsraad heeft bestudeerd in een commissie, over het gevaar van radioactiviteit in voedsel en drinkwater na kernwapen gebruik. Deze commissie heeft ongeveer drie jaar vergaderd in, als ik me niet vergis vijftendertig besprekingen, waarin als ik me ook niet weer vergis zo ongeveer zes geheel

nieuwe adviezen zijn behandeld. Die zijn voortdurend veranderd en aangevuld. Dit is dus een problematiek, die ik zelfs niet in vijftien minuten zou kunnen samenvatten. Ik kan wel enkele resultaten geven.

Het is wat de radioactiviteit betreft zo, dat afgezien van die gebieden, waarin de uitwendige stralingsintensiteit zo hoog is, dat men die gebieden al überhaupt niet kan betreden (en er dus ook geen voedsel uit kan halen) de radioactiviteit van voedsel en drinkwater over het algemeen niet tot gevaarlijke toestanden zal leiden. Enkele uitzonderingen daargelaten. Een belangrijke uitzondering is het gevaar van bepaalde splijtingsproducten m.n. Jodium-131 en met name dan weer in melk. Jodium-131 is een splijtingsproduct dat in de fallout wordt gedeponeerd op gras, de koeien grazen het gras af, nemen het Jodium-131 op en scheiden dat voor een belangrijk gedeelte uit in de melk. Die melk kan gebruikt worden door kinderen en met name kleine kinderen die voor een groot gedeelte in hun diët op melk zijn aangewezen kan hierdoor een gevaarlijke toestand ontstaan. Dit is bekend en het gevaar is zelfs in vreedstijd bij proefexplosies die niet te ver van ons vandaan plaatsvinden aanwezig. Over het algemeen valt de radioactieve besmetting mee in die zin, dat de directe besmetting over het algemeen geen, of een ondergeschikte rol speelt, omdat fallout die gedeponeerd wordt op te velde staande gewassen (bijv. groenten) uiteraard wordt afgewassen voor het gebruik. Daardoor wordt al een belangrijk gedeelte van de radioactiviteit verwijderd en wat dan nog binnen komt, is, vergeleken met andere factoren, van betrekkelijk ondergeschikt belang. Ik moet hier uiteraard heel ongenueanceerd over spreken, omdat een toelichting bepaald meer tijd zou kosten.

Het waterprobleem is, vooral omdat we in Nederland vaak zijn aangewezen op oppervlaktereservoirs. Dan hebben we te maken met de besmetting van oppervaktewater. Vele waterleidingbedrijven maken gebruik van oppervlaktewater en dat kan onder bepaalde situaties zorgelijke toestanden opleveren. Overigens zijn het, moet ik wel zeggen, toestanden van betrekkelijk tijdelijke aard: de radioactiviteit neemt betrekkelijk snel weer af en bovendien gebruiken alle waterleidingbedrijven uiteraard een filteringsproces, dat ook weer een groot gedeelte van de radioactiviteit verwijdert. Maar ik zeg u nogmaals, ik moet hier vrij ongenueanceerd over spreken. Er zijn inderdaad gevallen denkbaar waarin voedsel en drinkwater

tot kritieke situaties aanleiding zouden kunnen geven.

Collega Godart, dacht ik al te hebben beantwoord, voor hij z'n vraag stelde. Hij had het over het verschil in stralingsgevoeligheid (dat ik reeds heb gememoreerd) tussen drososila en muis. Nu bedoelde ik daarmee de gevoeligheid voor wat betreft de inductie van genetische veranderingen. Bij de proeven van Muller op drososila is gebleken, hoe mutageen straling eigenlijk is, hoeveel mutaties er in de geslachtscellen van de bananevlieg per eenheid van stralingsdosis worden geïnduceerd. Na de oorlog hebben de Russells in Oakridge soortgelijke proeven gedaan met muizen en toen bleek de mutatie-inductie bij muizen veel groter te zijn. Maar dat is niet het verschil in stralingsgevoeligheid wat hij bedoelt neem ik aan. Ik dacht dat hij bedoelde, maar misschien wil hij me corrigeren, de stralingsgevoeligheid in de zin van „overleving”. Wel, daarover heb ik gesproken, toen ik het had over de insectenplaag, alleen ging het toen om vogels en insecten en nu gaat het eigenlijk om muizen en insecten. Nu bedoelt u waarschijnlijk niet wat de invloed van de één op de ander is, want de invloed van de muis op het insect zal een zeer, zeer ondergeschikte rol spelen. Als oorzaak van verschuivingen in het ecologisch evenwicht heb ik de vogel- insectrelatie besproken. Nu is het wel zo, dat een ecologisch evenwicht niet zo gemakkelijk te verstoren valt. Men wil nog wel eens wijzen op het Myxomatose-probleem bij konijnen, dat een enorme ecologische verschuiving heeft gegeven. Maar het evenwicht van het systeem als zodanig is er eigenlijk praktisch niet door geroerd. Ik zou me dit ook eigenlijk niet kunnen voorstellen, maar begrijpt u me goed: Ik ben geen ecooloog, als die trouwens al zouden bestaan, omdat de ecologen uiteraard een groep van mensen uit zeer verschillende disciplines vormen. Ik dacht, de literatuur die ik althans geraadpleegd heb overziende, te kunnen constateren, dat eigenlijk niemand zeer positief expliciete veranderingen verwacht, in dit opzicht.

Ik moet wel zeggen, dat het voorkomen van insectenplagen vooral het grote publiek erg aansprekt. Over het algemeen moet ik zeggen, zijn ecologen voorzichtig geworden, dat is natuurlijk zeer terecht, omdat als men zo'n probleem uit één ooghoek bekijkt, men zeer gemakkelijk een aantal factoren kan vergeten. Maar gezien het

teamwork dat ook in wetenschappelijke zin meer en meer gebruikelijk wordt, worden dergelijke fouten minder en minder gemaakt.

De heer Faber, zou ik een paar dingen willen zeggen, die misschien een antwoord geven, op wat hij bedoelt. Hij spreekt over het gebruik van tactische, van kleine kernwapens boven zee, laten we aannemen, boven de Middellandse Zee. Hij vraagt zich af, wat het effect daarvan zou kunnen zijn op de bevolking die in het Middellandse Zeegebied woont. Daar kan ik betrekkelijk kort over zijn, omdat kleine kernwapens in dit opzicht een bijzonder klein effect op afstand hebben. Als u praat over fallout, dan praat u in wezen eigenlijk al over grote kernwapens. Als men een klein kernwapen gebruikt, dat vlak boven de grond wordt geëxplodeerd (en dat moet anders krijgt u geen fallout) of boven zee, dan kunt u falloutgebieden verwachten in de orde van grootte van enkele tientallen kilometers lang en een paar kilometer breed. Dan begrijpt u al dat het Middellandse Zeegebied als zodanig veel grotere afmetingen bezit en dat zou dus betekenen, dat men alleen bij kleine wapens vlak bij de kust inderdaad een effect zou mogen verwachten. Maar die effecten zijn niet anders dan die ik u hier heb genoemd, alleen zullen zij zich op een veel kleiner gebied voordoen. Ik geloof niet, dat u kunt zeggen, dat daardoor een verschuiving in bepaalde evenwichten zou kunnen optreden met name al niet wat betreft klimaat- en weerspatronen. Wat deze klimaat- en weerspatronen in het algemeen betreft moet u goed beseffen, dat zelfs de enorme hoeveelheid energie die vrij komt bij thermo-nucleaire wapens toch altijd nog betrekkelijk gering is, vergeleken met bijvoorbeeld een betrekkelijk kleine vulkaanuitbarsting. Daarbij komen veel grotere hoeveelheden energie vrij en die hebben nog nooit aanleiding gegeven tot aantoonbare klimaatsveranderingen.

Wat de besmetting van het zeeswater betreft: ik dacht dat tactische kernwapens boven het Middellandse Zeegebied zullen zijn gericht tegen schepen. Dit is een betrekkelijk klein aantal uiteraard: het aantal kernwapenexplosies zal in dat geval toch niet meer dan enkele tientallen bedragen, hooguit. In zo'n geval zou, zelfs als alle splijttingsproducten, dus alle gevolgproducten van een nucleaire explosie in zee neer zouden komen, zo'n enorme verdunning optreden dat het me niet zou verbazen, als u bijzonder gevoelige meetinstrumenten nodig zou hebben om aan de kust

radioactiviteit aan te tonen. Niettemin zou ik me kunnen voorstellen, dat in zee bepaalde ecologische veranderingen gaan plaats vinden. In bepaalde waterplanten hopen zich bepaalde nucliden op bijv. jodium in zeewier. Dit zeewier zou weer gegeten kunnen worden door bepaalde zeedieren. Die zouden weer voor menselijke consumptie kunnen worden gebruikt. Dit is allemaal in principe mogelijk. Ik dacht echter dat het overalleffect in de situatie die ik u noem, bijzonder klein zou zijn. Ik steek er m'n hand niet voor in het vuur, maar het lijkt mij, dat gezien de enorme hoeveelheid water en de relatief kleine radioactiviteit, waar we hier over praten, de ecologische veranderingen zeer klein zullen zijn.

Aannemende, dat we wel met grotere wapens te maken hebben, vraagt de heer Faber zich af, of men dan niet door zeestromingen bijv. op bepaalde plaatsen ophopingen van radioactiviteit zou mogen verwachten.

Het antwoord is: ja. Het Middellandse Zeegebied is een slecht voorbeeld eigenlijk: u bedoelt waarschijnlijk een effect, als gevolg van de golfstroom bijv. Ik geloof het wel, maar dan moet u wel beseffen, dat het grootste gedeelte van de radioactiviteit, in betrekkelijk korte tijd na de explosie is vervallen. Men kan zeggen, dat de totale radioactiviteit is vervallen in een tijd, die gelijk is aan de ouderdom van de fallout. Ik bedoel dit: als u twee uur na de explosie in een bepaald zeegebied, een bepaalde radioactiviteit zou meten, dan mag u aannemen, dat ongeveer twee uur later daar nog maar de helft van over is. Dan zijn inmiddels vier uur verstreken. Als u dan nog eens een keer vier uur wacht, dan is weer de helft verstreken. Dat betekent een reductie met een factor 100 na twee dagen en met een factor 1000 na twee weken. U begrijpt dat het effect sterk afhankelijk is van de tijdsduur voor deze watermassa een bepaalde afstand heeft afgelegd, langs welke kustgebieden zij vloeit e.d. Ik geloof, maar ik ben geen oceanograaf, dat daardoor alleen al het gevaar aanzienlijk wordt gereduceerd.

Generaal Majoor Klu Bosch:

Mijnheer de Voorzitter, ik heb dokter Thiessen niet horen spreken over de curatieve kant. Stel dat het ondenkbare zou gebeuren en stel, dat een groep militairen, laten we zeggen zoals wij hier vanavond allemaal zitten, aan straling zou blootstaan en dat wij het geweld inderdaad overleven; niet verbranden enz. En dokter Thiessen zou ons te hulp snellen. Dan zou ik U willen

vragen, of hij zou kunnen zeggen, wat zou hij met ons doen? Wij leren als militairen allemaal, dat we beschermende kleding moeten dragen. Ik neem aan, dat die er dan ook zal zijn. Dat wij een goed gasmasker hebben, met de goede filter en dat na bekomen straling wij ons gaan afkloppen, dat we gaan baden, dat er schone kleren zijn. Het hele rijtje gaat gebeuren. Maar wij zijn aan een zekere straling onderhevig geweest en dan dacht ik, dat wij het bijzonder plezierig zouden vinden als onze medische dienst de middelen zou hebben om ons te behandelen. Ik weet ook, dat we zelf iets mee krijgen, een ampulletje waar wat in zit en dat we ons zelf een injectie moeten geven. Ik heb enige jaren geleden gelezen dat, ik meen in Joegoslavië, een aantal geleerden bestraald is, per ongeluk, en dat deze geleerden naar Frankrijk zijn gebracht en daar behandeld zijn. Ik heb zelfs gelezen en ik weet niet of ik nu medische onzin uitkraam, dat er operatief zou zijn ingegrepen; nieuw ruggemerg enz. Mijn vraag is: zijn er curatieve mogelijkheden, zijn er medicijnen, zijn er behandelingen mogelijk om als men aan straling heeft bloot gestaan daar wat tegen te doen.

Luitenant-Kolonel Thiessen:

Mijnheer de Voorzitter, ik zou de generaal Bosch willen antwoorden, dat dit een pijnlijke vraag is, waar ik ook weer niet in kort bestek op kan antwoorden, dit maal omdat we eigenlijk nog zo weinig weten en over zo betrekkelijk weinig middelen beschikken. Ik wil hier nog nader bij zeggen, dat ik mij in de voordracht van hedenavond afzijdig gehouden heb van de directe slachtoffers. Ik heb mij geprobeerd te bezinnen over enkele problemen van uiteraard medische aard, waarmee de overlevenden van doen hebben, dus niet in eerste instantie de stralingszieken. Ik heb hier dus eigenlijk gesproken over mensen die stralingsdoses ontvingen, die hen niet direct ziek maakte. Maar u bedoelt natuurlijk, ja, maar wat doet men nu aan die mensen, die wel direct ziek worden. Dit is een bijzonder moeilijke vraag, want het gaat vaak nog niet alleen en niet direct om wat men zou moeten doen, maar wat men onder die omstandigheden zou kunnen doen. En dan begrijpt u, dat dat twee geheel verschillende vragen zijn. Want zelfs bij ziekten, waarvan we de ontstaanswijze kennen, waarvan we de sytmatologie kunnen interpreteren, waarvoor we therapeutica beschikbaar hebben, heeft men nog altijd te maken, met zaken als: hoe krijgt men de patiënten onder behandeling, hoe krijgt men die in

goed, of redelijk goed geoutilleerde ziekenhuizen, hoe verkrijgt men de benodigde therapeutica e.d. Dit hele proces speelt natuurlijk net zo goed bij stralingsslachtoffers. Bij stralingsslachtoffers komt er alleen nog bij, dat de stralingsschade als zodanig eigenlijk niet beïnvloedbaar is. In die zin, dat straling grotendeels onomkeerbare veranderingen geeft, met name in het beenmerg: dit heeft als gevolg dat de aanmaak van de bloedcellen geruime tijd is gestoord en dat proces kunnen we eigenlijk op zichzelf niet beïnvloeden. Het hangt van de mate van beschadiging af of er een spontaan herstel tijdig optreedt. Er zijn enkele middelen, die het beenmerg prikkelen, die zou men dus kunnen gebruiken om het deel van het beenmerg dat niet of wat minder beschadigd is aan te zetten tot het maken van meer bloedcellen dan het normaliter zou doen. De daling overigens van die elementen in het bloed, de witte- en rode bloedlichaampjes, heeft o.a. als gevolg, dat de patiënten veel gevoeliger zijn voor infectie. Ze missen de normale afweer tegen infecties, dat betekent dat bijv. allerlei ziektekiemen die elk mens normaal bij zich draagt, de kop gaan opsteken en aanleiding geven tot een infectie die een gezond lichaam best de baas zou hebben gekund.

Wel, in zo'n geval zou men natuurlijk met antibiotica effect kunnen sorteren. Maar dan komt het probleem, dat ik daarnet aanroerde om de hoek kijken: het punt is niet zozeer wat zou men met antibiotica kunnen doen, men moet ze eerst ter plaatse hebben. Dan nog is dit, wat men noemt, een symptomatische behandeling omdat men er in wezen niet anders mee doet, dan het lichaam in staat stellen, om althans de infectie te overleven, maar dat wil nog niet zeggen, dat het beenmerg zou worden hersteld. Daar is geen sprake van. Het beeld is dus eigenlijk vrij pessimistisch. Er zijn zoals u weet mogelijkheden, in de zin van een transplantatie van gezond beenmerg bij stralingsslachtoffers, die een gedeelte van hun eigen beenmerg missen. Dat is o.a. wat men gedaan heeft bij de slachtoffers van een reactorongeval in Joegoslavië. Maar dat brengt ons op het punt van de transplantatie-biologie, een nog lang niet opgelost probleem. Het enige dat ik er van kan zeggen is, dat in zeer goed geoutilleerde klinieken, waar men beschikt over alle mogelijke middelen, met name middelen om de afweer van het lichaam tegen vreemd eiwit te veranderen, men in staat is, om transplantaties als deze tot een goed einde te brengen, al is het maar tijdelijk. Maar u heeft in de krant kunnen lezen, hoe tijdelijk dat is, althans wat de hart-

transplantaties betreft. In wezen is dit geen verschillend probleem, omdat het in beide gevallen gaat om het implanteren van vreemd eiwit in een lichaam dat daar niet aan gewend is. U heeft kunnen lezen, dat harttransplantaten aangeslagen zijn gebleven tot hooguit een aantal jaren. Maar dit is een probleem, dat nog lang niet is opgelost en dat bovendien dacht ik in een herstelperiode na de nucleaire explosie eigenlijk geen rol speelt, omdat men daar geen optimale geneeskunde kan uitoefenen. Men bevindt zich hier op terrein van de rampen-geneeskunde waarbij men middelen moet hebben die eenvoudig zijn, die zo effectief mogelijk zijn en waarbij men niet of zo weinig mogelijk behoeft te discrimineren tussen de ene patiënt en de andere. Men kan niet meer een persoonlijke behandeling geven, maar men heeft te maken met de behandeling van grote aantallen. En dit is een heel ander soort geneeskunde waarbij overwegingen van transplantatie e.d. eigenlijk geen rol spelen.

Sergeant-Arts Mol:

Mijnheer de Voorzitter, ik had graag aan de spreker gevraagd, ingaande op de vorige vraag, hoe hij dat zich voorstelt, dat effect van straling op de mens, want voor zover we dat nu weten, is de reactie van de straling, dat deze pas enkele dagen later tot uitdrukking komt. Wij zien het ook bij gewone röntgen-bestraling, de bekende „röntgen-kater”, die komt ook niet meteen daarna en de ervaring is met de reactie van het beenmerg, dat daar wel een dag of zes in kan zitten. De consequentie zou dan zijn, dat je enige tijd hebt, om iets te organiseren en mijn vraag is nu, is er in Nederland, of is daar aan gedacht bij uw plannen, een opvangcentrum te organiseren voor die mensen. Het heeft nl. consequenties, als je mensen hebt, die in besmet gebied geweest zijn, het heeft consequenties als zij in omgang zijn met mensen, die niet in besmet gebied geweest zijn. Volgens mij kan je dus die mensen naar een bepaald centrum toe brengen. Wat zijn dan de voorwaarden voor zo'n centrum en moet je dat niet reeds in vreedstijd inrichten?

Luitenant-Kolonel Thiessen:

Collega Mol heeft gelijk, als hij zegt, dat de effecten van straling pas na geruime tijd op de voorgrond treden. Ik zou zeggen met uitzondering van de stralings-kater, waarvan men verwacht dat die zich in de eerste twee dagen na de bestraling voordoet, als misselijkheid en braken. Dit geeft op

zichzelf overigens een indicatie, dat men hier waarschijnlijk te maken heeft met een stralingsdosis, die biologische veranderingen zal geven, die zich later zal kunnen manifesteren in de vorm van de stralings-ziekte. Dit betekent inderdaad ook, en dat kan juist in het kader van de rampen-geneeskunde een belangrijke factor zijn, dat dit geen patiënten zijn waar men acuut iets aan moet doen. Ik zei al: de door straling teweeg gebrachte beschadiging is er en zal in principe de kans gegeven moeten worden om zichzelf te herstellen, met andere woorden, er moeten omstandigheden voor de patiënt geschapen worden om het lichaam zo goed mogelijk in staat te stellen, dat te doen. Dat betekent inderdaad, onder ideale omstandigheden, dat als het goed is, men zou moeten beschikken over centra waar men stralings-slachtoffers zou kunnen behandelen. Nu moet ik u wel zeggen, dat het probleem stellen nog verre van het op te lossen is, want het probleem van de slachtoffers van kernwapenexplosies is niet in de eerste plaats het probleem van de stralings-slachtoffers.

Ik heb al eerder gesteld dat men vooral te maken heeft met hitte- en luchtdrukeffecten, straling is in dit opzicht vaak een complicatie van die andere twee. De gevaarlijkste toestand, is die toestand waarbij we te maken hebben met uitgebreide verbrandingen, of met ernstige luchtdrukletsels en die moeten direct behandeld worden. Dat betekent dus, dat men vaak geen onderscheid meer kan maken tussen patiënten die direct behandeld moeten worden en die men een paar weken of dagen kan laten wachten. Ik geloof, dat men te maken heeft met allerlei mengvormen, waarbij het weinig zinvol lijkt, om één bepaalde categorie n.l. de zuivere stralings-slachtoffers af te scheiden van de anderen. Ik geloof dus dat het, medisch gezien, zeer wenselijk zou zijn, praktisch gezien geloof ik, dat een dergelijke oplossing in rampsituaties onmogelijk is. Patiënten afkomstig uit fallout gebieden, kunnen inderdaad besmet zijn. U noemde dit probleem al even. Het is zo, dat men zonder enige twijfel kan zeggen, dat besmette patiënten althans geen gevaar zijn voor anderen, met andere woorden, dat het niet zo is, dat men te maken heeft met een „hot-body”, zodat elke arts bang is om er bij wijze van spreken aan te komen, omdat hij bang is, zelf weer besmet te worden. De huidbesmetting is in wezen niet gevaarlijk voor anderen en nauwelijks gevaarlijk voor de patiënt zelf: een eenvoudige reiniging, in de zin van wassen, is voldoende om het overgrote gedeelte van de radioactiviteit te verwijderen. Van veel meer be-

tekenis is de stralingsdosis die de patient gekregen heeft, door verblijf in het falloutgebied.

Ja, wat betreft uw algemene vraag, moet men dan niet in vreedstijd maatregelen nemen. Ik zou denken van wel. Ik ben bang voor dit soort vragen moet ik u zeggen, omdat ik met opzet vanavond niet over de direkte rampen heb willen spreken en ook niet over de oplossing van de gevolgen. Ik heb meer de gevolgen willen noemen, dan aan willen geven wat men er aan zou moeten doen. Ik geloof, dat men eerst maar eens goed moet bestuderen wat de situatie nu eigenlijk is. Maar dat er in vreedstijd maatregelen genomen moeten worden, is in algemene zin gezegd, juist. Het gebeurt ook, dacht ik. Ik moet een gedeelte van die vraag weer doorsturen naar de voorzitter, die dat eigenlijk weer zou moeten doorsturen naar iemand anders, die er niet is. Ikzelf ben niet betrokken bij het in vreedstijd voorbereiden van maatregelen. Zoals u weet, gebeurt dat in het kader van de civiele verdediging en daarbij ben ik als militaire arts nauwelijks, of niet betrokken. Het enige dat ik weet, is dat er maatregelen zijn genomen, dat men extra bedden heeft opgeslagen, dat die verspreid zijn over het land op geschikte plaatsen. Dat het mogelijk is in oorlogstijd, annex in te richten in de buurt van ziekenhuizen, of aanhangend aan ziekenhuizen, zodat de bestaande ziekenhuis-capaciteit optimaal wordt benut.

Maar nogmaals: in algemene zin heeft u gelijk, in vreedstijd zou men maatregelen moeten nemen, als men voorziet dat dergelijke situaties zich voordoen.

Voorzitter:

Mevrouw, mijne Heren, ik heb bij het begin van deze avond gezegd, dat het onderwerp van vanavond een belangrijk, moeilijk onderwerp is en ik geloof, dat in de loop van deze avond dat u wel duidelijk zal zijn geworden. Het is mede een moeilijk onderwerp, omdat het zo buitengewoon teer is. Het leidt dikwijls tot emotionele ontladingsen, wat op zichzelf heel goed begrijpelijk is, maar waarvan wij in deze kring niets kunnen hebben, omdat wij het onderwerp wetenschappelijk moeten trachten te benaderen. En ik ben wat dat betreft dank verschuldigd aan de inleider van vanavond, omdat hij het ook strikt wetenschappelijk heeft willen behandelen. Dat geldt trouwens ook voor degenen, die zich in de discussies hebben willen mengen.

Bovendien is het onderwerp zo moeilijk, omdat

(en dat zal u ook vanavond wel gebleken zijn) het zo buitengewoon breed is. Hoewel het onderwerp aangaf: „Het leven na de bom”, waar u bij wijze van spreken, alles van maken kunt, heeft dokter Thiessen dit slechts even aan kunnen duiden. Maar hij is haast vanzelf gedwongen (door zijn eigen wetenschappelijke achtergrond) te gaan naar de medische aspecten in de eerste plaats. En dat sloeg hier vanavond uiteraard goed aan, omdat hij hier sprak voor een gezelschap, dat in belangrijke mate uit diezelfde wetenschappelijke discipline voortkwam. Ik mag u nog herinneren aan het symposium dat in Amerika twee jaar geleden heeft plaats gevonden, en waar dokter Thiessen even melding van maakte. Ik ga daar nog even iets dieper op in. Dat was een ontmoeting, voor het eerst eigenlijk op wetenschappelijk niveau, van een groot aantal mensen uit tien à vijftien verschillende wetenschappelijke disciplines, die daar elk over ditzelfde onderwerp min of meer hun kennis kwamen mededelen. Daar bleek al dat velen in hun eigen discipline wel betrekkelijk ver waren doorgedrongen, hoewel ook nog met vele vraagtekens en onzekerheden, maar dat het onderlinge gesprek tussen deze mensen nauwelijks mogelijk was. Dat is in Nederland bepaald ook nog zo. We zijn wat dat betreft nauwelijks aan het begin met het proberen om de wetenschapswereld te interesseren voor deze dingen en bovendien dan daarna de verschillende uitkomsten bij elkaar te brengen. Want wat in de ene discipline gevonden is, dat moet weer inwerken, op wat in andere disciplines is gevonden. En dat is, naar mijn idee, nog een bijzonder lange weg. Dokter Thissen heeft even genoemd mijn bijzondere interesse, niet zozeer als voorzitter van deze vereniging, maar in mijn andere werk, dat wil zeggen als Chef Staf voor de Civiele Verdediging, waarin ik meer met deze materie te maken heb en waar ik nog dagelijks ervaar, dat we eigenlijk nog maar aan een begin staan van werkelijk gefundeerde opvattingen. Nou mag ik misschien, om het niet al te zwaar te maken, nog eens benadrukken, dat hoewel gesproken is over: „Het leven na de Bom”, daaruit niet geconcludeerd mag worden, dat die bom in zoverre realiteit is, dat hij ons werkelijk boven het hoofd hangt. Ik wil niet zeggen, dat de kansen daarop niet aanwezig zijn, maar het is bepaald niet zo, en ik geloof, dat dit de mening op het ogenblik van de regering is, dat een onbepaalde kernwapenoorlog iets waarschijnlijk zou zijn. Dat neemt toch niet weg, dat we in deze dingen door moeten dringen. Waarbij we ons geen illusies moeten maken, dat

we voor alle gevaren, die ons eventueel zouden kunnen bedreigen, ook werkelijke oplossingen zouden kunnen vinden. Dat is een zaak, die uitgesloten is.

Ik geloof, dat ik hiermee voldoende onderstreept heb het belang van deze avond en ik wil nogmaals dokter Thiessen hartelijk danken voor zijn in-

leiding en de heren die aan de discussie hebben willen deelnemen voor de verdieping en verbreding van datgene wat dokter Thiessen reeds had gezegd en waarop hij weer heeft kunnen reageren. Ik dank u zeer en ik wens u allen goede thuiskomst. Applaus.

Bijeenkomst donderdag 27 november 1969

Voorzitter:

Ik open deze vergadering met een hartelijk woord van welkom aan u allen. Vanavond staat als eerste het punt op de agenda: „Huishoudelijke mededelingen”, naar aanleiding waarvan ik enkele opmerkingen wil maken. Onze vereniging is een bijzonder gastvrije vereniging en we zijn zeer royaal met extra uitnodigingen aan heren, die belang stellen in een bepaald onderwerp. Ik neem ook wel aan, dat in grote trekken het gezelschap van hedenavond inderdaad tot de leden van onze vereniging behoort. Mocht dat niet helemaal het geval zijn, dan zou ik het bijzonder op prijs stellen, wanneer diegenen, die toch kennelijk interesse in de onderwerpen hebben, die onze vereniging ter tafel brengt, zich in de pauze als lid opgeven bij onze secretaris, want leden en vooral jongere leden kunnen wij gebruiken.

Dan nog een kleine opmerking: de vorige keer, toen we hier voor het eerst kwamen, is door een misverstand van de zijde van de huishouding alle koffie gratis geschonken en is later de rekening gepresenteerd aan de vereniging. Dat kan tot m'n spijt niet zo voortgaan; we zullen die ene keer wel betalen, maar ik moet u wel vragen, om te beginnen met vanavond zelf die twee of drie dubbeltjes af te rekenen.

En dan is nu aan de orde, een onderwerp, dat de laatste tijd in het middelpunt van de belangstelling van allerlei groeperingen staat. Voordat de Maj. Herweyer gaat spreken, heet ik hem bijzonder hartelijk welkom, vooral omdat hij als leerling van de H.K.S. de moed heeft voor onze vereniging een voordracht te houden, wat maar zelden voorkomt doch wat ik bijzonder op prijs stel. Ik ben erg blij, dat hij zoveel aanhang heeft meegenomen die er in ieder geval voor kan zorgen, dat hij een goed applaus aan het eind krijgt.

Ik wil voordat ik hem het woord geef een paar kanttekeningen maken om u misschien van te voren al enigszins in het beeld te brengen.

Het onderwerp, dat vanavond wordt aangevend

als „Geweldloze Weerbaarheid”, vindt u onder allerlei verschillende benamingen en ook met allerlei verschillende bedoelingen terug. In Engeland noemt men het Civilian Defence, in tegenstelling tot Civil Defence wat – laten we zeggen – Bescherming Burger Bevolking is. Het wordt ook wel aangediend als „burgerlijk verzet”, als niet-militaire verdediging, als „burgerlijke ongehoorzaamheid” of als „geweldloos verzet” en soms ook, in dit geval als „geweldloze weerbaarheid”. Wanneer je al die namen hoort, doemen voor u op figuren als Ghandi aan de ene kant maar ook een Wingcommander Stephen King Hall, die een jaar of wat geleden daar wat over gezegd heeft. Het is soms de bedoeling van de verschillende groeperingen die hierover praten, om hetzij verzet te plegen of weerbaarheid te demonstreren t.o.v. een bezetter – dat is dan een vrij duidelijk onderwerp – maar ook wel eens t.o.v. een zich eventueel voordoende staatsgreep, om maar een ander voorbeeld te noemen. Dan kom je al op een heel ander terrein terecht. Het kan zelfs zo zijn, althans komt dat wel eens voor, dat het zich zou kunnen richten tegen een bestaande wettige overheid. Het is een soort schemergebied en het is heel moeilijk om precies de grenzen te trekken tussen datgene, wat nog geweldloos is, of wat toch wel met gebruik van geweld wordt gedemonstreerd.

Nu kunnen we ons afvragen, waarom een dergelijk, je zou zeggen bij uitstek civiel onderwerp, dat dikwijls min of meer misschien politiek geladen kan zijn, hier ter tafel te brengen in onze Kon. Ver. ter Beoefening van de Krijgswetenschap. Want krijgswetenschap in engere zin is het natuurlijk zeker niet, maar ik geloof toch wel, dat het op zijn plaats is, dat we dat onderwerp aan de orde stellen, omdat we hetzij dat geweldloos verzet gepropageerd zien als te komen in de plaats van – en ik denk dus aan civiel verzet – in de plaats van militair verzet, of dat het soms door sommige schrijvers wordt gepropageerd als samen te moeten optreden met militair verzet. Dus zij-aan-zij. Of dat het moet

optreden nadat het militaire verzet is gebroken en men alleen maar dit middel nog maar heeft tegen een bezetter. Of – en dat is dan wel krijgswetenschap misschien –, dat je misschien gedwongen zal zijn om je er tegen te keren, omdat de overheid het niet hebben kan. Dit even om

u een beetje in dit moeilijke terrein enigszins thuis te brengen. Ik neem aan dat de majoor Herweyer vanavond erin zal slagen, om, laten we zeggen, nog wat meer orde in deze zaken te brengen en ik wil hem nu graag het woord geven en alle succes toewensen.

Geweldloze weerbaarheid

Mijnheer de Voorzitter, Excellentie, Mijne Heren,

1. Inleiding

Bij de inval op 21 augustus 1968 van troepen van het Warschau-pact in Tsjecho-Slowakije hield de wereld rekening met een tweetal mogelijkheden. Velen verwachtten een wanhopige strijd met de wapens, zoals destijds in Hongarije plaatsvond, anderen meenden dat Dubeck c.s. door de knieën zou gaan en het volk onder het Russische geweld zou buigen.

In feite gebeurde iets anders: Men verdedigde zich fel, maar zonder wapens; men was weerbaar zonder geweld te gebruiken.

Deze geweldloze weerbaarheid, het onderwerp van mijn voordracht, is geen nieuw begrip, het is alleen na de gebeurtenissen in Oost-Europa wederom actueel geworden.

Om tot een duidelijke definiëring van het begrip geweldloze weerbaarheid te komen is het nodig dit begrip taalkundig te bezien. Van Dale spreekt over „*weerbaarheid*” als het vermogen tot verdediging, het in staat zijn tegenstand te bieden, inzonderheid met wapens. Dit is een duidelijke en bepaalde definitie.

Iets moeilijker ligt dit met „*geweldloos*”. Weliswaar zegt van Dale: Geweldloos is zonder gebruikmaking van geweld; blijft echter de vraag: wat is geweld en hoe wordt dit begrensd?

Enkele van de vele omschrijvingen die van Dale geeft van het begrip „*geweld*” zijn: Misbruik van macht, toepassing van het recht van de sterkste, gewelddadigheid en uiting van macht. Deze omschrijvingen blijken niet voldoende te zijn om de heersende verwarring weg te nemen, ook niet bij auteurs die de toepassing van geweldloze weerbaarheid voorstaan. Wat de een als een gewelddadige methode opvat, blijkt de ander als een geweldloze methode aan te bevelen. Ik zal daarom trachten de begrippen „*geweld*” en „*geweldloos*” in een zodanig schema te plaat-

sen dat de problematiek van de flexibele grens tussen deze begrippen tot uiting komt. Ik maak hierbij gebruik van een schets die afkomstig is van het „Peace Institute” uit Oslo waar men op soortgelijke wijze rangschikking in de opvattingen tracht te brengen. U ziet op deze schets een viertal cirkels, aangevende de begrenzing van de reikwijdte van het begrip geweld. Buitenwaarts gelegen cirkels sluiten de kleinere cirkels in. Afhankelijk van de grootte van de cirkel rekent men bepaalde handelwijzen al of niet onder geweld, hetgeen impliceert dat datgene wat buiten de betrokken cirkel valt per definitie geweldloos is.

De eerste cirkel omvat alle lichamelijk geweld, zowel direct, slaan, moord, als indirect, denkt U bijvoorbeeld aan verhongering door een blokade, zoals zich dat nu in Biafra afspeelt.

De tweede cirkel omvat alle beperking in beweging, d.m.v. gevangenis, concentratiekamp en huisarrest. Hiertoe moet echter ook gerekend worden de beperking van de geest; als voorbeeld is hier aan te halen de zgn. hersenspoeling zoals toegepast door Noord-Korea op krijgsgevangenen UN militairen.

De derde cirkel omvat negatieve beïnvloedings-technieken, waaronder te verstaan technieken die het gedragspatroon veranderen op basis van bedreiging met straf bij het niet voldoen aan het door beïnvloeder gewenste.

De buitenste cirkel tenslotte omvat positieve beïnvloedingstechnieken waarbij beloningen en waarderingen in het vooruitzicht kunnen worden gesteld. Deze beïnvloeding wordt niet als dwang ervaren, maar verandert toch onze wil.

Het zal U duidelijk zijn dat wanneer men spreekt over geweld, daarbij doelend op bv. een deel van cirkel 1, met het oog op het niet gebruiken van geweld, dit nog niet hoeft te betekenen dat alle andere handelingen dan geweldloos zijn.

In het vervolg van mijn voordracht zal ik nog enkele malen op dit probleem terugkomen om-

dat een duidelijke scheidslijn tussen de begrippen gewelddadigheid en geweldloosheid niet eenvoudig aan te geven valt.

In het kader van dit onderwerp komt ook het begrip „macht” naar voren. Het is U allen bekend dat aan het begrip „macht” vele betekenissen worden toegekend. Het is voor dit onderwerp niet van onmiddellijk belang alle definities en omschrijvingen te bezien.

Als beperking op mijn onderwerp ga ik uit van de betekenis: Het vermogen om iemands wil te beïnvloeden; waarbij in mijn voordracht het vermogen wordt belicht dat de overheid heeft. In deze opvatting is geweld een middel in handen van de overheid, zoals reeds naar voren gekomen uit de omschrijving van van Dale: Geweld is een uiting van macht. Op grond van deze omschrijvingen zou ik het begrip geweldloze weerbaarheid willen definiëren als:

Een gedrag gericht op het behoud van de vrijheid tegen mogelijke binnenlandse of buitenlandse bedreigingen zonder gebruik te maken van bepaalde vormen van geweld.

Dit onderwerp zou ik gaarne willen bespreken in het volgende schema: In de eerste plaats zal ik U trachten het ontstaan te schilderen van de idee van de geweldloze weerbaarheid uit de volledige geweldloze maatschappij-opvatting en als alternatief voor de na Wereldoorlog II toegenomen militaire afschrikkingsmacht; de dreigende kernwapenoorlog. Vervolgens zal ik U schetsen de motivatie en methoden van de geweldloze weerbaarheid, toegepast in een situatie dat een land bezet is door een vreemde mogendheid of dreigt bezet te worden, en de methode toegepast op het bestaande binnenlandse bestuur door groepen van inwoners. Tenslotte wilde ik dan enkele facetten behandelen van de noodzakelijk geachte voorbereiding en vorming tot geweldloze weerbaarheid met inbegrip van de situatie in ons land. Daartoe wil ik thans als eerste het probleem geweldloosheid nader bezien.

2. Geweldloosheid en geweldloze weerbaarheid

a. Geweldloosheid

Geweldloosheid is het standpunt dat wordt ingenomen door die pacifisten die gehoorzaam zijn aan een innerlijk gebod, dat het gebruiken van geweld in het algemeen verbiedt, een gebod dat absoluut is en discussies over het toepassen van

geweld buitensluit. Zij betrekken bij de aanvaarding van dat geweldloos-zijn het gehele leven. Ook geweld bij de opvoeding, het politio-nale geweld van het staatsgezag, de onderlinge verhouding van mensen en klassen kan in discussie komen als een uitbreiding van het denkt-terrein. Maar in de aanvang was daar en bleef het gebod: Gij zult geen medemensen met geweld bestrijden of uw wil opleggen. In principe zou dus geweldloosheid gelijk moeten zijn aan weerloosheid; de totale afwezigheid van iedere mogelijke vorm van geweld is dan het resultaat. Hierbij is de gedachte aan de gevolgen van de houding, het resultaat van het streven, geheel losgelaten en niet van invloed op de aangenomen houding. Deze weerloosheid in zijn extreme vorm kan naar mijn mening buiten beschouwing gelaten worden, de mens heeft contact met en is afhankelijk van andere mensen en maakt gebruik van beïnvloedingstechnieken in zijn contact met anderen.

Hoe ethisch weldenkend men ook is, nergens wordt een machtsmiddel ter beveiliging zoals het politieapparaat uitgebannen.

Geweldloosheid zal daarom altijd een zekere hoeveelheid geweld bevatten, in welke vorm dan ook.

Een mogelijk voorbeeld om de dreigende spraakverwarring te illustreren is de economische boycot. Deze boycot komt voor bij de meeste geweldloze methoden, ondanks het feit dat de consequenties van deze boycot voldoen aan de definitie van geweld, zelfs indien we geweld omschrijven als aantasting van iemands fysieke toestand. Een economische boycot, betrekking hebbend op de primaire levensbehoeften, valt hieronder, hoewel de gevolgen niet dodelijk zijn. De gevolgen zijn misschien minder gewelddadig omdat zij niet onherroepelijk en niet dodelijk in directe zin zijn, maar het verschil is slechts gradueel. Voorbeelden van economische boycot die schadelijker zijn voor de lichamelijke gezondheid dan voorbeelden van gewelddadigheid in de directe zin (bijvoorbeeld een pak slaag met een gummi-knuppel) zijn gemakkelijk te vinden. Ik noem hier de voedsel-boycot waaronder Biafra gebruikt gaat door het optreden van de federale regering van Nigeria.

Men krijgt daardoor wel eens de indruk dat geweldloosheid verward wordt met anti-militarisme: Geweldloosheid is datgene wat het mili-

taire apparaat niet doet. Dit is echter nauwelijks een vruchtbaar uitgangspunt om bepaalde technieken, zoals het door mij geschetste geval van economische boycot, al of niet onder geweldloosheid te rekenen.

Indien we zouden concluderen dat geweldloosheid in de praktijk neer komt op een soort dogmatisch anti-militarisme, dan rijst de vraag: Geldt dit ook voor geweldloze weerbaarheid? Om een antwoord op deze vraag te vinden is een tweetal benaderingen ten aanzien van het ontstaan van de geweldloze weerbaarheid noodzakelijk. Ten eerste het ontstaan uit het radikaal-pacifisme, op de tweede plaats gezien in het licht van de ontwikkeling van de afschrikkingsmacht van de hedendaagse wapens.

b. *Alternatief voor geweldloosheid*

Het pacifisme ontwikkelde zich in de loop der tijden van een algemeen vredesstreven naar een radikaal anti-militarisme, het onvoorwaardelijk afwijzen van militair geweld. Het zou in het kader van deze voordracht te ver gaan de achtergronden en oorzaken hiervan op te sporen, volstaan kan worden met het stellen dat het radikaal-pacifisme, dat is het afwijzen van militair optreden, bij velen de vraag opriep: *Wat dan?* Dit „wat dan” vormt het kritieke punt, het punt waarbij de bruikbaarheid van het pacifisme wordt onderzocht als er daadwerkelijk gevaar dreigt en waarbij blijkt dat de mens in het algemeen wel bereid is om wapengeweld af te wijzen, maar niet kan verdragen weerloos te staan als bijvoorbeeld het geweld van barbaarse dictaturen aan de grens dreigt. Vele pacifisten blijken geweldloosheid in de vorm van weerloosheid niet te kunnen dragen.

Toen in de dertiger jaren de mogelijkheid van een nazi-dictatuur steeds reëler werd en op het „wat dan” geen antwoord werd gevonden, schrapte de S.D.A.P. in Nederland in 1937 het streven naar nationale ontwapening uit het partijprogramma.

Alleen de Christen Democratische Unie behield de nationale ontwapening in haar programma en bezette twee zetels in de Tweede Kamer, maar bij het afkondigen van de mobilisatie in 1939 bleek het aantal dienstweigenaars te verwaarlozen klein in verhouding tot het leden- en stemmental. Hiermede had het anti-militarisme feitelijk als politieke groepering afgedaan omdat geen alternatief voor het „wat dan” aanwezig was. Er ontstond behoefte aan een alternatief;

door de Indiër Shridharani onder woorden gebracht met:

– Wij voelen de behoefte aan een equivalent voor oorlog dat niet zo bloedig is bij zijn activiteiten, zo wild en onbeheerst bij het stellen van het doel, zo onvruchtbaar in zijn resultaten. Wij willen een substituut voor oorlog, dat ons eventueel in staat kan stellen een indringer te weerhouden, indien wij sterk genoeg zijn. In het kort: Wij willen een nieuwe vorm van oorlogvoering zonder toepassing van wapengeweld.

De impasse waarin het pacifisme was geraakt tijdens Wereldoorlog II voerde op natuurlijke wijze tot de geweldloze weerbaarheid, als een positief antwoord op de vraag „wat dan” bij het afwijzen van militair geweld.

c. *Alternatief voor militaire macht*

Hoewel het hiervoor geschetste in het algemeen het denken omtrent de geweldloze weerbaarheid geeft, zou ik niet volledig zijn zonder de benadering aan te geven zoals deze in Engeland gevonden wordt en door Sir Stephen King-Hall, een ex-officier van de Royal Navy, in zijn boeken is neergelegd. Ook hier komt men tot het afwijzen van militair geweld; het uitgangspunt is echter niet het alternatief voor totale geweldloosheid, maar de toegenomen ontwikkeling van de nucleaire wapens en de daaraan verbonden dreiging van een kernwapenoorlog. Deze benadering waarin het bestaan en voortbestaan van Groot Brittannië voorop staat, gaat uit van het feit dat wanneer een conflict met Rusland uitbreekt, Engeland, met kernwapenbases op eigen grondgebied, absoluut verloren is. Havens, industrie en bevolking zullen worden uitgewist en daartegen is geen verdediging mogelijk. King-Hall stelt dat, zelfs indien het Westen voor 60% vernietigd zal worden, er altijd 100% schade en verliezen in Engeland zullen optreden.

Niet alleen zal afstand moeten worden gedaan van kernwapens maar ook van conventionele wapens, desnoods eenzijdig. De afschaffing van conventionele wapens wordt noodzakelijk geacht, aangezien Rusland bij een conflict niet kan riskeren met veel offers en verbruik van tijd Groot Brittannië op de conventionele wijze te gaan bezetten, met andere woorden: kernwapens zullen worden gebruikt.

Primair is hier: Kernwapens zijn ontoereikend in een afschrikkingsrol, men loopt het risico

van verdelging van de bevolking. Daartoe is een wijziging van de buitenlandse politiek noodzakelijk; een politiek gebaseerd op een goed doordachte en uitvoerbare geweldloze strategie. Het door King-Hall gepropageerde systeem zal ik in het vervolg van mijn voordracht nader in beschouwing nemen.

Concluderend kan ik stellen dat de geweldloze weerbaarheid, die ik formuleerde als:

- „Een gedrag gericht op het behoud van de vrijheid tegen mogelijke binnenlandse of buitenlandse bedreigingen zonder gebruik te maken van bepaalde vormen van geweld”; zijn oorsprong vindt in het radicale pacifisme dat *neen* zegt tegen elke vorm van militaire macht, maar een positieve handelwijze behoeft, en ontstaan is als reactie op de vernietigingsmacht die in het bezit en gebruik van kernwapens ligt opgesloten.

In de praktijk blijkt dat beide stromingen „bepaalde vormen van geweld” gelijkstellen met „militair geweld”.

Nadat ik U heb laten zien hoe de idee van de geweldloze weerbaarheid ontstaan is en wat de achtergrond is van het denken waarin deze theorie ontstond, wil ik overgaan tot het bezien van de motivatie van de geweldloze weerbaarheid.

d. *Motivatie*

Een van de oorzaken dat het pacifisme volstond om alleen „neen” tegen de wapens te zeggen en geen alternatief te hebben was de ijver om het onzedelijke middel te bestrijden zonder aandacht te schenken aan de zedelijke eis dat het kwaad zelf bestreden moet worden. In de gedachte van de geweldloze weerbaarheid vinden we dit echter wel: *De zedelijke plicht tot bestrijding van het kwaad van een immorele overheersing.*

Hierin ziet U dus een volledige overeenstemming met degenen die *bewapening* voor dit doel aanvaarden. De conclusie zou nu kunnen zijn dat het verschil alleen bestaat uit de te gebruiken methoden of middelen.

Dit is echter niet geheel juist. De geweldloze weerbaarheid vraagt immers van ieder individu in de samenleving een bepaald gedrag – het geweldloze gedrag – dat een sterke mentale instelling behoeft.

Als grondslagen van de motivatie zou ik een tweetal factoren willen onderscheiden:

Op de eerste plaats de *innerlijke houding*. De

aanhangers van de geweldloze weerbaarheid leggen hierop de nadruk, omdat men anders de neiging zou kunnen hebben de geweldloosheid louter als een techniek te zien, tegelijkertijd of afwisselend met andere technieken, met name gewelddadige, te hanteren. Denkt U hierbij bijvoorbeeld aan het optreden van bepaalde negergroeperingen in de Verenigde Staten, die niet afzien van wapengebruik omdat ze dit een onzedelijk middel achten, maar die inzien dat het gebruik van wapens niet effectief is of die eenvoudig geen wapens hebben.

Geweldloosheid veronderstelt een totaal andere benadering van de tegenstander, namelijk een benadering die in het vijandelijke volk vóór alles en boven alles de mensen ziet, in tegenstelling met de gewelddadige houding die in hoofdzaak slechts de te vernietigen „vijand” kent.

In de tweede plaats, naast de innerlijke houding, is er sprake van een methodiek van handelen welke gedreven wordt door de weergegeven innerlijke houding. Onder methodiek te verstaan een samenhangend geheel van methoden, welke nader bezien zullen worden bij de toepassingsmogelijkheden van de geweldloze weerbaarheid in het vervolg van deze voordracht.

Mijne Heren, geweldloze weerbaarheid is niet alleen een systeem van handelingen, het is voornamelijk een levenshouding. Gandhi gaf als voorbeeld de muis: Een muis is niet geweldloos ten opzichte van de kat omdat dit zijn innerlijke overtuiging is, het tegendeel is waar, hij zou graag de kat opvreten. De muis kan echter niet anders, hij heeft alleen maar de methode; hij loopt weg.

Wanneer ik dan ook spreek over de methoden van de geweldloze weerbaarheid is deze innerlijke houding *in* het systeem van handelen opgenomen; de methodiek van handelen komt voort uit de innerlijke houding.

3. Methoden van geweldloze weerbaarheid

a. *Algemeen*

Wanneer ik nu mag overgaan tot het bespreken van de verschillende methoden, wil ik U eerst een algemeen overzicht geven van de belangrijk geachte categorieën van mogelijkheden, te gebruiken bij de geweldloze weerbaarheid. Daarna wil ik de toepassing van deze mogelijkheden behandelen in een situatie dat geweldloze weerbaar-

heid wordt toegepast bij een vreemde overheersing, vervolgens de toepassing ter voorkoming van vreemde overheersing en tenslotte geweldloze weerbaarheid als strijdwijze in de binnenlandse politiek, gericht tegen de landelijke of plaatselijke overheid. De methoden die in een niet-gewelddadig verzet kunnen worden toegepast omvatten een ruim scala. Veelal zal de toepassing afhankelijk zijn van de omstandigheden zodat voortdurend zal moeten worden nagegaan aan welke methode men in een bepaalde situatie de voorkeur dient te geven. Een verantwoorde tactiek is noodzakelijk om te kunnen overschakelen van de ene op de andere methode.

Ter voorkoming van mogelijke misverstanden moet ik U eerst een aantal synoniemen noemen voor het begrip geweldloze weerbaarheid zoals deze in vele publicaties worden gebruikt wanneer bepaalde methoden worden beschreven. Gebruikt worden de uitdrukkingen:

- nieuwe weerbaarheid
- geweldloze actie
- geweldloze defensie
- geweldloos verzet

Veelal wordt ook de term „non-violence” gebruikt.

Als belangrijke categorieën van mogelijkheden worden gezien:

1. Het eerlijke en openlijke getuigenis van kansel of spreekgestoelte en het moedige gesprek, persoonlijk of als ambtsdragers, met de vijandelijke instantie met de bedoeling het hart te raken van de tegenstander. Als voorbeeld is te geven Tsjecho-Slowakije waar de bevolking discussieerde met de Russische bezetters om hen van hun ongelijk te overtuigen. Bedenkt U echter wel dat het Tsjechische volk de Russische taal beheerst! In West-Europa ligt dit wat anders.
2. Een waardige houding tegenover hen die – al dan niet in uniform – in dienst zijn van de vijandelijke macht om duidelijk te maken dat een onderscheid bestaat tussen de *persoon* (die geacht wordt) en het stelsel (dat verfoeid wordt). Min of meer is hier sprake van een vorm van verbodering, die veel van de persoonlijkheid vergt; men moet immers de tegenstander respecteren *en* men moet hem tegenspreken. Men mag niet vervallen in de lafheid van collaboratie noch mag men zich scherp afsluiten van de tegenstander, maar men moet proberen deze innerlijk te beroeren.

3. Vervolgens zijn van belang, voor collectieve actie, openlijk of clandestien: *publicatie*, *demonstratie* en *agitatie*. Hiertoe valt bijvoorbeeld te rekenen het rondgeven van vlugschriften, publicatie van open brieven, aanplakken van affiches, voeren van vlaggen en insignes. Een verantwoorde leiding zal niet alleen de mogelijkheid van al deze vormen van collectieve actie, maar ook de wenselijkheid en het nuttig rendement ervan onderzoeken en tegen de mogelijke offers afwegen.
4. Nauw hieraan verwant is het *lijdelijk verzet*, een strijdwijze waarvan we in de laatste decennia herhaaldelijk getuige zijn geweest. Te denken valt hier aan de rassenstrijd in de Verenigde Staten en in Zuid-Afrika. Dit houdt in dat men opzettelijk voorschriften en wetten overtreedt en lijdzaam afwacht welke tegenmaatregelen genomen worden. Bovendien kan men door zich massaal te laten arresteren de overheid voor netelige problemen stellen.
5. Ook het middel van de *staking* in verschillende vormen kan het economische en maatschappelijke leven in bepaalde sectoren bemoeilijken of lamleggen, denkt U bijvoorbeeld aan de spoorwegstaking in ons land in september 1944. Uit de oorlogsjaren kennen wij zelf nog de *obstructie*, de tegenwerking onder de schijn van medewerking; met succes toegepast door vele ambtenaren en ook door vitale industrieën.
6. Een van de gevaarlijkste strijdmiddelen is de *boycot*, die ik U in het begin van mijn voordracht al schilderde als een mogelijke geweldloze methode. Over het algemeen wijst men de boycot van personen af, omdat dit in strijd is met de eis van door persoonlijk contact de tegenstander tot andere ideeën te brengen.
7. Tenslotte wordt de *burgerlijke ongehoorzaamheid* als een der scherpste geweldloze wapens gezien; het bestaat uit het opzettelijk niet gehoorzamen aan wetten, voorschriften en bevelen. Hieronder valt onder meer het weigeren van opgelegde diensten en van belastingbetaling, maar ook de algehele ongehoorzaamheid aan de overheerser.

Mijne Heren, ik neem aan dat U tot de conclusie bent gekomen: Dat is onuitvoerbaar, dat ont-aardt toch in geweld van beide kanten.

Inderdaad wordt door de aanhangers van de geweldloze weerbaarheid ingezien dat geweldloze

acties tengevolge van de mentaliteit van de strijders, de omstandigheden of de represailles telkens weer kunnen omslaan in ongewenste vormen, ook in gewelddadige. Demonstraties en stakingen kunnen tot relletjes leiden waarbij geweld wordt uitgelokt. De wens tot vernietiging van belangrijke administratieve en industriële apparaten van de tegenstander of de wens tot belemmering van het verkeer kunnen leiden tot sabotage en andere gewelddadigheden. De behoefte aan solidariteit in eigen volk kan leiden tot dwangmiddelen en dreigementen jegens lafaards en verraders. Tenslotte kan zich een neiging openbaren om gehate figuren in sleutelposities, verraders, spionnen en provocateurs te liquideren.

De geestesgesteldheid van de deelnemers en hun leiders, hun training, de organisatievorm en de aard van de acties zullen gevaarlijke ontsporingen in deze richting moeten voorkomen.

Concluderend zou ik willen stellen dat toepassing van de methoden van de geweldloze weerbaarheid afhankelijk is van de volgende factoren:

Ten eerste: *leiding*, die een volledige controle dient te hebben over de massa's die een bepaalde methode moeten toepassen. Daarnaast een nauwgezette *organisatievorm*, met inbegrip van voorzorgen tegen het oprollen van de organisatie, een eigen systeem van berichtgeving en een steunfonds, alles geheel voorbereid in vreedstijd. Uiteraard als derde factor een individuele *voorbereiding en training*, voornamelijk gericht op het tot stand brengen van de noodzakelijke mentale instelling, maar ook gericht op de praktische toepassing.

Na deze algemene methoden en de belangrijke factoren daarvan wil ik thans overgaan de specifieke toepassing in bepaalde gevallen te bezien. Bij deze specifieke toepassingen wordt nog een nieuwe factor ingevoerd, de soort tegenstander, die, naar ik hoop aan te tonen, een zeer belangrijke rol speelt.

Als eerste wil ik de situatie belichten dat een land bezet is door een vreemde mogendheid.

b. *Vreemde overheersing*

Nu kunt U mij voor de voeten werpen dat de door mij gekozen volgorde: eerst de vreemde overheersing en daarna het voorkomen van vreemde overheersing bijzonder onlogisch is. Daar heeft U dan groot gelijk in, het is niet

logisch. Ter verdediging van deze indeling moet ik echter aanvoeren dat de eerste praktische toepassing van geweldloze weerbaarheid is uitgevoerd door Mahatma Gandhi in India tegen de vreemde overheersing door Engeland. Aangezien later toepassingen in vele situaties hun ontstaan in het systeem zoals toegepast door Gandhi vinden, is het noodzakelijk dit grond-principe eerst te bezien.

In India ontwikkelden Gandhi en zijn volgelingen een strijdmethode die SATYAGRAHA heet, de samentrekking van „Satya”; de waarheidskracht die tevens de liefde insluit en „Agraha”; de vastberadenheid, de kracht die tot het leven wekt. Deze strijdmethode is in India voor het eerst toegepast op het binnenlandse front, tegen de Inlandse Vorsten, industriëlen en grondeigenaars.

De door ervaringen verbeterde methode werd in de jaren 1920–22 tegen Groot-Brittannië gebruikt, maar bij de eerste aanval bleken de troepen van Gandhi nog niet voldoende geschoold en gedisciplineerd. Er braken ongeregelde heden uit die het Koloniale bewind de kans gaven gewelddadig op te treden. Gandhi voelde zich verslagen en wierp zijn gehele autoriteit en geestkracht op om de strijd op te schorten. Deze schorsing van de acties duurde tot in de dertiger jaren, in welke periode de opleiding en vorming verder gingen.

Bij de hervatting van de acties in de jaren dertig werden duizenden vrijwilligers het ziekenhuis ingeslagen. Meer dan 100.000 Indiërs, waaronder 17.000 vrouwen vulden de gevangenissen. Uiteindelijk werden Gandhi en zijn naaste medewerkers in maart 1931 uit de gevangenis gehaald en werd het „Gandhi-Erwin-Pact” getekend. Het Pact bevatte de regels volgens welke India, via een periode van onderhandelen, de volledige vrijheid zou ontvangen.

Traineren door Engeland en Wereldoorlog II stelden de laatste acte uit tot 1947.

Op welke wijze bereikte Gandhi nu zijn doel? Voor het uitvoeren van de tactiek van de geweldloze weerbaarheid werd een partijorganisatie opgebouwd die centraal geleid werd, de Indiase Congres Partij, de partij die nu nog steeds in India de voornaamste rol speelt.

Om een indruk te geven van de enorme organisatie toon ik U een schema van deze partij. De basis van dit pyramidevormig schema wordt gevormd door de dorpssecretariaten – een soort bureau van politieke actie en belast met volks-

ontwikkeling en sociale hulp – in tienduizenden dorpen.

Hiërarchie daarboven streekcommissies en askramas, een soort regionale, religieus getinte vormingscentra. Vier districts- en provinciale commissies ziet U de opbouw naar een plenaire vergadering en een All India Congres-commissie, met aan de top een dagelijks bestuur met een president die in tijden van „satyagraha” dictator is.

Links in het schema ziet U het woord „schaduworganisatie”, een parallel organisatie waarin functionarissen zitten die de taak van de – openlijk – werkende partijfunctionarissen kunnen overnemen indien de organisatie wordt opgerold. Rechts ziet U „100.000 vrijwilligers”, dit zijn specialisten, opgeleid en getraind om de kern te vormen van iedere actie.

Hoe voerde men nu de geweldloze weerbaarheid uit met deze organisatie?

De gehele bevolking zal de goede zaak volledig moeten begrijpen en als de moeite waard moeten aanvaarden. Wanneer dit bereikt is begint de periode van onderhandelingen, gevolgd door agitatie die de rechtvaardigheid onderstreept en offers vraagt die men noodzakelijk gaat achten. Demonstraties in deemoedige geest bereiden een ultimatum voor.

Dan volgt iets wat de sterke religieuze inslag van satyagraha weergeeft, de zuivering van de geest, een retraitte periode om zich geestelijk voor te bereiden op de offers van goed en bloed die gevraagd worden in de komende strijd.

Na deze mentale voorbereiding volgen massale activiteiten op het gebied van de industrie, landbouw en economie. In principe een algemene werkstaking met inschakeling van posten om wankelmoedigen, overigens zonder lichamelijk geweld, te dwingen het werk ook neer te leggen. In combinatie met de werkstaking werden sit-down demonstraties voor ingangen van regeringsgebouwen, stations, op wegen etc. georganiseerd. Onder geen voorwaarde is men bereid zijn plaats te verlaten en men houdt vol totdat de dienaren van de onderdrukker het uiteindelijk maar opgeven.

In India was dit stadium bij de politie spoedig bereikt. De weigering om belasting te betalen tast het gezag en het inkomen van de regering of onderdrukker aan. Massaal toegepast kan er niets tegen gedaan worden; bovendien is dit middel voor iedereen goed te begrijpen. Met deze belastingstaking werd ook het middel van volks-

verhuizing toegepast, voornamelijk, in de beginperiode, gericht tegen de Inlandse vorsten. Dit vormde een uiterst doeltreffend middel tegen uitbuiting en dwang, men liet zo'n vorstendom gewoon leeglopen.

Het middel van economische boycot veroorzaakte werkloosheid in Engeland. In Lancashire, het centrum van de textielindustrie met een grote export naar India, geraakte 45% van de arbeiders zonder werk.

Na deze massale activiteiten komt in de voorlaatste fase het „niet samenwerken”, hetgeen betekent: niet voor de onderdrukker werken, zijn ambten teruggeven, zijn ere-tekens terugzenden en geen gebruik maken van welke openbare instelling dan ook. Het blijft echter nog passief. Tenslotte komt de burgerlijke ongehoorzaamheid als wapen in de eindfase. Het is agressief, men slaat alle ge- en verboden in de wind en aanvaardt de kans op slaag, gevangenschap en eventueel dood.

Als enig mogelijk resultaat moet nu machtsovername volgen om het land van een erkende regering te voorzien en de moordende chaos op te vangen. Wanneer men hier in slaagt, degradeert men des te meer het ongewenste gezag.

U zult het met mij eens zijn dat een dergelijk optreden een zeer straffe leiding en organisatie noodzakelijk maken en een grondige opleiding van alle betrokkenen vereist.

Tot zover is nog geen aandacht geschonken aan de soort tegenstander. Het bleek mogelijk de door Gandhi ontwikkelde methoden te gebruiken tegen de Britten in een koloniale verhouding, het moet echter twijfelachtig worden beschouwd hoe de afloop van deze methoden zal zijn tegen een buitenlandse vijand, in het bijzonder wanneer het om bezetters gaat die afkomstig zijn uit landen met een dictatoriaal regeringsstelsel. Gandhi ging echter uit van het geloof dat alle soldaten van de vijand tenslotte geuniformeerde mensen zijn, die als massa, als troep, niet zo eenvoudig te bereiken zijn, maar die als individu benaderd weer mens blijken.

Opvallend is nog wel dat in het systeem van Gandhi sabotage en langzaam-aan acties niet voorkomen. Deze worden niet geschikt geacht voor geweldloze actie, want deze activiteiten vinden in het verborgene plaats en kunnen daarom de vijand prikkelen en stijven in zijn kwaadaardigheid. De vijand moet immers inzien

hoe miserabel zijn stelsel is, daarom moet hij open tegemoetgetreden worden om kennis te kunnen nemen van de betere opvatting.

Een ander, en recenter, voorbeeld van geweldloze weerbaarheid is te vinden in de gebeurtenissen rond Tsjecho-Slowakije. Hier hebben we te maken met een vreemde overheersing van een dictatuur. Zoals ik reeds stelde in mijn inleiding gebeurde hier iets wat in deze vorm en omvang geheel nieuw was. Terwijl de wereld toekeek en verwachtte dat of het volk door de knieën zou gaan voor het binnenrukkende geweld of dat dit volk een wanhopige strijd met de wapens zou gaan voeren, iets waarmee de bezettende troepen toch ook rekening hadden gehouden, gebeurde geen van beiden. De Tsjechen verdedigden zich fel, maar zonder wapens. Ongetwijfeld herinnert U zich het beeld van jongelui in debat met kennelijk verbijsterde Russische militairen, overal aanwijzingen met betrekking tot de kortste weg naar Moskou etc. Men collaboreerde niet met de Russen en dank zij de sublieme organisatie van de landelijke communistische partij bleef een ieder op de hoogte en behield Dubeck en de zijnen de greep op het volk.

Tot zover is dit conform de methode van Gandhi. Omstreeks de afgelopen jaarwisseling verschenen dan ook vele publicaties van de voorstanders van de geweldloze weerbaarheid waarin het bestaan van Warschau-pact en Nato een bedreiging van de wereldvrede werd genoemd en het gedrag van het Tsjechische volk als alternatief werd aanbevolen.

Toen ik deze voordracht in het begin van dit jaar mocht houden op de Hogere Krijgsschool stelde ik, op grond van de toenmalige situatie:

„De afloop is onzeker; aanhangers van de geweldloze weerbaarheid menen dat dit het gelijk van het systeem bewijst, ondanks het feit dat het herwinnen van de vrijheid voor de Tsjechen een langdurige zaak wordt; anderen die wijzen op het feit dat het langzaam overnemen van de leiding van de Tsjechische C-P door de volgelingen van de „harde lijn” al vordert, stellen dat weliswaar de houding van de Tsjechen bewonderenswaardig is maar dat het kalf verdronken is.”

Nu, ruim een jaar na de bezetting, is er geen onzekere afloop meer. Het Tsjecho-slowaakse volk heeft alsnog de Sovjet-Unie dank gebracht voor de geboden hulp en Dubeck en de zijnen zijn politiek geliquideerd.

De oorzaak van dit verloop van de gebeurte-

nissen is niet zo moeilijk te gissen. Hoe feilloos geweldloze methoden ook worden gevoerd: bepalend is de reactie van de tegenstander. De Sovjet Unie heeft aangetoond dat zowel op militair als politiek terrein tegenmaatregelen het gewenste effect kunnen sorteren.

Als conclusie is te stellen dat in de situatie dat een land te maken heeft met een vreemde overheersing, *die* methoden gebruikt moeten worden die geschikt zijn om de vriendschap en het begrip van de tegenstander te winnen en die erin slagen hem van zijn ongelijk te overtuigen. Met nadruk dient gesteld te worden dat de in het Westen voorkomende gedachte dat sabotage de wil van de vijand kan breken te enen male als geweldloze methode niet voldoet, geen enkele tegenstander zal, wanneer hij als passagier in een trein zit, op het moment dat deze trein de lucht in vliegt, enige sympathie en begrip voor de daders kunnen opbrengen.

Ik ben mij ervan bewust slechts een tweetal voorbeelden te hebben gegeven van de situatie dat een land bezet was of werd door een vreemde mogendheid. Er zijn meer, zij het incidentele, voorbeelden te noemen uit Wereldoorlog II; de houding in geweldloze acties in Noorwegen, Nederland en andere door Duitsland bezette landen. Het probleem daarbij is dat in die situaties geweldloos en gewelddadig verzet veelal tegelijkertijd plaatsvonden, zodat noch de toegepaste methoden noch de behaalde resultaten nauwkeurig op hun waarde getoetst kunnen worden.

c. *Voorkomen vreemde overheersing*

Wanneer we nu het geval bezien dat een land vreemde overheersing wil voorkomen door geweldloze weerbaarheid toe te passen, dan is het niet mogelijk met praktische voorbeelden te komen, we zullen ons moeten beperken tot een theoretische beschouwing. Over een stelsel van ongewapende preventie is nog zeer weinig gepubliceerd. Van degenen die zich daarvan wel ernstig rekenschap geven is Sir Stephen King-Hall, die ik U al eerder genoemd heb, wel de belangrijkste figuur.

De traditionele gang van zaken bij een internationaal conflict is dat de pogingen tot bijlegging van het geschil onder dreiging van militaire macht worden uitgevoerd en dat de vrede, dat is een toestand van niet-daadwerkelijke oorlog, voorlopig gered wordt. Machtsevenwicht is een

van de hoekstenen van de crisis-beheersing. Crisis-beheersing zonder militaire middelen vereist een geweldloze buitenlandse politiek, een politiek die nieuwe vreedzame methoden zal moeten toevoegen aan de reeds gebruikte niet-militaire methoden om een dreiging van buiten af te weren. De reeds bestaande methoden worden dus ook gebruikt.

King-Hall gaat er van uit dat er nu, op dit moment, sprake is van een ideologisch conflict tussen Oost en West, dat wil zeggen een strijd om de ander van opvatting te doen veranderen. Dit wordt overigens bepaald niet door alle aanhangers van de geweldloze weerbaarheid zo gezien, zeker niet diegenen die afkomstig zijn uit radicaal-pacifistische groeperingen.

King-Hall hecht geen waarde aan de leer van de vreedzame coëxistentie, dat wil zeggen hij is van mening dat dit leerstuk een onderdeel vormt van het grote plan uiteindelijk „het kapitalisme” te vernietigen.

De noodzakelijke preventieve geweldloze activiteit dient daarom primair van psychologische aard te zijn. Als uitgangspunt dient de opvatting dat de publieke opinie en de economie belangrijker wapens zijn dan militaire middelen, immers ook dictatoriale machthebbers dienen beducht te zijn voor de publieke opinie. Door het ontnemen van elk gevoel voor dreiging zal zelfs een dictatuur niet kunnen bereiken dat de bevolking zich toch bedreigd voelt.

Naast de afschaffing van het militaire apparaat zijn in deze opvatting de volgende maatregelen noodzakelijk om het stelsel van ongewapende preventie effectief te maken:

1. Alle argumenten moeten worden weggenomen die de tegenpartij zou kunnen aangrijpen om het land te bezetten.
Te denken valt hier aan het niet meer verlenen van faciliteiten voor kernwapenbases en andere voorrechten voor buitenlandse mogelijkheden.
2. Een mondiale economische hulpverlening. Deze hulpverlening stopt onmiddellijk bij een eventuele bezetting, de voorheen gesteunde landen zullen als één man opstaan en de bezetter, in casu Rusland, als wereldvijand nr. 1 aanmerken. U ziet hierin toch wel de „Dominion” gedachte terug.
3. Verlenen van politieke steun aan bedreigde volken. Het mes snijdt hier aan twee kanten, in geval van nood zal Engeland op steun van anderen kunnen rekenen.

4. De eigen economie dient zodanig te worden opgebouwd dat er sprake is van sociale gerechtigheid, die door alle inwoners wordt gewaardeerd als het beste dat te krijgen is. Er zal dan geen ontevredenheid kunnen heersen in het land, de communistische partij zal geen leden meer tellen en het ontstaan van „Quislings” is uitgesloten.
5. Alle genomen maatregelen en afweermethoden moeten duidelijk aan de mogelijke agressor worden bekendgemaakt, zodat geen misverstand kan ontstaan over de gevolgen van de euvele daden van agressor.
6. Uiteraard is voor dit alles een mentale beïnvloeding van de eigen bevolking noodzakelijk. Deze volksopvoeding begint reeds op de scholen.
7. Tenslotte moet rekening worden gehouden met het feit dat het land ondanks alles toch bezet wordt. Daarvoor is een volledige voorbereiding van de bevolking noodzakelijk.

King-Hall is voldoende realist om in te zien dat deze maatregelen, met inbegrip van de eenzijdige ontwapening, niet van de ene dag op de andere mogelijk zijn.

In het eerste stadium van de nieuwe organisatie zal de staat of de verbonden staten (King-Hall ziet als opvolger van de NATO een op kleinere schaal opgerichte Europese Verdrags Organisatie genoemd), nog een conventionele strijdmacht moeten aanhouden om eventueel een gewapende niet-nucleaire aanval van Russische zijde tegen te gaan, doch spoedig daarna zullen de troepen moeten worden verminderd tot een sterkte, groot genoeg om de interne veiligheid van de betrokken landen te waarborgen. Dit verminderen houdt nauw verband met het tempo waarin alle, reeds eerder, genoemde maatregelen en methoden in werking worden gesteld.

Samenvattend zou ik willen stellen dat de methoden, te gebruiken bij het voorkomen van een vreemde overheersing zich op het psychologische en economische vlak bewegen en gericht zijn op het wegnemen van iedere dreiging ten opzichte van een mogelijke tegenstander die daardoor niet in staat is, zelfs al is het een dictatoriaal geregeerde staat, het volk tot oorlog te bewegen.

Beide groepen van methoden, zowel ter voorkoming van een vreemde overheersing als tijdens

een vreemde overheersing hebben echter nog een aspect: zij kunnen ook tegen de eigen overheid gebruikt worden. Mijne Heren, het is U uit de persmedia genoegzaam bekend: Zij worden het ook.

d. *Binnenlandse actie*

Daarom lijkt het gewenst ook hieraan aandacht te besteden. Namen als Luthuli en Martin Luther King zijn bekende klanken voor ons geworden. In eigen land doen studenten van zich spreken; demonstraties en optochten zijn niet van de lucht en vele van de genoemde methoden van geweldloze weerbaarheid (sit-down staking – demonstratie-vlugschriften-discussie) zijn in eigen land welhaast gemeengoed geworden. Speciaal Amsterdam is bekend vanwege de bereidheid voor iedere vermeende ongerechtigheid, waar ook ter wereld, in conflict te komen met de plaatselijke politie. Een bekend verhaal is dat in de omgeving van de Oudemanspoort, het centrum van het hoofdstedelijk studentenleven, geen enkele straathandelaar, zijn waren luid durft aanprijzen in de angst dat onmiddellijk honderden studenten hem zullen volgen om hem vervolgens dwars door de stad te stuwen.

Dit laatste is uiteraard wat overdreven, de kern van de moeilijkheden moet dacht ik gezocht worden in het feit dat in een democratie, waar de meerderheid regeert, rekening houdend met de belangen van de minderheid, ondanks alles dit door de minderheid als dwang wordt ervaren en ondemocratisch geacht.

In vele landen doet zich vooral op het gebied van de sociale gerechtigheid dit probleem voor. Het is niet voor niets dat een van de door King-Hall noodzakelijk geachte maatregelen betrekking heeft op het bereiken van een zodanig stelsel van sociale gerechtigheid dat dit door de bevolking als juist wordt ervaren. Ongewapende preventie tegen een buitenlandse agressor kan zich geen binnenlandse onrust permitteren!

Een toepassing van de geweldloze weerbaarheid tegen de eigen overheid zien we in het rassenprobleem in de Verenigde Staten. Een voorbeeld van een geweldloze actie is te vinden in het boek van Martin Luther King, waarvan de in het Nederlands vertaalde titel „Rosa stond niet op” luidt.

In dit boek beschrijft King, destijds predikant in Montgomery in de staat Alabama de gebeurtenissen rondom de busboycot, een boycot van de plaatselijke busonderneming die zijn aanleiding

vond in de gebeurtenissen op 1 december 1955 toen mevrouw Rosa Sparks, een negerin, in de stadsbus een plaats had gevonden op een bank achter het gedeelte dat reeds voor blanken was gereserveerd. Op het moment dat nog enkele blanken instapten verzocht de chauffeur mevrouw Sparks op te staan ten behoeve van een mannelijke blanke passagier. Mevrouw Sparks weigerde.

Dit vormde de aanleiding tot een geweldloze boycot door 50.000 negers van alle bussen gedurende meer dan een jaar. Het zou in het kader van mijn voordracht te ver gaan deze gebeurtenissen volledig te analyseren, een feit is dat deze massale demonstratie uiteindelijk succes had; de segregatie werd opgeheven. Uitspringend is vooral het feit dat een geweldige organisatie, persoonlijk leiderschap en opleiding noodzakelijk bleek om de strijd geweldloos te blijven voeren.

Ter toelichting mag dienen dat, nadat het Hoogerechtshof van de Verenigde Staten de segregatie onwettig had verklaard, de negerleiders de bevolking trainden om zich juist te gedragen in de bussen. In alle kerken werden op het podium rijen stoelen opgesteld, voorstellende het interieur van een bus. Sommige negers dienden de rol te spelen van agressieve, hautaine blanken, de negers kregen aanwijzingen hoe in deemoedige geest te handelen.

Vele andere voorbeelden, uit de gehele wereld, zijn bekend van geweldloze acties, in eigen land uitgevoerd, die een zekere mate van succes hadden. Opvallend is hierbij dat deze acties succes hadden in democratisch geregeerde landen, waarbij de publieke opinie, gevoed door een vrije pers, een grote rol speelde.

Ik mag dan ook wel stellen dat in dictatoriaal geregeerde landen de overheid er veelal op eenvoudige wijze in zal slagen een geweldloze actie te doen mislukken, eenvoudig door de zo noodzakelijke leiding te arresteren en weg te voeren in belang van 's lands veiligheid. Eenmaal beroofd van de leiders is de geweldloze actie tot mislukken gedoemd.

4. *Vorbereiding en vorming*

Mijne Heren, ik heb U een aantal praktische en theoretische mogelijkheden geschetst waarbij de facetten leiding, organisatie en opleiding een belangrijke rol speelden. Als laatste wilde ik nog even afzonderlijk stilstaan bij het facet opleiding en vorming tot geweldloze weerbaarheid.

Training in geweldloze weerbaarheid is in de eerste plaats training in geestelijke weerbaarheid, de innerlijke houding is immers de grondslag van de geweldloze weerbaarheid.

Het hoofddoel van de geweldloze weerbaarheid is de beïnvloeding van de geest van de tegenstander. Dit kan slechts geschieden door verzetstrijders die geoefend zijn in het juist toepassen van de geweldloze methoden.

Daartoe is nodig, naast het kennen van de principes, de methodiek en techniek van de geweldloze actie, *zelfdiscipline*, en aangezien men in een organisatorisch verband optreedt, *groepsdiscipline*. Studie, voorlichting en men zou haast kunnen stellen indoctrinatie zijn nodig om dit resultaat te verkrijgen. In dit verband moet ook het antwoord worden gezien van Minister-president de Jong op de vraag van het Tweede Kamerlid van der Spek of uitvoering kan worden gegeven aan een programma om het Nederlandse volk te trainen in geweldloze weerbaarheid. De minister was van mening dat indoctrinatie in deze niet te vermijden zou zijn en derhalve strijdig zou zijn met de in het Nederlandse volk levende opvattingen.

Er zal ook praktisch geoefend moeten worden. King-Hall heeft in dit verband een oefenschema uitgewerkt dat gebruikt maakt van de militaire eenheden van de Europese Verdrags Organisatie, die, zoals U zich wel kunt herinneren, als taak de interne veiligheid van de aangesloten landen hadden. King-Hall wil bijvoorbeeld delen van de Westduitse bijdrage aan de ETO als oefening een deel van Engeland laten bezetten. De Engelse burgers oefenen dan op de Duitsers de geleerde methoden. King-Hall voorziet dan ook wel slachtoffers bij deze oefening, maar zegt hij, dat gebeurt bij de huidige militaire oefeningen ook wel.

In het algemeen geldt dat acties, die tot het eind geweldloos blijven, ondenkbaar zijn zonder intensieve voorbereiding. Daarom zullen vormings- en trainingscentra nodig zijn.

In India zijn er momenteel drie, deze geven een opleiding van een halfjaar voor het zg. Vredesleger, vrijwilligers die in de dorpen gaan werken. In Amerika organiseert men zo nu en dan cursussen in geweldloze actie, men heeft er vooral behoefte aan in de rassenstrijd. Ook in Engeland bestaat een centrum voor geweldloze actie. Aanhangers van de geweldloze weerbaarheid zien dan ook een uitbreiding van deze centra, met als ideaal het omvormen van kazernes en oefenterreinen voor geweldloze actie.

Mocht U dit vreemd in de oren klinken, denkt U dan bijvoorbeeld even aan een in de Koninklijke Landmacht bekende oefening in het dorp ANLO in Drente, waar een pantserinfanteriebataljon, in het kader van een training voor mogelijke VN operaties, oefende tegen „demonstranten”, geleverd door een ander bataljon. Wanneer we het doel van deze oefening omdraaien is er een voorbeeld van datgene wat de geweldloze weerbaarheid voor ogen staat.

In Nederland bestaat sinds enkele jaren de „Stichting tot bevordering van studie, vorming en training in geweldloze weerbaarheid”. Deze stichting organiseert cursussen van beperkte duur gericht op informatie, bezinning en training. Een van de opvallende punten in de plannen van deze stichting is het streven naar mogelijke samenwerking met opleidingsinstituten voor de politie en bepaalde onderdelen van de militaire opleiding, voor zover de laatste betrekking heeft op het vormen van eenheden ten behoeve van de Verenigde Naties.

Met de afzonderlijke behandeling van het facet opleiding en voorbereiding hoop ik U een indruk gegeven te hebben van het feit dat de aanhangers van de geweldloze weerbaarheid niet de negatieve gedachte koesteren dat hun systeem kan werken zodra de legers verdwenen zijn, maar dat men wel degelijk een veelomvattende opleiding, die wellicht moeilijker is dan de militaire opleiding, noodzakelijk acht.

Mijnheer de voorzitter, ik ben gekomen aan het eind van mijn betoog. Gaarne wil ik tot slot de hoofdpunten van mijn voordracht samenvatten:

5. Samenvatting

Ik heb U trachten aan te tonen dat bij het spreken over geweldloosheid bedacht moet worden dat geweldloosheid slechts bepaalde vormen van geweld afwijst, een volledige afwijzing zou immers leiden tot een weerloosheid die door het intermenselijk contact in de huidige maatschappij niet mogelijk is. Daarna heb ik de behoefte laten zien aan een alternatief voor het pacifisme, dat in zijn afwijzing van militair geweld verzuimde een antwoord te geven op de vraag „wat dan”. Het kwaad zelf, de oorlog, werd niet bestreden, zodat juist bij het uitbreken van een oorlog een groot aantal pacifisten zei: „Dat neem ik niet” en overging tot het gebruik van wapens. Deze behoefte aan een alternatief heeft een extra stimulans gekregen door de toegenomen dreiging

welke uitgaat van de grote vernietigingskracht van de hedendaagse militaire middelen, in het bijzonder de kernwapens.

Bij de behandeling van de methoden en de grondslagen van de geweldloze weerbaarheid is gebleken dat het doel wordt gevormd door het vernietigen van het vijandelijke systeem of stelsel door de individuele tegenstander de onjuistheid van zijn stelsel duidelijk te maken.

Hiermede is ook een van de zwakke punten van de geweldloze weerbaarheid naar voren gekomen; de vraag: wie is de tegenstander. Ook de tegenstander kan zich namelijk wapenen tegen de uitwerking van de methoden van de geweldloze weerbaarheid en zeker in een dictatuur is dit mogelijk.

Als tweede bezwaar moet gelden dat de voorbereiding en vorming tot geweldloze weerbaarheid uitgaat van de premisse dat het volk in zijn geheel bereid zal zijn om individueel zijn bezittingen, zijn vrijheid en zijn leven op het spel te zetten. Ik ben zo vrij daar ernstig aan te twifelen.

Ik bezit niet de pretentie hiermede volledig te zijn geweest. Naast de door mij genoemde bezwaren zijn vele andere nadelen te noemen en hoogstwaarschijnlijk ook voordelen. Het positieve element van de geweldloze weerbaarheid wordt gevormd door de gedachte dat het een zedelijke plicht is elke tegenstander het recht te ontzeggen het grondgebied van een ander te bezetten. Nochtans berust het geweldloze systeem op utopistische gedachten.

Het lijkt mij daarom juist terug te keren naar de werkelijkheid met een citaat uit de Memorie van Toelichting bij de defensiebegroting 1970, luidende:

„Voorkoming of zonodig onverwijld bedwingen van geweld is daarom het *eerste* en doorslaggevende kenmerk van een in een crisis te voeren politiek; het zich bedienen van militaire macht en middelen heeft primair ten doel de tegenpartij bij voortdurende te confronteren met het risico dat hij zich op de hals haalt, of minstens met de gevaarlijke onzekerheid waarin hij zich begeeft, wanneer hij politieke scheidslijnen poogt te schenden of na de schending niet dadelijk op zijn schreden terugkeert”.

OPGAVE VAN BRONNEN

1. Boeken

- a. Een wereldomvattend vraagstuk, B. de Ligt, Erven J. Bijleveld, Utrecht, 1930.

- b. The Life of Mahatma Gandhi, L. Fischer, Harper and Brothers, New York, 1950.
c. Handboek voor de Vredesbeweging, Onder redactie van Dr. J. de Graaf e.a., N.V. Nijgh en van Ditmar, 's-Gravenhage, 1954.
d. Verweer tegen het Geweld, Wereld-Bibliotheek, Amsterdam-Antwerpen, 1956.
e. All Men are Brothers, Unesco, Parijs, 1958.
f. Defence in the Nuclear Age, S. King-Hall, Victor Gollancz Ltd, London, 1958
g. Rosa stond niet op . . ., M. L. King, Van Loghum Slaterus, Arnhem, 1959
h. Alternative to war, R. G. Bell, James Clarke Ltd, London 1960.
i. Common Sense in Defence, S. King-Hall, K. H. Services Ltd, London, 1960.
j. Power Politics in the Nuclear Age. S. King-Hall. Victor Gollancz Ltd, London, 1962.
k. De oorlog in het licht der wetenschappen, tweede serie, onder redactie van Prof. mr. B. V. A. Röling. Van Gorcum en Comp. N.V., Assen, 1963.
l. Geweldloze weerbaarheid, Studiegroep Kerk en Vrede, W. ten Have N.V., Amsterdam, 1964, Carillon 39.
m. 52 Vragen over oorlog en vrede. Kr. Strijd, W. ten Have N.V., Amsterdam, 1965, Carillon 52.
n. Democracy and Nonviolence, R. T. Templin, Porter Sargent, Boston, Mass, 1965.
o. Oorlog en wetenschap, Dr. C. V. Lafeber, J. B. Wolters, Groningen, 1967.
p. Inleiding tot de wetenschap van oorlog en vrede, Prof. Mr. B. V. A. Röling, Van Gorcum en Comp. N.V. Assen, 1968. (in samenwerking met de stichting Teleac)
q. Gewaltfreier Aufstand, T. Ebert, Verlag Rombach, Freiburg i.Br., 1968.

2. Overige publicaties en artikelen

- a. Mens en geweld, Prof. Dr. R. C. Kwant, N.V. Nijgh en van Ditmar, 's-Gravenhage, 1964.
b. Ontwapening-Veiligheid-Vrede, Nota betreffende het ontwapeningsvraagstuk, aangeboden door de Minister van Buitenlandse Zaken aan de Tweede Kamer der Staten-Generaal, Staatsdrukkerij- en Uitgeversbedrijf, 's-Gravenhage, 1964.
c. Met Pacem in terris onderweg, Cahiers voor vredesvraagstukken, Rapport van de Katholieke Vredesbeweging Pax Christi, J. J. Romen en Zonen, Roermond, 1965.
d. On the Meaning of Nonviolence, J. Galtung, Journal of Peace Research, blz. 229-257, Oslo 1965.
e. Geweldloos Aktief, Stichting ter bevordering van studie, vorming en training in geweldloze weerbaarheid, Heiloo, 1966.
f. Russians go Home! P. Forbath, Time, Atlantic Edition, blz. 18-25, August 30, 1968.
g. De les van Tsjecho-Slowakije, Pamflet van de Studiecommissie voor Geweldloze Weerbaarheid, Kerk en Vrede, Driebergen, 1968.
h. Functie en positie van de militaire macht in onze tijd, Maandblad Oost-West, zevende jaargang nr 10, oktober 1968.
i. De Tsjecho-Slowaakse crisis, Maandblad Oost-West, zevende jaargang nr 12, december 1968.
j. Nieuwe literatuur over oorlog en vrede, jaargang 1 t/m 4, Uitgave van het polemologisch instituut van de Rijksuniversiteit te Groningen.
k. Sociale Verteidigung, Wehr-Wissenschaftliche Rundschau 19. Jahrgang, Oktober 1969, Heft 10.

SAMENVATTING

Bij de inval op 21 augustus 1968 van troepen van het Warschau-pact in Tsjecho-Slowakije hield de wereld rekening met een tweetal mogelijkheden. Velen verwachtten een wanhopige strijd met de wapens, anderen meenden dat Dubcek c.s. door de knieën zou gaan en het volk onder het Russische geweld zou buigen.

In feite geschiedde iets anders: Men verdedigde zich fel, maar zonder wapens; men was weerbaar zonder geweld te gebruiken.

Deze geweldloze weerbaarheid is geen nieuw begrip, het is alleen na de gebeurtenissen in Oost-Europa wederom actueel geworden.

Het ontstaan van dit begrip moet gezocht worden in de behoefte een alternatief te vinden voor de negatieve houding van het radicale pacifisme, welke opgesloten ligt in het afwijzen van militaire macht zonder wegen aan te geven hoe de oorlog zelf te voorkomen. Daarnaast heeft de dreiging die uitgaat van het bezit en mogelijk gebruik van kernwapens een stimulerende werking op de verbreiding van de idee der geweldloze weerbaarheid.

Een mogelijke definitie van geweldloze weerbaarheid kan zijn: „Een gedrag gericht op het behoud van de vrijheid tegen mogelijke binnenlandse of buitenlandse bedreigingen zonder gebruik te maken van bepaalde vormen van geweld”.

Met opzet is het begrip „bepaalde vormen van geweld” gekozen omdat geen eenstemmigheid bestaat waar de grens getrokken moet worden tussen geoorloofde vormen van geweld.

Een nadere toelichting is noodzakelijk ten aanzien van de toepassingen van de methoden van geweldloze weerbaarheid, zowel tijdens een vreemde overheersing als ter voorkoming daarvan. Ook de hedendaagse toepassing van geweldloze methoden tegen de eigen overheid, veelal door buitenparlementaire groeperingen, is in dit kader van groot belang.

Ten slotte zal aandacht worden geschonken aan de noodzakelijke voorbereiding en vorming om de methoden van de geweldloze weerbaarheid toe te kunnen passen; juist hier kunnen kritische kanttekeningen geplaatst worden omtrent de uitvoerbaarheid van de door de geweldloze weerbaarheid vereiste gedragsregels en het effect van dit gedrag op de tegenstander.

Voorzitter:

Ik wil u reeds nu hartelijk bedanken voor uw buitengewoon boeiend en helder betoog, waar-

van ik wel aan mag nemen, dat dit het gehoor geprikkeld heeft tot het stellen van nadere vragen, of eventueel het maken van opmerkingen, die misschien in strijd zijn met datgene wat u verteld heeft. Ik hoop zeer, dat er zijn onder u die zich straks geroepen voelen om achter de microfoon plaats te nemen en ik verzoek diegenen die dit wensen zich in de pauze die we nu krijgen, op te willen geven bij de secretaris. Ik mag nog voordat ik de pauze laat ingaan, herinneren aan de woorden, die ik in het begin gesproken heb, betreffende het lidmaatschap. Geeft u zich op bij de secretaris wanneer u dat nog niet mocht hebben gedaan. Ik dank u zeer.

PAUZE

Voorzitter:

Ik heropen de vergadering met de mededeling, dat zich 4 heren hebben opgegeven als nieuw lid en bovendien 4 heren om aan de discussie deel te nemen. Deze laatsten zijn achtereenvolgens de Overste Herweyer (wel een naamgenoot, maar geen familie van de inleider), de Overste Carstens, dokter Wennen en de Majoor Knol.

Ik heb met de inleider overlegd en hij prefereert de betrokken heren afzonderlijk te beantwoorden. En ik wil hen vragen in de genoemde volgorde achter de microfoon te komen. Mag het zijn, dat er misschien nadere vragen komen over één van de specifieke onderwerpen die nog aan de orde zullen komen, dan is daartoe de vrijheid, mits u opstaat en uw naam noemt. Dan zult u ook hier moeten komen, want anders wordt uw tekst niet opgenomen door onze bandrecorder. De Overste Herweyer.

DISCUSSIE

Luitenant-Kolonel Herweyer

Mijnheer de Voorzitter. Allereerst mijn respect aan de inleider voor de wijze waarop hij dit gecompliceerde onderwerp heeft gebracht.

Inmiddels is mij uit zijn voordracht wel duidelijk geworden, dat geweldloze weerbaarheid geen alternatief is voor militaire weerbaarheid. De afschrikwekkende werking is nl. te gering. Ik zie echter wel een andere mogelijkheid, nl. als een aanvulling op een militaire verdediging. En als ik dat zeg, dan denk ik aan het moment dat de strijdkrachten, de strijd hebben moeten staken. Ik zie hierbij als het beslissende ogenblik, het

moment van de consolidatie, nl. het ogenblik dat een bezetter aan de burgerij duidelijk moet maken, dat hij in werkelijkheid nog zo kwaad niet is. Op dat ogenblik dient de burgerij een waardige houding aan te nemen. Zonder te collaboreren, twijfel en onrust zaaien in de gelederen van de tegenstander, kortom, — de inleider heeft het al gezegd —, er zijn meerdere mogelijkheden. Maar voorzitter, dit moet worden voorbereid en voor zover mij bekend, doen wij op het ogenblik niets. Wij hebben weliswaar een organisatie van de civiele verdediging, maar die is naar mijn smaak te passief. Wij bepalen ons tot het aanpassen van de industrie, de ambtenaar en de ondernemer, aan de dingen die over ons komen gaan. In voorkomend geval tigt de burgerij in de schuilkamer en wacht gelaten op de dingen die komen gaan. Geweldloze weerbaarheid, ook dat heeft de inleider al betoogd, vereist: moed en discipline. Dat zijn eigenschappen die in vreedstijd al moeten worden aangekweekt en ik zou willen stellen, dat in dit opzicht van de burgerij dezelfde moed en offervaardigheid moet worden geëist als van de man in uniform. Kortom, het is een zaak van mentale voorbereiding.

Dit laatste zal de inleider wel met mij eens zijn, maar ik had graag zijn visie op de geweldloze weerbaarheid als aanvulling van een militaire verdediging. Dank u zeer.

Majoor Herweyer:

De Overste Herweyer heeft een moeilijk punt aangeroerd. Het is nl. zo, dat de „geweldloze weerbaarheid” en als ik dat mag noemen de „militaire weerbaarheid”, op dit moment uitgaan van twee volledig gescheiden denkpatronen. Dat vormt een hindernis, om op dit moment tot een zekere synthese te komen.

Ik ben het er verder mee eens; de geweldloze weerbaarheid, zie ik ook niet als een zelfstandig alternatief voor een militaire verdediging. Het heeft inderdaad geen afschrikkingswaarde.

Het zou een complement kunnen zijn. Ik heb in oudere lezingen van de Vereniging wat zitten kijken over vragen ten aanzien van de civiele verdediging. En daar kwamen zinnen in voor als: een krijgsmacht die niet gedragen wordt door de wil tot verdedigen van het volk, boet aan effectiviteit in en verliest tenslotte haar bestaansrecht. En ik meen, dat het generaal Eisenhower is geweest, die in de jaren dat hij in Europa Saceur was, gezegd heeft, dat hij twee factoren zag: een militaire component en een civiele component en

hij stelde, dat de wil tot verdedigen van een volk niet gevormd werd door de som van beide, maar door het product van beide. Dat als één van beide componenten de waarde nul had, het product ook nul zou zijn. In dit licht gezien, zou u kunnen stellen, dat het een absolute noodzaak is om ons niet te beperken tot het militaire apparaat, maar een stap verder te gaan en ons af te vragen: in hoeverre staat het Nederlandse volk daar achter? En dan een stap verder: in hoeverre is er bereidheid, om als het moment van de waarheid aanbreekt, dat dit volk daar achter blijft staan?

In één van de vergaderingen van jaren geleden voor deze vereniging is ook gesproken over de morele weerbaarheid. Daar zijn toen ook vragen gesteld. Men stelde als vragen: hoe is het nu op dit moment, vindt men het waard om te vechten voor welvaart en vrijheid; vindt men dat er nu sprake is van een dreiging; vindt men dat er nu, op dit moment een nuttig gebruik gemaakt wordt van de offers, die gebracht worden voor defensie. Ik heb toevallig vanmiddag in het maandblad van de N.C.O.V. gelezen, dat een onderzoek heeft uitgewezen, dat 69% van de Nederlandse bevolking van mening is, dat er aan defensie teveel werd uitgegeven. Er zou op dit moment dus al sprake zijn van twijfel. Wanneer dat zo zou zijn, dan moet men zich bezinnen. Ik geloof, dat het hier niet de plaats is en dat ik ook niet degene ben, die een oordeel zou mogen uitspreken, en moet aangeven wat er dan moet gebeuren. Maar ik ben het volledig met u eens: we zouden de geweldloze weerbaarheid als component uitstekend kunnen gebruiken om de waarde van de krijgsmacht te verhogen. Om het moreel in het land te versterken en misschien ook wel om ons zelf geloofwaardiger te maken. Wanneer ik zie, dat op een anti-Navo congres kreten worden gebruikt als: NAVO is uitbuiting, dan zou zo iets niet eens in Oost-Europa verzonnen kunnen zijn. Zó absurd is deze slagzin. Er is gewoon thans een gebrek aan informatie. Men weet vaak niet wat men wil, wat men doet. De bevolking is, voor een deel althans, niet voorbereid. Ik geloof, dat dit het grote punt is, nl. dat gebrek aan informatie. Misschien is de krijgsmacht te besloten, misschien vormen wij een te zelfstandige groepering. Op dit moment is, dacht ik, niet te zeggen, waaraan het ligt. Ik geloof, dat de geweldloze weerbaarheid als idee waarde zou hebben. Nogmaals: als complement van het hebben van militaire middelen. Een onderzoek zal noodzakelijk zijn om uit te maken in hoeverre de methode kan worden gebruikt. Als uitgangspunt zou kunnen

dienen, opdat er een gesprek zou kunnen komen, met de aanhangers van geweldloze weerbaarheid. Want een fusie – om dat woord maar eens te gebruiken – tussen beide meningen, zit er op dit moment bepaald niet in. Er zijn verschillende uitgangspunten, andere meningen. Ik ben het volkomen met u eens, overste, dat ook van de burgerbevolking discipline moet worden geëist. En daar zou eigenlijk een organisatie voor moeten komen. Ik had het genoeg om in de pauze met de voorzitter even te spreken over het probleem van de civiele verdediging. Wiens taak dat zou moeten zijn. Ik geloof dat dit een taak is, die niet op één instantie, of één ministerie zou kunnen worden terug gebracht. Ik dacht, dat hier een taak is voor de centrale overheid om een en ander nader te bezien en nader te bestuderen. Om een verdedigingsplan te maken, waar niet alleen de militaire component inbreng in heeft, maar dat er ook studies moeten worden opgesteld hoe het moreel van de burgerbevolking kan worden verhoogd en in hoeverre de mogelijkheden aanwezig zijn om de methoden van de „geweldloze weerbaarheid” toe te passen. Ik heb het niet persoonlijk meegemaakt, maar ik meen toch wel te hebben begrepen, dat het verzet in de tweede wereldoorlog een gebrek aan coördinatie kende. Een gebrek aan verbindingsmiddelen. Dat zijn facetten, die op een wat hoger niveau bestudeerd zouden moeten worden. In hoeverre is het mogelijk door een zekere voorbereiding ten aanzien van verbindingsmiddelen, t.a.v. fondsen, t.a.v. kontakten, contactadressen, de zaak te organiseren? Ik kan u op dit moment geen sluitend antwoord geven. Ik kan u alleen zeggen: ik ben van mening, dat methoden van geweldloze weerbaarheid als aanvulling op de militaire verdediging, noodzakelijk zijn. En dat we eigenlijk niet zonder kunnen, wil de krijgsmacht niet aan waarde gaan inboeten.

Luitenant-Kolonel Mr. Carstens:

Mijnheer de Voorzitter, de lof die ik de spreker wou toezwaaien, kan ik eigenlijk in de eerste plaats afmeten, naar de vele vragen die ik gesteld had bij het ontvangen van de convocatie en het feit, dat ik vele van die vraagtekens gewoon heb kunnen schrappen, omdat de spreker zelf die in de loop van zijn betoog heeft beantwoord. Nochtans resten enige punten. Hij heeft uitvoerig stil gestaan bij Tsjecho-Slowakije. En hij is tot de conclusie gekomen, dat hier de methoden van geweldloze weerbaarheid tot mislukking hebben

geleid. En hij heeft dit, heb ik gehoord van hem, geweten aan de gebezigde methode.

Nu heb ik eerder in het betoog gehoord, dat juist de methoden die de Tsjechen hadden gevolgd, bij deze overvaling, bijzonder efficiënt en bijzonder doelmatig waren; ze spraken Russisch en al die dingen meer. En desondanks is het mislukt. Ik zou eigenlijk geneigd zijn te zeggen, dat het niet was door de methode, dat het weerloze verzet, de geweldloze weerbaarheid mislukt is, maar door de aard van de tegenstander. De inleider heeft net, aan de vorige vragensteller het antwoord gegeven, dat er een heleboel bestudeerd moest worden. Maar dan mogen we toch wel eens gaan bestuderen, hoe een dictatoriale tegenstander, in de test-case Tsjecho-Slowakije en in mogelijke andere gevallen, methoden van geweldloze weerbaarheid de kop in zal drukken.

Het tweede punt. De dreiging die van het bezit en het mogelijk gebruik van kernwapens uitgaat. Volgens de verkondigde theorie van Stephen King en de zijnen, zou dit een stimulerende werking hebben op de verbreiding van de idee der geweldloze weerbaarheid. Gezien de oprechte wens, die de mensheid heeft om de vrede te behouden en de wereld te bewaren voor de gevolgen van de kernwapenoorlog, is dit natuurlijk een begrijpelijke gedachte. Maar desalniettemin blijft het een bewering, die de toets van de kritiek nauwelijks kan weerstaan. Immers of de wereld voor de ellende van een kernwapen-oorlog gespaard zal worden, is op dit moment bekeken het mogelijke en het hopelijke resultaat van een te bereiken overeenkomst tussen de kernwapenbezittende mogendheden. De bereidheid van enkele kleine landen tot geweldloze weerbaarheid zou hierop nagenoeg geen invloed uitoefenen. Of mogelijk alleen een negatief effect in dier voege, dat de grote mogendheden met minder scrupules bij de verdeling der invloedssferen, de kleine mogendheden over het hoofd kunnen zien. Voor een andere gedachtengang, nl. dat bij het streven naar uitbannen van een kernwapenoorlog versterking der conventionele defensiemiddelen geboden is. Dit impliceert natuurlijk het gebruik van geweld. En volgens het bij het landoorlogreglement genoemd geoorloofd geweld is dan eigenlijk geen argumentatie meer voorhanden. Tenslotte nog een opmerking, die betrekking heeft op de volkenrechtelijke aspecten, waaraan tot dusver voorbij is gegaan. Het volkenrecht heeft een belangrijke ontwikkeling, na de tweede wereldoorlog, ondergaan, waarbij allerlei categorieën met een speciale positie erkend zijn. We kenden de positie

van neutralen versus oorlogvoerenden, van combattanten versus non-combattanten, civiele bevolking versus krijgsmacht; de regelen betreffende „levée en masse,” betreffende franc-tireurs, die al van oudere datum zijn. Er zou nu een zeer grote onzekerheid kunnen bestaan ten aanzien van die civiele- of militaire personen, die met methoden van geweldloze weerbaarheid een bezetting zouden gaan tegenwerken en die onder geen enkele categorie van de bestaande conventies zouden vallen. Om nog maar niet te spreken van de risico's waaraan zij de burgerbevolking zouden blootstellen, door in openlijke sabotagedaden het bestaande oorlogsrecht in de waagschaal te stellen.

Majoor Herweyer:

De Overste Carstens heeft in de eerste plaats genoemd de situatie in Tsjecho-Slowakije, waarvan ik stelde dat de methoden aanvankelijk effectief waren, maar dat later bleek, dat de tegenstander er gewoon iets tegenover stelde, waardoor ze ondanks toch mislukten. Ik heb geprobeerd in mijn voordracht mij zo objectief mogelijk op te stellen, omdat het gevaar bestaat, dat in dit gezelschap men gauw geneigd is om alleen maar de zwarte zijden te schilderen en te zeggen: „kijk eens, nu hebben wij aangetoond in twaalf punten, dat het een systeem is, wat niet werkt”. Ik heb naar voren gebracht, dat men vanuit de gedachte van de geweldloze weerbaarheid stelde: dit zijn de methoden en dit werkt. En ik heb daarna als mijn commentaar gegeven, dat de tegenstander ook wat kan doen en wat heeft gedaan. De overste Carstens wil doen nagaan: hoe drukt hij dat de kop in. Ik zou een u voorbeeld uit eigen land kunnen geven. Wanneer men de situatie in Amsterdam van een paar jaar geleden neemt, dan zien we daar, dat bij wat ongeregelheden, het optreden van de politie niet aangepast was. En ik geloof, dat niet helemaal ten onrechte beweerd is, dat hier sprake was van provocatie van de politie. Men heeft toen bij het Amsterdamse politiekorps een aantal maatregelen genomen; o.a. men heeft een psycholoog in dienst genomen. Men past nu bij dit politiekorps, de „taktiek van het aangepaste antwoord” toe en in verloop van tijd, zijn er gewoon voorbeelden te vinden, dat het effect van geweldloze methoden min of meer teniet gaat. Ik meen zelfs, dat het de heer Regtien is geweest, die onlangs de klacht uitte, dat het zo moeilijk was, om nog te demonstreren, omdat de overheid zo meegaand was. Dat het daardoor erg moeilijk

werd om nou echt nog een goed protest op straat te brengen. Want men hapte niet! Dit als een klein voorbeeld, hoe in dit land al iets gedaan wordt tegen een geweldloze methode. In Amerika is dit ook voorgekomen met demonstraties van negergroeperingen, die als uitgangspunt hadden het plaatselijke gezag te desorganiseren. Aanvankelijk ontstonden daar geweldige vechtpartijen; veel belangstelling en veel publiciteit, met veel toeschouwers. Daar is men ook van afgestapt. Er zijn situaties voorgekomen, dat helemaal niemand meer kwam kijken. Dat men daar een demonstratie op touw zette en dat het plaatselijke politiekorps gewoon niet kwam. Men ze maar liet staan. En het effect was weg. Ik ben het met u eens, dat het noodzakelijk zou zijn een analyse te maken van: „op welke manier zijn de Russen er in geslaagd, daar in Tsjecho-Slowakije, om geen last te hebben van deze methode.” Ik kan u wel een paar mogelijkheden noemen. Het kan zijn, dat ik het verkeerd heb gezien, maar ik meen me te herinneren, dat de Russen in de hoofdstad troepeneenheden vervangen hebben door parachutisten. De Russen hebben hun troepen buiten de steden gelegerd. Men heeft geprobeerd, alle contact met de bevolking te vermijden en ondanks het jaargetijde heeft men de massa van de Russische troepen in tentenkampen op geruime afstand van de bewoonde wereld gelegerd. Eén van de hoofdoorzaken of één van de doelstellingen van de Geweldloze Weerbaarheid, door het persoonlijke gesprek trachten de tegenstander van zijn ongelijk te overtuigen, komt op deze manier niet uit de verf, want er is geen contact. De troepen zijn weg en degenen die er zijn patrouilleren, zo mogelijk in gepantserde voertuigen. Het contact is minimaal. Dit is een kleine aanwijzing hoe men slaagde. Aan de andere kant moet u niet vergeten, dat in een situatie, waar geen vrije pers meer bestaat, het bijzonder moeilijk wordt een bevolking op de hoogte te houden van wat er precies gaande is. En dat het bijzonder moeilijk wordt om protesten te laten ontstaan, als leiders van bewegingen worden opgepakt. Wanneer u er in slaagt om de communicatie in een land teniet te doen, dan bent u al een heel eind. Volgens deze denkwijze zou het mogelijk zijn een nadere analyse te maken, van de mogelijkheden voor een bezettende krijgsmacht om de geweldloze methoden te breken. En ik heb ook in mijn aanleiding gesteld, dat ik twijfel aan de bereidheid van het individu zich in te zetten, om zijn bezittingen op het spel te zetten, om ook zichzelf op het spel te zetten. Wanneer een bezetter partieel demonstren-

ten gaat aanpakken in hun werk, hun inkomen, hun gezin, dan geloof ik niet dat er veel van over-eind blijft. Dat was één van mijn bezwaren tegen de opvatting, dat we zover ooit zouden komen; dat de bevolking individueel tot dit alles bereid zou zijn. Daar geloof ik niet in.

Uw tweede vraag betrof de opvatting van King Hall t.a.v. de kernwapens. Ik ben het weer met u eens. In wezen komt zijn idee hier op neer: iemand zal moeten beginnen met de kernwapens maar af te schaffen. Laten we dit idee betrekken op Nederland. Stel dat Nederland zou besluiten om de kernwapens af te schaffen. Wat doen we dan in wezen? We gaan parasiteren op anderen en we veranderen niets aan de situatie t.a.v. het aantal kernwapens. Wat we wel doen is door ons voorbeeld de samenhang in de NATO verbreken. Het is mogelijk, dat wanneer Nederland tot zo iets zou besluiten, andere landen zullen volgen. In ieder geval zou het répercussies hebben op de samenhang van het geheel. Ook leeft veelal nog de veronderstelling dat, wanneer we het zouden doen, de kleinere landen van het Warschau-Pact hetzelfde zouden kunnen doen. Dat is vaak het uitgangspunt: als wij iets doen is dat een goede gelegenheid voor bijv. Hongarije ook zo iets te doen. Ik geloof daar niet in. Ik zie het Warschau-Pact persoonlijk niet zozeer als een vrijwillig verbond. Ik heb toch wel de indruk, dat daar wat dwang achter zit. Het gevaar, waarin we terecht komen, als we het systeem van King Hall zouden toepassen (het éénzijdig afschaffen) is hoogstwaarschijnlijk dat wij het evenwicht duidelijk verstoren. Misschien dat het wat paradoxaal klinkt, maar door onze ontwapening zouden wij duidelijk de preventieve werking teniet doen en de oorlogskansen misschien zelfs groter worden. Uw laatste vraag: de volkenrechtelijke aspecten. Het volkenrechtelijke aspect, is een wat moeilijk punt t.a.v. de geweldloze weerbaarheid. Men gaat daar uit van een toekomstvisie. Men zegt: kijk eens, we hebben nu een situatie dat er een mondiaal conflict is, we hebben communicatiemiddelen. We beschikken over mondiale wapens. Maar er is geen mondiale rechtsorde; d.w.z., – ik zie u verbaasd kijken – er is wel een mondiale rechtsorde, maar kan naleving worden afgedwongen? Dat is de vraag. In hoeverre kunnen allerlei regelen wáár gemaakt worden. En in hoeverre is het mogelijk, een land dat zich niet aan de rechtsorde houdt te dwingen het alsnog te doen? Uit deze gedachte redenerend heeft men gezegd: voorlopig is er nog geen rechtsorde in de wereld; er zijn geen sancties. Voor wat betreft het toepas-

sen van bestaande regels t.a.v. franc-tireurs e.d. bestaat geen probleem, want men gaat ervan uit dat de mentale instelling zodanig is, dat men bereid is z'n leven op het spel te zetten voor het goede doel. Of er nu regels zijn of niet, het zal degene die zich inzet (met de juiste mentale instelling) voor de geweldloze weerbaarheid een zorg zijn, of als hij franc-tireur wordt beschouwd of niet. Want hij werkt voor het goede doel. Wat hij doet is juist. En datzelfde geldt voor uw vraag: de onzekerheid t.a.v. de bevolking, als groep. Het uitgangspunt bij de geweldloze weerbaarheid is dat de gehele bevolking er achter staat en dat men, individueel en collectief, bereid is om alle risico's te nemen. En hier heb ik mijn twijfel. Ik zie ze niet, deze bereidheid. Ik geloof eerder, dat zelfs als men het op papier belijdt, een aantal tegenmaatregelen dit mooie en idealistische systeem zonder meer in elkaar zou doen zakken.

Luitenant-Kolonel Mr. Carstens:

Mijnheer de Voorzitter, we zetten dan wel 100 jaar ontwikkeling van het volkenrecht achteruit. Dat zijn ontwikkelingen waar de zo hoog idealistisch gestemde aanhangers van de geweldloze theorieën dan wel geducht rekening mee mogen houden.

Het antwoord van de inleider is voor mij een bevestiging, maar ik wou het toch constateren: 100 jaar ontwikkeling van het volkenrecht, wordt ermee teniet gedaan. Ik dank u wel.

E. Wennen, arts:

Ik dank u dat ik ook in de gelegenheid ben een paar vragen te stellen. Ik vond het een buitengewoon interessante en leerzame voordracht. Toch wilde ik, een paar vraagtekens stellen.

De inleider zei, dat het voor een dictatuur wel heel gemakkelijk was om geweldloos verzet te breken door gewoon de leiders van dat geweldloze verzet te deporteren. Ik dacht, dat het niet altijd even eenvoudig was om dat te doen. Ik persoonlijk geloof, dat bijv. het Engelse regime in India of in Brits-Indië toch niet gezien kan worden als een democratisch gekozen regime; er is iets voor te zeggen dit een dictatuur te noemen. En ik weet en dat weet de inleider zeker ook, dat de leider Ghandi bijv. en waarschijnlijk een aantal anderen, de nodige jaren in de gevangenis hebben gezeten, maar dat desalniettemin, de zaak toch niet in elkaar stortte. Dus ik geloof, als het goed georganiseerd is en als de motivering sterk

is, dat het dan zelfs in een dictatoriaal regime mogelijk is. Dat was mijn eerste vraagteken. Een tweede vraagteken wilde ik zetten, achter hetgeen de inleider zei over het antwoord van een kamerlid, of deze methode in Nederland geen aandacht verdiende en of daar geen mensen in opgeleid moesten worden; of misschien de bevolking niet in opgeleid moest worden. En het antwoord was, ik meen dat de inleider zei minister de Jong: dit zou op een zekere mate van indoctrinatie gaan lijken. Ik begrijp dat niet helemaal, want ik geloof, dat iedere training iets van indoctrinatie in zich heeft. Ja, of je nu traint voor wat dan ook; voor de militaire dienst, daar train je ook voor en daar is ook een zekere mate van indoctrinatie. Dus ik zie niet dat het daarom niet nodig of niet nuttig zou zijn voor Nederland, om hier aandacht aan te besteden. Een derde punt, als ik even op de opmerking van overste Carstens in mag gaan, is het volgende: ik meen, dat de regering in Londen het verzet tegen de Duitse bezetter aangemoedigd heeft. En ik geloof, dat dit waarschijnlijk dan ook als gevolg heeft gehad, dat bepaalde mensen in Nederland zich gingen gedragen op een manier, die hun waarschijnlijk tot franc-tireur stempelde. En dat op die manier dus, waarschijnlijk de Nederlandse bevolking of de Nederlandse regering in Londen, meegewerkt heeft aan een niet rekening houden met 100 jaar volkenrecht. En dan het vierde punt. Dat is, dat de inleider uiteindelijk concludeerde, dat de hele geschiedenis inderdaad idealistisch is (dat ben ik helemaal met hem eens) en vreselijk moeilijk. Naar hij meende eigenlijk zo moeilijk, dat er geen mensen gevonden zouden kunnen worden, die hun bezit en hun persoonlijke individuele vrijheid op het spel zouden willen zetten. Dat vind ik een zwak punt. Want ik meen, dat ook in de gewapende macht de nodige mensen zijn, die toch zeker hun leven op het spel zetten voor een bepaalde zaak. En ik meen, dat als men in een land als India, als men daar bereid is, en ik ben daarvan overtuigd, er veel voor over te hebben, dat het dus onder bepaalde omstandigheden voor bepaalde volken mogelijk is. Je kunt het dus mijns inziens toch niet afdoen met te zeggen: dit is mooi, maar onmogelijk. Dat waren de vier punten, die ik aan de orde zou willen stellen. Ik dank u.

Majoor Herweyer:

Mijnheer de Voorzitter De eerste vraag: wat ik

gesteld heb omtrent het deporteren van leiders, nl. dat dit in een dictatuur eenvoudig zou zijn. Misschien is dat wat te ongenueanceerd; ik geloof ook wel, dat het niet zo eenvoudig is. Ik heb u het schema laten zien van India met die schaduworganisatie máár, en dat moet u zich wel realiseren, op het moment dat het niet meer op gaat vallen dat er iets gebeurt, zitten er de mogelijkheden in. Als op dit moment in Nederland een onbetekenend leider van welke actie ook, zou worden opgepakt, dan moet hij binnen zoveel uur worden vrij gelaten en daar worden perscommuniqués over verstrekt. En we kunnen dan nog met z'n allen bij de gevangenis gaan demonstreren ook. Ik heb begrepen, dat in dictatoriaal geregeerde landen men wel voor minder opgeborgen wordt en dat als men daar kritiek heeft in boeken dit op zich al voldoende reden zou kunnen zijn. Ik zou de schrijvers in Rusland als leiders kunnen zien in dit geweldloze verzet. De protesten zijn vele. Maar die liggen allemaal hier! Hier kunnen wij demonstreren en zeggen: „niet die Russische schrijvers opbergen”. Maar heeft men daar in Rusland ook de kans toe? Ik wil het bepaald niet zwart-wit tekenen, maar zeker niet in de mate die hier kan. En daarom heb ik het gesteld, dat het voor een dictatuur eenvoudig is om de leiders te verwijderen. U heeft gesteld dat Engeland in de situatie in Brits-Indië min of meer een dictatoriale situatie veroorzaakte. Ja, dat is zo. In die tijden, in die verhoudingen, was het een duidelijk andere regeringsvorm dan nu. Maar vergeet u niet dat Engeland niet direct als een bezetter van een vreemd land gezien kon worden. Veel Engelsen die daar waren hadden zich volledig geïdentificeerd met het land en voelden zich daar ook verantwoordelijk voor. De Engelsen zelf, hoewel ze misschien in die jaren vrij autoritair optraden en misschien mag u ook wel zeggen wat dictatoriaal, beschikken toch over een democratische traditie van eeuwen en de Engelse volksraad zelf, het „good sport”, speelde ook daar een rol. En dat zijn factoren die niet verwaarloosd mogen worden.

Uw stelling is dat motivering, wanneer die maar sterk genoeg is, ook bij een dictatoriaal regime mogelijk is. Maar het blijft natuurlijk altijd een gok. Waar ligt het breekpunt? Wat voor zekerheid is er? Wanneer we er van uitgaan, dat de geweldloze weerbaarheid een onvoldoende afschrikking geeft voor het voornemen tot bezetten van een land. Kan dan een mogelijke bezetter rekening houden met het feit, dat hij er misschien wel in zal slagen, om dat verzet te breken? Laten we het

zo stellen: Wat heeft een bezetter er in wezen voor belang bij of de geweldloosheid al of niet gebroken wordt? Dat is ook nog een keer de vraag. Laat ik het voorbeeld van West-Duitsland nemen. Stel, dat West-Duitsland zou besluiten over te gaan tot de geweldloze weerbaarheid en dat in z'n uiterste consequenties zou doorvoeren. Wie geeft de garantie dat Oost-Europa zich er ook maar iets van zal aantrekken? Het zal ze misschien niet eens interesseren, hun doelen liggen misschien helemaal niet in Duitsland. Men komt daar toevallig langs. Op dat moment heeft het al heel weinig zin; men sluit de bebouwde centra af en men gaat door! En maakt zich niet eens zorgen om de geweldloze weerbaarheid. Men bemoeit er zich niet mee. Dat is een risico dat u moet meerekenen, nl. dat men er zich gewoon niets van aantrekt.

Volgende vraag die u stelde, is het antwoord op de vraag van het kamerlid: indoctrinatie. Minister-president de Jong heeft dat gegeven als minister van algemene zaken en dat is *zijn* antwoord, niet het mijne. Ik heb ook in mijn voordracht gezegd: een zekere mate van indoctrinatie zal niet te vermijden zijn. Wanneer we zouden besluiten het gehele volk over te schakelen op de geweldloze weerbaarheid impliceert dat, dat op alle scholen lessen in geweldloze weerbaarheid zullen worden gegeven. Of men het leuk vindt of niet. Of de ouders er tegen zijn of niet. Dan wordt het een verplicht vak dat kan niet missen, en ik geloof toch wel als we spreken over verplichte vakken dat u dan een parallel zou kunnen trekken met het godsdienstonderwijs op de scholen, waar we ook van af zijn het verplichtend te stellen. Omdat veel ouders zich niet geroepen voelen hun kinderen deze lessen te doen volgen. En zo kan ik me voorstellen, dat in de situatie, dat we zeggen „geweldloze weerbaarheid, leervak” vele ouders zullen zeggen: „daar voel ik niet voor”. Maar we moeten het verplicht stellen, anders heeft het geen zin en deze bewering kan ik koppelen aan uw laatste vraag. Ik sla dan de derde even over. Ik zou gezegd hebben dat er geen mensen zouden zijn, bereid om hun bezittingen op het spel te zetten. Dat is natuurlijk niet waar! Want misschien zitten er hier in deze zaal al vijftig. Maar . . . u kunt niet volstaan met een deel van het volk. Wanneer een bepaald deel van het volk zich niet geroepen voelt het verzet geweldloos te blijven voeren, zal het in veel gevallen betekenen, dat ze naar de wapens zullen grijpen en dan valt de bodem uit het geweldloze optreden als volk. Dat

is punt één. In de tweede plaats wil ik nog rekening houden met het feit, dat er dan ook nog een groep zal zijn, die zich als Quislings gaat gedragen. En die in staat zijn het geweldloze verzet te breken. Wanneer in een dorp van 500 inwoners, 400 inwoners het geweldloze verzet plegen, 50 inwoners naar de wapens grijpen en 50 inwoners als informanten optreden voor de tegenstander, dan krijgen we een heel moeilijke situatie, waardoor de effectiviteit van het geweldloze verzet verdwijnt. Mijn bewering: „het gehele volk moet meedoen”. Ik wil bepaaldelijk niet beweren, dat er geen mensen bereid zijn. Ik wil zelfs zover gaan, dat degenen die de geweldloze weerbaarheid als idealistisch doel zien vaak te benijden zijn vanwege hun idealistische opvatting. Ik moet in dit verband toch wel even wijzen op een ander facet.

De vraag is nl.: „degenen die de geweldloze weerbaarheid voorstaan en de leiders daarvan, wat is hun doelstelling”? Het handhaven van onze rechtsstaat? Ik twijfel daaraan. Ik geloof dat onder degenen die de geweldloze weerbaarheid voorstaan een groot aantal is, dat uit idealistische motieven handelt. Er vanuit gaat dat dit de manier is, om de Nederlandse rechtsstaat en zelfs in groter verband, de Europese rechtsstaat, te grondvesten en te handhaven. Maar er zal ook een groot deel zijn, dat heel andere motieven heeft. Dat wil eenvoudig de rechtsstaat omverwerpen en acht de enige en beste methode om te beginnen, de krijgsmacht om te hakken. En vervolgens de politie. En dit ligt niet aan de geweldloze weerbaarheid, begrijpt u me goed. Dit ligt aan degenen, die gebruik maken van de methode, zich verschuilen achter idealistische motieven en de geweldloze weerbaarheid als een camouflage gebruiken, voor nogal troebele doelstellingen. Het is een complex onderwerp, het geen de voorzitter al heeft aangeduid. Dit speelt allemaal een rol en dit wil ik gaarne even opmerken als toelichting op het probleem of de mensen bereid zijn hun bezittingen op het spel te zetten. Het zou best mogelijk zijn, dat onder bepaalde omstandigheden, bepaalde volken, de geweldloze weerbaarheid kunnen toepassen. De Deense koning heeft het gedaan in de jaren '40-'45. Toen de Duitsers voorschreven: „de ster is verplicht te dragen voor de Joden”, zei de Deense koning: „dan ben ik de eerste, die met zo'n ster loopt”. En niemand heeft daar met een ster gelopen. Dat is een voorbeeld. Maar is Denemarken daardoor bevrijd van de Duitsers? Daar was toch wel wat anders voor nodig.

En mag ik dan tenslotte nog even op uw bewering terugkomen, dat de regering in Londen het verzet aangemoedigd zou hebben, met als gevolg dat de volkenrechtelijke aspecten 100 jaar zijn terug gezet. Staat u mij toe, dat ik daar geen antwoord op geef. Ik heb dat niet meegemaakt, het is misschien mogelijk, dat de overste Carstens die de aanleiding tot deze vraag is geweest daar wat op zegt, mijnheer de voorzitter.

Luitenant-Kolonel Mr. Carstens:

Het spijt me, dat ik ten derde male hier moet verschijnen, mijnheer de voorzitter: de kwestie van de aanmoediging van het verzet door de regering in Londen. De bezettingsperiode was een periode van bijzonder grote verwarring op elk gebied. De bezetter had bezettingsrecht maar heeft daarvan, zoals ieder weet, op schromelijke wijze misbruik gemaakt. De aanmoedigingen van Londen zijn er in de eerste plaats geweest om die misdaden, die in strijd waren met het bezettingsrecht tegen te gaan. Bijv. het wegvoeren van de Joden te saboteren. Het is helemaal de vraag, of hiermee bestaand bezettingsrecht, bestaand volkenrecht door de Nederlandse regering geschonden werd. Wel herinner ik me (zo uit het hoofd) dat in een later stadium, in '43 of '44, de regering in Londen heeft ingezien, dat het georganiseerde verzet in Nederland, een gelegaliseerde, volkenrechtelijke status moest hebben, waardoor de benoeming van een bevelhebber van de binnenlandse strijdkrachten gevolgd is. Ik hoop, dat ik het zo goed zeg.

Nu kom ik nog even terug op de „100 jaar”. Het zal u toch niet onbekend zijn, dat juist door de chaotische toestanden in de bezette landen gedurende de tweede wereldoorlog, het volkenrecht na de tweede wereldoorlog een enorme grote ontwikkeling heeft doorgemaakt. De Ver. Naties hebben daar ook toe bijgedragen, in belangrijke mate. En juist op het gebied van de burgerbevolking is een geheel nieuw verdrag, de zogenaamde: „Burgerconventie van Genève” in 1949 gesloten. Omdat gebleken was, dat de materie ten tijde van de tweede wereldoorlog niet, of zeer onvoldoende geregeld was, waardoor uitspattingen mogelijk zijn geweest in alle door de Duitsers bezette landen.

Ik hoop hiermee aangetoond te hebben, dat de volkenrechtelijke ontwikkeling zeer snel is verlopen. Juist de ontwikkelingen die zich in de laatste decennia hebben voorgedaan zouden in gevaar gebracht kunnen worden.

Majoor Knol:

Ik meen begrepen te hebben dat India als voorbeeld is genomen van geweldloze weerbaarheid. Natuurlijk, tegen de achtergrond van die mentale instelling, werd gezegd: een voorwaarde is goede leiding, een andere voorwaarde is goede organisatie en een derde voorwaarde is goede opleiding. Nou heb ik het gevoel, maar de vraag is of ik daarin juist ben, dat een man als Ghandi en zeker een man als Martin Luther King, de leiding eigenlijk verpersoonlijkten door hun charisma. Ik ben overtuigd, dat dit charisma ook voor een groot gedeelte gevoed werd door hun religieuze overtuiging. Als wij nou zouden kunnen erkennen, dat het niet zo eenvoudig is op een klinische wijze, met een klinische aanpak te kunnen concluderen tot die voorwaarden, is de inleider het dan met mij eens, dat de motivering van de levensvatbaarheid van die geweldloze weerbaarheid eigenlijk enorm wordt afgezwakt. Ik wil tot slot uitdrukkelijk zeggen, dat ik het antwoord op mijn vraag niet weet.

Majoor Herweyer:

Mijnheer de Voorzitter. De heer Knol stelde, dat in India sprake was van een groot persoonlijk leiderschap maar dat deze mensen met een aureool moeten worden gezien, ben ik met u eens. Dat geldt voor een Ghandi, dat geldt voor een King en dat geldt ook voor een Dubcek. Dat waren persoonlijkheden die geaccepteerd werden door de bevolking. Ik geloof toch, dat het onjuist is, om t.a.v. Ghandi te zeggen: doorslaggevend was zijn religieuze inslag. Ik wil zelfs het tegendeel beweren. Hij was een opportunist. Dat klinkt misschien hard en het wordt geprobeerd (in veel boeken ook) onder de tafel te werken. Er zijn in de jaren '25, '26, geweldige ruzies geweest in pacifistische kring, want Ghandi heeft een merkwaardige rol gespeeld. Op het moment, dat hij reeds begonnen was met zijn geweldloze weerbaarheid in Zuid-Afrika – daar is hij eigenlijk begonnen – trad hij op voor de werving van vrijwilligers voor het Engelse leger in India. Dat is op zich een ietwat merkwaardige activiteit voor iemand die de geweldloze weerbaarheid propageert.

Ook in het kader van de vraag van dokter Wennen is dit wel van belang. Waarom deed hij dat? Hij had maar één doel. De vrijheid van India. Met alle middelen, die hij daarvoor kon gebruiken wou hij dit bereiken. Ook met werven van

troepen. Enerzijds om Engeland te laten zien de goeder trouw en de bereidheid van India om Engeland te steunen: dat men geen vijandschap wilde. Aan de andere kant wilde hij later bij een zelfstandig India kunnen beschikken over geoefende troepen. Want het is natuurlijk ook zo, dat hoewel in India de gedachte van de geweldloze weerbaarheid in de congres-partij nog hoogtij viert, het Indiase leger toch nog steeds bestaat en dat men zelfs over kernwapens denkt. Ik ben dus niet zo onder de indruk van die zuiver religieuze inslag. Natuurlijk, Ghandi heeft de religie in India aangegrepen, om te kunnen werken. Naar mijn persoonlijke mening is dat gebeurd om India een gezicht te geven. Omdat zoiets één van de weinige dingen is waardoor je een natie zou kunnen vormen, een gezamenlijk religie. En ik geloof, dat in dit licht de problemen die later ontstaan zijn tussen India en Pakistan wel verklaarbaar zijn.

De vraag is of door de religieuze overtuiging, de levensvatbaarheid is afgezwakt. Ik kan geen duidelijke uitspraak doen, het is een vermoeden. In dit verband is de religie niet het leidende motief geweest, doch is gebruikt als middel.

Voorzitter:

Heren, ik heb aan het eind van de inleiding de majoor Herweyer bedankt voor zijn buitengewoon helder en boeiend betoog over dit moeilijke en veel omvattende onderwerp. Ik wil dat graag nog eens herhalen en daarbij met name wijzen op de grote mate van objectiviteit, ik zou zeggen, de wetenschappelijke benadering van het gehele vraagstuk. Hij heeft, als een soort chirurg met een heel fijn mes het geheel min of meer ontleed en voor ons op tafel gelegd.

Zoals reeds door één van de heren is opgemerkt, waren er vele vragen die bij ons bij voorbaat gerezen waren, die successievelijk in het betoog tot antwoord zijn gekomen.

Niettemin geloof ik, dat ons tevens is gebleken, dat er zeker nog een aantal vragen overblijft. Vragen die wij hier ter plaatse, niet zullen kunnen beantwoorden. En dat zijn vragen, die betrekking hebben op de mogelijkheden tot het treffen van maatregelen, van voorbereidende maatregelen in een vredes-maatschappij. Ik mag misschien een aantal nog even noemen. Dat is in de eerste plaats die vraag van de beïnvloeding – als ik het zo mag zeggen – van boven af, door de overheid. Er is gerefereerd aan de woorden die de minister president heeft gesproken verleden jaar, in ant-

woord op vragen van één van de kamerleden en ik geloof, dat het heel goed duidelijk moet zijn, dat in een democratische maatschappij (en dat toch wel geldt voor alle westerse democratieën) je in vredetijd moeilijk een gemeenschappelijk punt kunt vinden, hetgeen noodzakelijk zou zijn om de dingen verder uit te werken. De voorbeelden die gegeven zijn, ik denk aan India, aan Tsjecho-Slowakije, hebben ons toch getoond een gemeenschappelijk uitgangspunt n.l. het moeten optreden tegen een bezetter, tegen een overheerser. In het voorbeeld van Tsjecho-Slowakije, heeft men gedurende enige tijd, toen het gemeenschappelijke doel duidelijk kenbaar was voor iedereen, succes gehad, maar we zijn het er toch over eens dat dit een zeer tijdelijk succes is geweest. Ik geloof dat er altijd als voorwaarde moet zijn een grote mate van éénheid t.a.v. de wijze waarop het gevaar wordt onderkend. Is die eenheid er niet, en in onze westerse democratie zal die er in het algemeen niet zijn, althans niet in de vrije maatschappij die we nu kennen, is het naar mijn persoonlijk gevoel op z'n zachtst gezegd, een buitengewoon moeilijk te realiseren zaak. We zijn nu eenmaal gewend allemaal op onze eigen manier (en dat geldt in Nederland wel heel bijzonder) gevaren zeer verschillend te belichten.

Er is even gepraat over het verder doorvoeren van geweldloze weerbaarheid, zelfs over indoctrinatie of lessen in scholen. U hoeft maar iets van het Nederlandse onderwijs te kennen, om te weten, dat zoiets een onhaalbare trek is. Daar komt nog bij een ander vraagpunt (dat bij mij bestaan blijft als je zou willen komen tot het treffen van voorbereidingen) in hoeverre je dat ook maar enigszins in de openbaarheid zou kunnen brengen. Doe je het, dan is het zeker, dat wanneer we in omstandigheden zouden komen te verkeren zoals geschetst zijn, het voor een tegenstander bijzonder eenvoudig is om organisaties snel op te rollen. Wanneer niet met een grote mate van geheimhouding (en dat is tegenstrijdig aan het erbij betrekken van een hele bevolking) wordt tewerk gegaan zul je nooit iets kunnen bereiken. Er komt nog een speciaal punt bij. Zou het voorbereiden op het realiseren van geweldloos verzet tegen een bepaalde tegenstander eigenlijk niet dwars ingaan tegen het streven om tenslotte tot een acceptabele vorm van samenleven te komen met andere volken? Ga je je niet afzetten tegen het verduidelijken van de tegenstellingen die er zijn? Ik vraag me af of dat niet een gevaar zou zijn. Nogmaals: het is een vraag, die ik ook niet zonder meer kan beantwoorden; ik wil alleen de

vraag op tafel leggen en ik geloof niet dat we er nu verder over moeten praten. Het is meer iets, dat ik u ter overdenking zou willen meegeven.

Dan is er de vraag (die aan de orde is gekomen) en is gesteld door de Overste Carstens, hoe deze materie ligt volkenrechtelijk gezien. Is het niet zo, dat je door je op dit soort zaken voor te bereiden je a.h.w. ingaat tegen een zoveel mogelijk vastleggen van beveiligende maatregelen t.a.v. de hele bevolking? Nu weet ik wel, dat je, wanneer je individuen en groepen kunt krijgen tot gewelddoos verzet, het toch de vraag is of een hele bevolking daarvoor in de waagschaal mag worden gesteld. Eveneens een vraag die ik alleen maar in uw midden wil leggen en die we ook niet nu kunnen oplossen. Daar zit o.a. aan vast, het is even genoemd, een samengaan met de civiele verdediging. Ik geloof, dat daar ook bijzondere kanten aanzitten. Civiele verdediging is iets waar je in ieder geval (zoals die nu staat met een duidelijk humanitaire inslag) een groot deel van de bevol-

king eventueel voor kunt winnen. Het is de vraag als je deze gaat identificeren met het voorbereiden van gewelddoos verzet, of dat dan nog wel het geval zal zijn.

Ik zou willen eindigen met te zeggen, dat het een onderwerp is dat nog tot veel denken aanspoort en ik moet zeggen, dat ik de inleider en ook degenen die aan de discussie hebben willen deelnemen, buitengewoon dankbaar ben voor de waardige wijze, waarop ze hier in discussie zijn getreden en daardoor ons een bijzonder waardevolle avond hebben bezorgd.

Ik mag dan ook de inleider in de eerste plaats en ook degenen die aan de discussie hebben deelgenomen, hartelijk danken voor het feit dat ze hier hebben willen spreken en de avond besluiten met u tot ziens te wensen, ik geloof tot 19 februari, wanneer we onze eerstvolgende lezing zullen hebben van de generaal Mensink over „automatisering in de krijgsmacht”. Ik dank u zeer en in het bijzonder de majoor Herweyer. Applaus.

Psychologische oorlogvoering

I. INLEIDING

Psychologische oorlogvoering (POV) is een wijze van oorlogvoering die bij internationale conflicten in toenemende mate wordt toegepast.

Deze eenvoudige constatering roept een aantal belangwekkende vragen op, zoals:

- vanwaar deze toenemende invloed,
- wat omvat het begrip POV en welke plaats neemt de POV in t.o.v. de andere wijzen van oorlogvoering,
- zijn er specifieke voorwaarden voor een optimaal gebruik van de middelen,
- kan de invloed van de vijandelijke POV worden beperkt,

– zijn er mogelijkheden voor POV binnen onze krijgsmacht.

Onderstaande beschouwing beoogt een bijdrage te leveren tot het verdiepen van het inzicht in deze ook voor de Nederlandse verhoudingen belangrijke materie.

Bij de uitwerking is hierbij bewust het accent gelegd op de achtergronden en betekenis van de POV, in plaats van aandacht te besteden aan de feitelijke uitvoeringsmethodieken, aangezien deze voor de zich oriënterende lezer van minder belang zijn.

II. DE TOENEMENDE INVLOED VAN PSYCHOLOGISCHE OORLOGVOERING

Historisch overzicht

POV als techniek om tegenstanders te beïnvloeden is reeds zo oud als de mensheid. De erkenning van POV als aparte wijze van oorlogvoering met haar eigen vaste plaats in het spectrum der technieken en middelen, is echter eerst van betrekkelijk recente datum.

Bij een analyse van de ontwikkeling van de POV kan de geschiedenis het beste verdeeld worden in een viertal perioden:

- de periode tot de Eerste Wereldoorlog,
- de Eerste Wereldoorlog,
- de aanloop naar en de Tweede Wereldoorlog,
- de periode na de Tweede Wereldoorlog.

Voor de periode tot de Eerste Wereldoorlog zijn bij de bestudering van oorlogen tal van voorbeelden te achterhalen, waarbij men door het gebruik van psychologische middelen heeft getracht – veelal met groot succes – de tegenstander,

neutrale groeperingen, of de eigen groep te beïnvloeden.

Zo wist Gideon in zijn strijd tegen de Midianieten, uitgaande van de voor die tijd gebruikelijke en bij de vijand bekende wijze van optreden bij nacht, door een handig gebruik van lampen en trompetters een honderdvoudige troepensterkte te suggereren, waardoor de vijand in paniek raakte en kon worden verslagen.

Ook Cortez combineerde bij de verovering van Mexico doelbewust het gebruik van paarden en een volkslegende over bereden blanke goden om de vijand in paniek te brengen.

De Griekse veldheer Themistocles benutte in zijn strijd tegen de Perzen reeds wigdrijvende propaganda toen hij door opschriften bij waterbronnen probeerde de Perzen en Ioniers van elkaar te vervreemden. Hier werd al gebruik gemaakt van het dualistische karakter van deze vorm van POV. Bij succes zou de strijdmacht van de Perzen direct worden verzwakt. Indien dit niet slaagde

kon toch een indirect succes worden bereikt daar de kans bestond dat de Perzen de Ionieten als potentieel afvalligen zouden wantrouwen, wat de eenheid en dus de gevechtswaarde van het vijandelijke leger zou aantasten.

Genghis Kahn gebruikte bij zijn veroveringen op meesterlijke wijze geruchten over de enorme sterkte, vechtlust en meedogenloosheid van zijn legers om de bevolking in nog te veroveren gebieden te intimideren en de wil tot weerstand te breken.

Een goed voorbeeld van het beïnvloeden van neutrale groeperingen ten gunste van de eigen zaak vindt men in de Boerenoorlog. De Boeren gebruikten alle middelen om hun zaak onder de aandacht van de wereldopinie te brengen en met succes. Engeland won weliswaar de militaire oorlog, maar de Boeren verwierven de achting en sympathie van de wereldopinie.

Thomas Paine kan met zijn werk „Common Sense”, uitgegeven in de Amerikaanse Vrijheidsoorlog, model staan voor de vorm van POV die ten doel heeft de wil van het eigen volk te versterken om vol te houden voor de goede zaak.

Met deze selectie van historische voorbeelden moge voldoende zijn aangetoond dat de POV in haar scala van mogelijkheden door de eeuwen heen reeds veel is toegepast.

Belangrijk is echter hierbij vast te stellen dat het nog slechts incidentele acties zijn geweest, bedacht en uitgevoerd door enkelingen. Van een systematisch gevoerde POV is tot aan de Eerste Wereldoorlog geen sprake geweest.

De Eerste Wereldoorlog geeft een duidelijke doorbraak ten gunste van de POV. Aan geallieerde zijde wordt massaal gebruik gemaakt van POV, niet alleen gericht tegen de Duitse strijdkrachten maar tegen het gehele Duitse volk.

De POV verkrijgt haar vaste plaats bij de middelen van de oorlogvoering. Hij wordt hierbij begünstigd door de toegenomen mogelijkheden van de massacommunicatiemiddelen en de resultaten van wetenschappelijke onderzoeken op het gebied van psychologisch verantwoorde beïnvloedingstechnieken.

Aan Duitse zijde wordt het belang van goede POV in eerste instantie nog niet onderkend. De later in de oorlog toch nog gevoerde propagandaacties zijn niet effectief gebleken door een slechte organisatie, het ontbreken van duidelijk geformuleerde doelstellingen en vooral door de psychologisch onjuiste aanpak.

Uit de opgedane ervaringen valt de volgende les te trekken. De geallieerden voerden aanvankelijk

ieder haar eigen POV, nog zonder strakke organisatie en onderlinge coördinatie.

Door de ervaringen in de praktijk ging men geleidelijk inzien dat POV eerst optimaal effectief gevoerd kan worden wanneer alle middelen, gebundeld in een goede organisatie, gecoördineerd worden ingezet voor het bereiken van duidelijk omschreven doeleinden. Dit werd begin 1918 gerealiseerd waarna de resultaten sterk toenamen. Het is daarom merkwaardig dat uiteindelijk de waarde van de POV door de beide partijen sterk verschillend werd beoordeeld.

Zo schrijft de Duitse generaal H. von Wedel (1.6. blz. 16)

„So trug der Propagandakrieg der Alliierten in wesentlichem Umfang zum deutschen Zusammenbruch von 1918 bei”.

De Engelse deskundige L. Fraser is echter van mening (1.1. blz. 102)

„Ons oordeel over de Engelse propaganda in Duitsland gedurende de Eerste Wereldoorlog moet zijn dat ze, hoewel ze zonder twijfel vaardig werd uitgevoerd, de loop van de gebeurtenissen niet beïnvloedde.”

Dit verschil in appreciatie zou in het verder verloop van de geschiedenis van essentieel belang blijken te zijn.

Na de Eerste Wereldoorlog toont vooral Nazi-Duitsland de les zeer grondig te hebben geleerd. De POV wordt erkend als een essentieel middel voor de oorlogvoering, tenminste gelijkwaardig aan de andere middelen.

Er wordt een perfecte organisatie opgebouwd voor het voeren van POV zodat Duitsland de Tweede Wereldoorlog kan beginnen met organiek in de Wehrmacht opgenomen POV-eenheden, centraal geleid en gericht door een toporganisatie op departementaal niveau.

Tevens worden nu voor het eerst de geweldige mogelijkheden van het gebruik van POV in vreedstijd ingezien en benut.

Door een over de gehele wereld gevoerde propaganda, gericht op het zaaien van verdeeldheid tussen bondgenoten, beïnvloeding van de wereldopinie – keuze tussen Fascisme of Communisme – intimidatie, etc., wordt voortijdig het juiste klimaat geschapen om de expansiedrang van Hitler mogelijk te maken.

De geallieerden hebben na de Eerste Wereldoorlog het belang van POV niet voldoende onderkend

en hierdoor de bestudering van de technieken en het opbouwen van een goede organisatie verwaarloosd. Zij stonden bovendien sterk afwijzend tegenover het gebruik van POV in vredetijd.

De wereld was dan ook niet voorbereid op de door Nazi-Duitsland zo sterk psychologisch gevoerde oorlog, met de bekende, in eerste instantie verbijsterende, resultaten tot gevolg.

Duitsland won de eerste ronde, maar de geallieerden herstelden zich. Aan het einde van de oorlog zien wij ook hier een voortdurende en overstelpende stroom van propaganda, gericht op de vijandelijke strijdkrachten en naties, bevriende mogendheden en de eigen bevolking.

De Tweede Wereldoorlog brengt een definitieve opiniewijziging bij de politieke en militaire leiders: POV kan als middel in de totale oorlogvoering niet meer worden gemist en is ook reeds in vredetijd uiterst effectief te gebruiken.

De politieke situatie in de wereld na de Tweede Wereldoorlog ontwikkelt zich snel tot een niet militaire strijd om de wereldheerschappij die men samenvat in het begrip „koude oorlog”, een begrip dat verder in dit artikel nog nader gestalte zal worden gegeven. Hier zal worden volstaan met te constateren dat de wereldmachten in hun onderlinge krachtmeting, voor het bereiken van hun politieke doelstellingen het accent hebben moeten verleggen naar het gebruik van niet gewelddadige middelen. Het belang en het gebruik van POV zijn hiermee nog sterk toegenomen. Vooral de Communistische landen getroosten zich enorme inspanningen op dit gebied. Inspanningen die gericht zijn op het verzwakken van het potentieel van het Westen, alsmede pogingen de juist zelfstandig geworden landen aan hun zijde te krijgen.

Evolutie van de oorlogvoering

Door voorgaand overzicht is nog geen afdoend antwoord gegeven op de vraag waarom deze wijze van oorlogvoering zo in belang is toegenomen. Dit antwoord dient te worden gezocht door bestudering van de evolutie van de oorlogvoering in het algemeen.

Sedert het begin van de historie heeft men bij geschillen tussen partijen de uiteindelijke oplossing gezocht in het voeren van oorlogen.

Door het ontbreken van de algemene dienstplicht werd de strijd eeuwenlang gevoerd tussen beroepslegers waardoor slechts over zeer beperkte reserves kon worden beschikt. Hierdoor

kon reeds een beslissing worden gevonden door het vernietigen van de aanwezige vijandelijke strijdkrachten.

Generaliserend mag men hierbij zeggen dat de uitvoering niet primair gericht was op het breken van de wil om weerstand te bieden, maar dat de vijand de feitelijke mogelijkheid om langer verzet te bieden werd ontnomen door de vernietiging van zijn beschikbare strijdkrachten.

Toch had de Chinese veldheer Sun Tzu reeds 500 jr. v. Chr. gewezen op het belang van een indirecte benadering, d.w.z. het ondergraven van de weerstandswil vóór het feitelijke militaire treffen; ergo met niet militaire en vooral psychologische middelen. (I.17. blz. 48 en blz. 55)

„Supreme excellence consists in breaking the enemy's resistance without fighting”.

„In all fighting, the direct method may be used for joining battle, but indirect methods will be needed in order to gain victory”.

Dat deze mogelijkheid in feite slechts in incidentele gevallen werd benut vindt vooral zijn verklaring in het nog ontbreken van geschikte middelen om de vijand doeltreffend te bereiken.

Voor de periode tot de Twintigste Eeuw mag men samenvattend stellen:

Het nog ontbreken van nationale volkslegers en de ons nu zo vertrouwde massacommunicatiemiddelen waren de oorzaak dat de natie maar nauwelijks bij de oorlogvoering betrokken was; het leger voerde de oorlog in betrekkelijk isolement.

Oorlog was een strijd van leger tegen leger

Hoewel de massalegers reeds tijdens de Franse Revolutie ontstonden, heeft eerst in de Twintigste Eeuw een duidelijke en definitieve doorbreking van dit patroon plaatsgevonden met verstrekkende gevolgen. De oorlog verdiept in die zin, dat niet meer het leger alleen de beslissing kan zoeken; de hele natie raakt erbij betrokken. Dit is het gevolg van enkele factoren die hun invloed hebben doen gelden.

- Door de invoering van de algemene dienstplicht groeien de legers vrijwel overal uit tot massale volkslegers. Hierdoor ontstaat een sterkere band tussen volk en krijgsmacht.
- Het uitrusten van deze grote legers, met steeds meer en gecompliceerder middelen, vraagt de inspanning van het gehele economische poten-

tiel van de natie om te kunnen blijven voorzien in deze overweldigende behoefte aan middelen.

- De verbeterde mogelijkheden voor berichtgeving en de hechtere band tussen het volk en de strijdkrachten maken dat men goed op de hoogte blijft met de resultaten aan het front en intens meeleeft. Dit heeft tot gevolg dat de stemming van het gehele volk wordt beïnvloed door de resultaten aan het front. Het moreel van de strijdkrachten en dus de gevechtswaarde is op zijn beurt weer in sterkere mate dan voorheen afhankelijk van de stemming thuis.
- Na de opkomst van het luchtwapen is men ook diep in het achterland niet meer veilig voor de gevolgen van de oorlogvoering.

Voor het bereiken van de overwinning moet nu een hele vijandelijke natie worden overtuigd dat het bieden van verdere weerstand zinloos is. Aangezien dit een mentale aangelegenheid is, is deze overtuiging het beste met psychologische middelen te bereiken.

De oorlog is totaal geworden en wordt gevoerd met inzet van alle beschikbare middelen, militaire zowel als economische, politieke en psychologische middelen. Het is hierbij van belang op te merken dat duidelijk sprake is van een nevenschikking, waarbij het militaire potentieel één van de middelen is uit een groep van vier gelijkwaardige; gelijkwaardig omdat ze gezamenlijk moeten worden benut om de overwinning te behalen.

Oorlog wordt een strijd van volk tegen volk

De toevoeging van het kernwapen aan het arsenaal van militaire middelen levert opnieuw een ingrijpende wijziging op.

Door de wederzijdse bedreiging met massale vernietiging ingeval van een militair wereldconflict, ontstaat een evenwicht tussen de militaire middelen der grootmachten.

Was in voorgaande periode nog sprake van een nevenschikking tussen de gewelddadige en niet gewelddadige middelen, nu wordt een duidelijk accent gelegd op de niet gewelddadige middelen. De naties moeten voor het bereiken van hun politieke doelen primair gebruik maken van politieke, economische en psychologische middelen, gezien het risico van een vergelding met massavernietigingswapens. Deze situatie vat men wel samen in het begrip „koude oorlog”. (In feite een

„oorlog” waaraan slechts het aspect „geweld” ontbreekt).

Het is van belang in dit verband tevens vast te stellen welke betekenis moet worden toegekend aan het begrip „vreedzame coëxistentie”, d.w.z. het in vrede naast elkaar bestaan van twee machtsgroeperingen met een fundamenteel verschil van opvattingen op ideologisch gebied.

Het woord „vreedzaam” krijgt waarschijnlijk het best reliëf door een citaat uit de in 1964 verschenen richtlijnen van het Ministerie van Defensie van de USSR voor de synthese tussen de politiek van vreedzame coëxistentie en de politieke doelstellingen van het communisme machtsblok (1.2. blz. 1 en blz. 21)

„Auf dem Gebiete der Ideologie gibt es nicht und wird es niemals eine friedliche Koexistenz geben”.

„Die friedliche Koexistenz schlieszt Kompromisse und Konzessionen auf dem Gebiete der Ideologie aus”.

De oorlog zal dus met onverminderde kracht worden voortgezet echter met niet gewelddadige middelen, waarbij gezien het ideologisch karakter de psychologische middelen centraal komen te staan. De strategische conceptie heeft zich moeten aanpassen aan bovengeschetste gewijzigde omstandigheden.

De voor deze situatie noodzakelijke wijze van benadering, o.a. door generaal A. Beaufre gedefinieerd als „la stratégie indirecte”, is voor een goed begrip van de plaats van de POV van zo groot belang dat ter verduidelijking een aantal citaten zijn opgenomen (A. Beaufre 1.4. blz. 96 en blz. 115)

„La stratégie indirecte est celle qui attend l'essentiel de la décision des moyens autres que la victoire militaire”.

„Ses aspects modernes et sa grande vogue tiennent à ce qu'aujourd'hui la grande guerre est devenue raisonnablement impraticable”.

„Plus la stratégie nucléaire se développera et aboutira par ses équilibres précaires à renforcer la dissuasion globale, plus la stratégie indirecte sera employée”.

Een in het Nucleaire Tijdperk te voeren oorlog is in deze gedachtengang primair een psychologische oorlog geworden, zodat geldt:

Oorlog is een strijd van „geest” tegen „geest”.

Voorgaand historisch overzicht laat zich samenvatten in een drietal conclusies.

- De POV heeft zich in de loop van de tijd ontwikkeld van een incidenteel toegepaste techniek tot een systematisch gevoerde, specifieke vorm van oorlogvoering. Hij heeft zich hierdoor een vaste plaats verworven in het totale arsenaal van middelen dat een natie (of een groep van naties) ter beschikking staat om haar politieke doelstellingen na te streven.
- De versnelde ontwikkeling van de POV in de Twintigste Eeuw is het gevolg geweest van een tweetal factoren. Enerzijds ontstond door het gewijzigde karakter van de oorlogvoering de behoefte aan middelen om een tegenstander ook zonder gebruik

van geweld, dus langs psychologische weg, te kunnen overtuigen.

- Anderzijds werd het mogelijk om in deze behoefte te voorzien door de opkomst en snelle ontwikkeling van de massacommunicatiemiddelen en de gelijktijdige verfijning van psychologisch verantwoorde beïnvloedingstechnieken.
- De huidige strijd om de macht, door het evenwicht der militaire middelen bekend als de koude oorlog, wordt noodgedwongen gevoerd met niet gewelddadige middelen. Door het ideologische karakter van deze machtsstrijd zijn de psychologische middelen gaan domineren over de economische en politieke middelen. De toegenomen betekenis van de POV is hiermee verklaard.

III HET BEGRIIP PSYCHOLOGISCHE OORLOGVOERING

Definiëring van het begrip

Zoals in het voorgaande werd uiteengezet ligt bij de moderne wijze van oorlogvoering het te bereiken doel sterk in de psychologische sfeer. Het gaat er immers om de vijand zover te overtuigen, dat hij bereid is verdere tegenstand op te geven en zijn nederlaag te accepteren. Een mentaal proces dat primair psychologische middelen vergt. Daar echter ook de militaire, economische en diplomatieke oorlogvoering deze verandering in de geestesgesteldheid van de vijand beogen, is het niet mogelijk de POV naar zijn doelstelling scherp van de overige vormen van oorlogvoering te onderscheiden. Ten hoogste kan men zeggen dat de POV meer direct gericht is op het veranderen van de geestesgesteldheid van de vijand, terwijl de andere methoden van oorlogvoering deze verandering indirect proberen te bereiken.

Een soortgelijke moeilijkheid doet zich voor wanneer men het kenmerkende van de POV tracht te vinden in de gebruikte middelen.

Propaganda en het hanteren van geruchten worden, gezien hun specifiek psychologisch karakter, wel beschouwd als de voornaamste middelen in het arsenaal der POV. Toch mag niet uit het oog worden verloren dat de andere wijzen van oorlogvoering belangrijke psychologische neveneffecten kunnen hebben, waar de POV dankbaar gebruik van zal kunnen en moeten maken.

Uit het bovenstaande kan POV voorlopig worden gedefiniëerd als de vorm van oorlogvoering, die

zonder het gebruik van fysiek geweld, langs psychologische weg een zodanige verandering in denken, voelen en handelen van de vijand tracht te bereiken, dat deze ophoudt zich te verweren omdat hij voortzetting van de oorlog gaat zien als een groter kwaad dan een nederlaag.

Hiermee wordt het begrip POV echter nog niet voldoende gedekt. De voornaamste kenmerken van de POV: het ontbreken van fysiek geweld en het gebruik van propaganda als voornaamste middel, geven n.l. nog de volgende mogelijkheid tot verruiming.

De POV hoeft zich niet te beperken tot acties gericht tegen het vijandelijke leger en de vijandige natie, maar kan zich – zij het met andere oogmerken – ook richten op neutrale en bevriende naties en de eigen bevolking. Hij tracht hierbij in het neutrale kamp goodwill te kweken en te overtuigen dat men strijdt voor een rechtvaardige en goede zaak; tevens het moreel van de eigen bevolking zo hoog mogelijk op te voeren om hiermee een krachtige ondersteuning van de oorlogsinspanning te bewerkstelligen.

Deze verruiming brengt de juistheid van de term oorlogvoering in het geding. Mag men bij het beïnvloeden van de bevolking van het eigen land en neutrale staten wel spreken van oorlogvoering? Dit bezwaar wordt door velen gevoeld en de tendens bestaat om het gebied der POV te splitsen.

Enerzijds een offensieve zijde gericht op de vijand, waarvoor termen als: „psychological

warfare", „Lutte psychologique" en „psychologischer Kampf" worden gehanteerd. Anderzijds de defensieve en op neutrale groepen gerichte POV, aan te geven in termen als: „counterinsurgency", „psychological operation", „action psychologique" en „psychologische Verteidigung". Deze wel begrijpelijke nuancering, die echter nog niet algemeen wordt gevolgd, is niet direct bevordelijk voor de duidelijkheid. Bovendien bestaat naar dezerzijdse mening geen reden om het woord oorlogvoering niet universeel te handhaven.

Immers oorlogvoering heeft altijd twee doelstellingen, aantasting van het potentieel van de tegenpartij en versterking van het eigen potentieel. Daarnaast heeft het kiezen van een verzachtende terminologie als bezwaar dat de ware aard van de machtsstrijd wordt verbloemd.

In het verdere betoog zal dan ook worden vastgehouden aan de term psychologische oorlogvoering, zowel bij offensief als defensief gebruik.

De eerder gekozen definiëring van POV dient dus nog verder te worden verfijnd.

Daar de vele in de literatuur aan te treffen definitives allen het bezwaar hebben dat ze niet het gehele gebied van de POV bestrijken, wordt dezerzijds aan de volgende formulering de voorkeur gegeven:

Psychologische oorlogvoering is een wijze van oorlogvoering waarbij door het weloverwogen gebruik van propaganda en andere geschikte middelen en maatregelen, wordt beoogd het moreel van vijandige, neutrale en eigen groepen op zodanige wijze te beïnvloeden, dat de eigen doeleinden eenvoudiger kunnen worden bereikt.

Plaats van de POV t.o.v. de andere middelen

Nu het begrip POV nader is vastgelegd dient zijn plaats in het gehele spectrum van middelen voor de oorlogvoering nog nauwkeuriger te worden bepaald.

De voortdurende strijd van de grootmachten om de wereldhegemonie kan men zien als een onafgebroken politieke oorlog. Hierbij wordt gebruik gemaakt van een scala van middelen, zodat men het terrein van deze oorlogvoering zou kunnen onderscheiden in een:

- militaire oorlogvoering, waarbij het gebruik van militaire (gewelddadige) middelen voorop staat;

- koude oorlogvoering, waarbij het gebruik van gewelddadige middelen in principe is uitgesloten.

Het is gebruikelijk de koude oorlog naar de groepen van middelen nog te verdelen in:

- diplomatieke oorlogvoering, d.w.z. het gebruik van diplomatieke middelen voor het verkrijgen van politieke voordelen;
- economische oorlogvoering, waarbij met economische middelen wordt getracht het vijandelijk economisch potentieel te verzwakken;
- psychologische oorlogvoering, die enerzijds directe psychologische acties omvat en anderzijds gebruik maakt van psychologische neveneffecten van de andere vormen van oorlogvoering.

Bovenstaande schematisering kan verhelderend werken, maar heeft echter wel tot bezwaar dat de sterke interdependentie tussen de groepen van middelen niet voldoende naar voren komt. Toch mag deze afhankelijkheid niet uit het oog worden verloren aangezien vrijwel steeds één groep middelen niet krachtig genoeg zal zijn om zelfstandig het gewenste resultaat te bereiken.

Zo mag ook de POV niet worden gezien als een volkomen zelfstandige vorm van oorlogvoering, zelfstandig in die zin dat men een oorlog zou kunnen winnen uitsluitend door het gebruik van psychologische middelen. De POV dient te worden geplaatst binnen het raam van de politieke oorlog als één van de middelen die zowel in vredes- als oorlogstijd kan en zal worden gebruikt. Wel is het gerechtvaardigd om in de koude oorlog aan de POV een centrale en zelfs dominerende plaats toe te delen, waar de andere middelen ter ondersteuning omheen zijn gegroepeerd.

De betekenis van de POV kan worden geïllustreerd door een uitspraak van de generaal L. Lemnitzer (1.7. blz. 11)

„The psychological aspects of our strategy, particularly as they relate to the cold war, are completely intertwined with the other aspects the cold war is fought on a variety of fronts: political, economic, sociologic, psychological and military. Yet at root it is psychological”.

Ter afsluiting van de beschouwingen over het begrip POV dient nog te worden overwogen of er, en zo ja welke, verschillen bestaan tussen de

POV onder „vredes” - en oorlogsomstandigheden.

Wij zijn reeds tot de conclusie gekomen dat in de huidige wereldsituatie de strijd om de macht tussen de grote mogendheden onverminderd wordt voortgezet, maar zonder het massaal gebruik van militaire middelen en dat in deze koude oorlog de POV een centrale plaats inneemt.

Bij een eventueel militair conflict zal de POV haar bijdrage moeten leveren aan het scheppen van optimale omstandigheden voor een succesvol militair optreden. Deze bijdrage zal moeten bestaan uit het beïnvloeden van het moreel van alle bij de strijd betrokken groeperingen. Dit vraagt tijd; beïnvloeden zonder fysiek geweld is een geleidelijk proces.

Door de zeer krachtige middelen waarover kan worden beschikt, mag worden aangenomen dat

onverhoopte toekomstige (militaire) oorlogen snel kunnen verlopen. De POV zal dan alleen een waardevolle bijdrage kunnen leveren indien reeds lang voor het feitelijk uitbreken van de vijandelijkheden wordt aangevangen met het actief voeren van POV. Men moet gezien de bovenstaande argumenten dan ook wel instemmen met de zowel bij het communistische blok (1.2. blz. 24) als in het Westen (1.18. blz. 1) bestaande visie dat POV een „tijdloos” verschijnsel is, in die zin dat hij voortdurend gevoerd moet worden.

Weliswaar zal hij mogelijk in een openlijke oorlog nog intenser, minder scrupuleus en met gebruik van andere media worden gevoerd, maar dit zijn slechts nuanceringen in de uitvoering.

Er bestaat dan ook geen fundamenteel verschil tussen POV gevoerd onder „vredes” - of onder oorlogsomstandigheden.

IV. GEBRUIK VAN DE MIDDELEN

Psychologische oorlog kan worden gevoerd met als voornaamste middelen:

- propaganda,
- geruchten,
- bijzondere acties (agenten, subversieve acties, sabotage, guerrilla-activiteiten, etc.).

Er is hierbij duidelijk sprake van een onderschikking van de beide laatste middelen aan propaganda. De beoogde effecten van geruchten en bijzondere acties moeten altijd passen in het raamwerk dat voor de propagandacampagne is opgezet.

Voor het bereiken van de te beïnvloeden groepen staan een aantal media ter beschikking waaruit afhankelijk van de omstandigheden een keuze kan worden gedaan.

Een juist gebruik van de middelen kan worden gezien vanuit de volgende gezichtspunten:

- het technisch juiste gebruik van de middelen, d.w.z. het juist gebruiken van de verschillende media;
- het psychologisch juist hanteren van de middelen, waaronder te verstaan het op verantwoorde wijze toepassen van de wetenschappelijke grondslagen voor het langs psychologische weg beïnvloeden van massa's;
- het doelmatig gebruik van de middelen gezien in relatie met andere middelen.

Teneinde een wat diepgaander behandeling van enkele belangrijke punten mogelijk te maken zijn de volgende beperkingen gekozen. Aan het technisch juiste gebruik van de media en de uitvoering van propagandacampagnes zal worden voorbij gegaan. Deze beperking lijkt gerechtvaardigd en komt tevens de overzichtelijkheid van het betoog ten goede aangezien het hier gaat om uitvoeringstechnieken, die meer van belang zijn voor de POV specialisten dan voor de zich oriënterende lezer. Ook het gebruik van geruchten en het uitvoeren van bijzondere acties ten behoeve van de POV zullen niet verder worden besproken.

Psychologisch juist gebruik

Propaganda is zozeer het voornaamste wapen uit het arsenaal van de POV dat in de literatuur veelal POV en propaganda worden vereenzelvigd. Hoewel dit formeel niet juist is, biedt het wel het voordeel dat door het behandelen van de propaganda in feite het gehele gebied der POV wordt gedekt.

De term propaganda is afgeleid van het Latijnse werkwoord „propagare”, wat verspreiden of uitdragen betekent.

Het begrip wordt al in de 17e eeuw gebruikt door Paus Urbanus VIII. Na een aantal ontwikke-

lingen in de denkbeelden over propaganda wordt nu vrijwel algemeen de definitie van L. W. Doob aanvaard (I.1. blz. 22), welke als uitgangspunt voor de verdere behandeling is aangenomen.

„Propaganda is een systematische poging van een belanghebbend individu (of individuen) om de denkwijzen van groepen of personen te beheersen door gebruikmaking van suggesties en als gevolg daarvan hun handelingen te beheersen”.

Uit de definitie blijkt dat aan propaganda een neutrale betekenis moet worden toegekend. Dat het woord zich in brede kring een bijzonder slechte reputatie heeft verworven is dan ook uitsluitend te wijten aan de wijze waarop de propaganda door bepaalde groepen in het verleden is gebruikt. Men denke hierbij bijvoorbeeld aan Goebbels met zijn Propaganda Ministerium in Nazi-Duitsland. Een dergelijke vooringenomenheid, waarbij een bepaald wapen aansprakelijk wordt gesteld voor het misbruik dat ervan gemaakt is, kan uiteraard op redelijke gronden niet worden gerechtvaardigd. Propaganda is dus geen middel dat uitsluitend kan worden gebruikt door bepaalde personen en groepen, maar een universeel te gebruiken middel in de oorlogvoering.

Een juist inzicht in de bij propaganda toegepaste technieken is niet mogelijk zonder een korte beschouwing over de psychologische achtergronden.

Het doel van propaganda is het te beïnvloeden individu te brengen tot een bepaald gedrag. In feite is het dan ook voor de propagandist niet interessant hoe het individu over bepaalde dingen denkt zolang dit zich niet uit in bepaalde handelingen en gedragingen. Er is uiteraard wel verband tussen „denken” en „doen” daar gedrag voortkomt uit een bepaalde „attitude” van de man.

Dit Engelse begrip „attitude” is niet zonder meer te vertalen. Bij een poging wordt het benaderd door woorden als, instelling, mentaliteit en denkwijze. Aangezien het geheel is ingeburgerd in de psychologische vakliteratuur zal het verder onvertaald worden gehanteerd, waarbij de volgende betekenis voor ogen staat (I.1. blz. 42):

„Attitude is een door de ervaring georganiseerde bereidheid van de geest en zenuwen,

die een regelende en dynamische invloed op de reactie van het individu uitoefent op alle objecten en situaties waarmee het in betrekking staat”.

Het wordt gehanteerd als een samenvattend begrip voor het psychologisch proces wat zich afspeelt bij het individu en bepaalt op welke wijze er wordt gereageerd op van buiten komende prikkels.

Waar propaganda beoogt een bepaalde wijziging in gedragspatronen te brengen, zal zij zich moeten richten op het veranderen van de attitudes van de te beïnvloeden individuen.

Militair gesproken zal propaganda trachten in te werken op het moreel.

Attitudes worden sterk bepaald door de instelling van het individu t.o.v. de groep waartoe het behoort. Zolang er sprake is van een goede groepsolidariteit zal een beïnvloeding van de attitudes in het algemeen niet succesvol kunnen zijn.

Psychologisch juist gevoerde propaganda dient dan ook, door het scheppen en aangrijpen van alle hiervoor geschikte motieven, primair gericht te zijn op het vervreemden van het individu van zijn groep. Eerst hierna wordt het ontvankelijk voor verdere beïnvloeding.

Een juist gevoerde propagandacampagne dient dan ook – sterk geschematiseerd – achtereenvolgens de volgende stadia te doorlopen.

- Het verlagen van het moreel van de te beïnvloeden groep.
- Het vervreemden van het individu van zijn groep.
- Het geleidelijk wijzigen van de attitude van het individu, wat uiteindelijk kan resulteren in het ombuigen van de bereikte passieve afvalligheid naar een actieve afvalligheid. Het individu gaat handelen in strijd met het groepsbelang.

Tenslotte dient nog te worden overwogen of er fundamentele verschillen bestaan bij het voeren van propaganda, afhankelijk van de soort groep waar de aandacht zich op richt, of het effect dat wordt beoogd.

Hiertoe dient eerst enige ordening te worden gebracht in de veelheid van gebruikte terminologie. Propaganda wordt wel onderscheiden naar:

- De beoogde werkings sfeer. Propaganda kan zowel gericht zijn op de vijand als op bevriende naties en de eigen bevolking; in het spraakge-

- bruik wel onderscheiden als offensieve en defensieve propaganda.
- De benaderingswijze, waarbij men spreekt van:
 - witte propaganda indien de propagandist rechtstreeks voor zijn identiteit uitkomt,
 - zwarte propaganda indien hij zijn identiteit tracht te verbergen,
 - grijze propaganda indien de bron min of meer in het onzekere wordt gelaten.
 - Het gewenste tijdstip van effect, wat een verdeling geeft in strategische en tactische propaganda.
 - Strategische propaganda beoogt geen onmiddellijk, duidelijk resultaat. Zij wordt gevoerd om door geleidelijke verandering van de attitudes een gunstig klimaat te scheppen voor het bereiken van de eigen doelen.
 - Tactische propaganda is gericht op beperkte doelen, beoogt een snel resultaat en wordt meestal gevoerd in nauwe samenhang met militaire operaties.

Uit bovenstaande indeling blijkt dat propaganda zich kan richten op een groot aantal verschillende gebieden, terwijl ook de oogmerken sterk kunnen verschillen.

Daar het echter steeds zal gaan om het met psychologische middelen beïnvloeden van groepen mensen, zijn er geen fundamentele verschillen in de benaderingswijze en planning van propaganda voor de onderscheiden gebieden aan te geven, terwijl de uitvoering alleen verschilt t.a.v. de mogelijkheden voor de te gebruiken media. De ontwikkelde gedachte kan dan ook als algemeen geldend en toepasbaar worden beschouwd.

Hierbij dient wel te worden bedacht dat de bovengeschetste benadering gericht was op het beïnvloeden van vijandige groepen. De propaganda voor eigen en bevriende volken zal uiteraard juist omgekeerde effecten beogen.

Doelmatig gebruik

De sleutel voor een doelmatig gebruik van de middelen bij POV kan worden gevonden door het bestuderen van in het verleden gevoerde POV-campagnes.

Uit een analyse van de oorzaken voor succes of falen bij deze acties kunnen de volgende voorwaarden voor het doelmatig gebruik worden gedistilleerd.

- Voordat tot POV wordt overgegaan dient een centraal plan te worden opgesteld waarin duidelijk is vastgelegd op welke doelen, gespecificeerd naar plaats en tijd, de inspanningen moeten worden gericht. Daar de POV één van de instrumenten is die een land ten dienste staan voor het bereiken van zijn politieke doelstellingen, is het duidelijk dat de doelen voor de POV geheel moeten passen in het totale plan voor de landspolitiek.
- POV is geen zelfstandig middel voor oorlogvoering dat onafhankelijk van de overige middelen kan worden gebruikt. Een succesvol gebruik vraagt daarom een volledige coördinatie en integratie met de andere middelen van oorlogvoering, zowel bij het maken van de plannen als bij de uitvoering. Dit is alleen mogelijk bij een eenhoofdige leiding voor de planning en uitvoering van de operatiën in haar geheel.
- POV behoeft een eigen organisatie. Alleen dan kan worden verzekerd dat alle middelen en inspanningen voortdurend en gebundeld gericht blijven op de gestelde doelen, waardoor een optimaal effect kan worden bereikt.
- Bij de uitwerking van het centrale plan dient steeds voor ogen te staan dat de POV een moeilijke operatie is. Deze kan alleen met kans op succes worden uitgevoerd wanneer de essenties worden geformuleerd in enkele zeer eenvoudige thema's, die begrijpelijk en aantrekkelijk zijn voor de te beïnvloeden groep.
- De uitvoering van POV is een zaak voor specialisten. Het vraagt inzicht in de psychologische grondslagen van de techniek van beïnvloeding. Daarbij komt dat POV geen halve resultaten kent. Goed uitgevoerd kan het een geweldige ondersteuning betekenen voor de totale inspanning. Amateurisme op dit gebied heeft vrijwel altijd een boemerang-effect tot gevolg.
- De ervaringen hebben geleerd dat het direct bestrijden van vijandelijke propaganda een van de grootste fouten is die de POV kan maken. Dit is n.l. vrijwel steeds zonder succes gebleven. Een officiële tegenactie wekt niet alleen de indruk dat er toch wel wat waar is van de vijandelijke propaganda, maar heeft bovendien als onaangenaam neveneffect dat de aandacht van het publiek er nog weer extra op wordt gericht. Hierdoor wordt de kans op succes voor de vijand alleen maar vergroot. POV moet dan ook te allen tijde offensief

- worden gevoerd, d.w.z. niet gericht tegen vijandelijke activiteiten op dit gebied maar op het verkrijgen en behouden van het initiatief.
- De leiding van de POV dient er voortdurend op bedacht te zijn dat veel uitstekende resultaten kunnen worden behaald wanneer de gehele inspanning zich onverwacht richt op plaatsen waar al enig succes is bereikt. Dit vraagt een flexibele opzet van planning en uitvoering, zodat het steeds mogelijk blijft over te schakelen op andere thema's en de aandacht te richten op andere groepen.
 - De POV kan door de neiging om actueel nieuws te benutten voor propaganda, gemakkelijk in conflict komen met de eisen voor geheimhouding van andere operatiën. De propagandist zal dan ook voortdurend moeten overwegen of het openbaar maken van bepaalde gegevens niet strijdig is met de algemene veiligheid.

Het valt niet moeilijk in de bovenstaande voorwaarden de grondbeginselen van de gevechtsvoering te onderkennen. Men moet dan ook tot de conclusie komen dat als voorwaarde voor een doelmatig gebruik de POV dient te worden ge-

voerd met inachtneming van de grondbeginselen van de gevechtsvoering.

De beschouwing over een juist gebruik van de middelen samenvattend, kan worden gesteld dat de aandacht zich vooral dient te richten op een tweetal facetten.

Eenzijds is POV een wijze van oorlogvoering die is gebaseerd op de psychologie, in het bijzonder op de theorieën over het beïnvloeden van massa's, waardoor hij een taak voor specialisten is geworden. Deze moeten om doelmatig te kunnen werken worden samengevoegd in een aparte organisatie.

Hiernaast mag niet uit het oog worden verloren dat de uitvoering, ondanks het specifieke karakter van de POV, geheel moet zijn gebaseerd op de grondslagen van de gevechtsvoering. Hierbij verdienen het belang van duidelijk geformuleerde doelen en de coördinatie en integratie met andere middelen primair de aandacht.

Dit laat zich, gebruik makend van de techniek van simplificatie, als volgt formuleren: Een juiste uitvoering van POV vraagt *een duidelijk doel, nagestreefd door specialisten, samengebracht in een aparte organisatie, gebundeld onder een eenhoofdige leiding.*

V. HET BEPERKEN VAN DE INVLOED VAN DE VIJANDELIJKE PSYCHOLOGISCHE OORLOGVOERING

Vijandelijke activiteiten op het gebied van POV

Het formuleren van doeltreffende defensieve maatregelen is slechts mogelijk indien een duidelijk inzicht bestaat in de te verwachten vijandelijke activiteiten. Op welke gebieden valt nu POV te verwachten? Een inventarisatie is bijzonder moeilijk door het ongrijpbare karakter van de POV en de veelheid van gebieden die de aandacht vragen. Dit beeld wordt duidelijker wanneer men de communistische doctrine als uitgangspunt kiest.

Het Communisme streeft naar het verbreiden van haar invloed over de gehele wereld om te komen tot de vestiging van een communistische wereldmaatschappij. Om dit doel te bereiken moet de wereld worden veroverd waartoe elk beschikbaar middel, dat de tegenstander kan verzwakken of het eigen kamp versterken, dienstbaar gemaakt moet worden aan dit ene doel.

Dit maakt het in feite noodzakelijk bij alle activi-

teiten en manifestaties van de communistische landen te overwegen of het geen „verpakking” is voor bovengenoemde oogmerken, zodat er propagandistische effecten mee worden beoogd.

Hierdoor wordt het aantal gebieden waar POV te verwachten kan zijn vrijwel onbegrensd, zodat een inventarisatie steeds onvolledig zal zijn. Om toch enig houvast te krijgen voor de verdere uitwerking zal een rubricering in de communistische POV worden aangebracht naar gebieden van specifieke belangstelling.

Men moet hierbij wel bedenken dat een dergelijke rubricering voor POV een te schematiserend karakter heeft, aangezien er een sterke onderlinge beïnvloeding tussen de onderscheiden gebieden bestaat.

Rubricering

Binnen de speelruimte die de huidige wereldsituatie biedt, richt de POV van de communistische

landen zich in hoofdzaak op een drietal gebieden.

- De westerse naties, waarbij vooral het ondergraven van het bestaande militaire evenwicht en het vergroten van de eigen invloed binnen deze landen wordt beoogd.
Dit kan worden bereikt door het zaaien van verdeeldheid tussen de westerse bondgenoten en het stimuleren van een verminderde bereidheid van de naties zich nog langer grote inspanningen en offers te getroosten voor het in standhouden van een krachtige defensie. Het streven naar een grotere invloed kan worden bereikt door het steunen van acties van ontevreden minderheidsgroepen.
- Het verkrijgen van invloed in neutrale landen, in het bijzonder in de nog jonge staten.
- Het steunen van bevrijdingsoorlogen in zich vrijmakende of juist zelfstandig geworden landen.

Dit laatste punt waarbij het gaat om openlijke steun van de communistische landen aan oorlogen, in de periode van vreedzame coëxistentie, verdient een korte toelichting.

Bevrijdingsoorlogen worden door de communistische landen gezien als de onvermijdelijke uiting van de vrijheidsdrang van een volk, waarbij het Communisme steun zal moeten verlenen. Op het congres van de Communistische Partij in 1961 heeft Chroestjow duidelijk geformuleerd dat een dergelijke steun geheel past binnen de doctrine van de vreedzame coëxistentie.

Het uitwerken van mogelijke tegenmaatregelen voor elk dezer gebieden wordt te veelomvattend, zodat dit zal worden beperkt tot de POV die direct is gericht tegen de westerse naties.

Deze keuze komt het meest in aanmerking omdat dit wel het terrein is waar specifiek psychologische middelen gehanteerd moeten worden, terwijl tevens de krijgsmacht hier direct bij betrokken is.

De communistische POV organisatie

De communistische landen beschikken voor het voeren van POV over een gigantische organisatie met een groot aantal vertakkingen en onderafdelingen. Hoewel het niet noodzakelijk is deze organisatie in detail te bestuderen, moet wel worden onthouden dat alle POV onder controle staat van één centrale leiding. Dit maakt het mogelijk de inspanningen snel en krachtig te bundelen waar

dit noodzakelijk is, terwijl tevens een grote eenheid van opvatting kan worden bereikt.

Mogelijkheden voor het beperken van de invloed

Wat kan het Westen nu stellen tegenover een vijandelijke POV die zoveel activiteiten kan omvatten dat het slechts mogelijk is om algemeen te stellen dat hij zich zal richten op het opwekken van ontevredenheid over de bestaande orde en het scheppen van sympathie voor de communistische doelstellingen? Een POV die kan beschikken over een goed geoliede propagandamachine, perfect georganiseerd, centraal geleid en beschikend over een duidelijke doctrine.

Een inventarisatie van dit ogenblik leert dat het Westen:

- in feite nog niet voldoende doordrongen is van de omvang en bittere ernst van de communistische POV in „vredetijd”;
- weliswaar in haar democratische beginselen over een gemeenschappelijke grondslag voor tegenacties beschikt, maar een duidelijk manifest dat als basis kan dienen voor deze acties ontbeert;
- hierdoor bij tegenacties een veelheid van motieven en thema's hanteert, terwijl ook over de wijze van uitvoering een veelheid van opvattingen bestaat;
- nog niet voldoende beseft dat POV uitsluitend door specialisten met succes kan worden gevoerd;
- de POV veelal fundamenteel verkeerd wordt aangepakt door defensief op te treden tegen de communistische propaganda in plaats van zelf het initiatief te nemen.

Dit beeld is niet direct geruststellend zodat verbetering van de mogelijkheid om de invloed van de communistische POV te beperken dringend gewenst is.

De meest voor de hand liggende oplossing is uiteraard om de defensieve POV te gaan voeren op hetzelfde stramien als de communisten, dus door een voortdurende en krachtige indoctrinatie van het gehele volk en het gelijktijdig afweren van ongunstige invloeden van buiten.

De grondwaarden van de democratie die wij juist beogen te beschermen en de openheid van onze maatschappij vormen hiervoor een absolute belemmering, zodat het probleem anders moet worden aangepakt.

De erkenning van de menselijke vrijheden staat

immers principieel afwijzend tegenover een bewust gevoerde, krachtige indoctrinatie door de overheid. Hiernaast maakt de openheid van onze maatschappij het vrijwel onmogelijk te verhinderen dat ongunstige invloeden binnenkomen en worden gehoord. Dit is bovendien naar democratische beginselen ook ongewenst omdat hiermee het recht van eigen vrije keuze van beginselen zou worden aangetast.

Door het bovenstaande worden in het Westen de mogelijkheden voor de POV wel bijzonder beperkt daar, zeker in vreedstijd, zelfs een defensieve propaganda nog maar net acceptabel wordt geacht.

Toch kan de beperkte speelruimte reeds veel beter worden benut wanneer maar wordt ingezien dat dat ook bij defensieve propaganda het initiatief kan worden overgenomen. De inspanning moet dan niet worden gericht op het beletten of het bestrijden van vijandelijke propaganda, maar op het krachtig versterken van het moreel van de eigen natie.

Hierdoor worden veel betere resultaten bereikt, daar nu niet achter de feiten wordt aangelopen. Bij POV geldt namelijk zeer sterk dat voorkomen beter is dan genezen en een groep met een goed moreel is vrijwel ongevoelig voor vijandelijke propaganda.

Bij de uitvoering van bovenstaande gedachte wordt men onherroepelijk geconfronteerd met de verlammele lethargie van de westelijke democratieën t.a.v. deze problemen. Deze onverschilligheid, die eerst moet worden doorbroken, vindt zijn oorsprong in de reeds zeer oude „Truth will prevail in the end” gedachte (J. Milton). Er kan niet genoeg op worden gewezen dat dit slechts zal opgaan indien de waarheid ook algemeen bekend is, zodat een keuze tussen waarheid en leugen mogelijk wordt. Bovenstaande gedachte vraagt dan ook om een aanvulling. Men kan instemmen met de gedachte dat de waarheid uiteindelijk zal overwinnen maar : „It needs a trumpet” (J. Hargrave).

Door het aanvaarden van deze gedachte wordt het noodzakelijk op voor een ieder begrijpelijke wijze duidelijk te maken welke belangen er op het spel staan; m.a.w. wat de kernpunten zijn van het leven in een democratisch bestuurd land. Ongrijpbare termen als „democratische beginselen” en „elementaire rechten van de mens” moeten worden vertaald in een korte en eenvoudige filosofie, die de basis zal vormen voor de defensieve POV.

Dit voor een ieder pakkend formuleren vraagt

simplificatietechnieken waar velen nog sterk afwijzend tegenover staan. Toch moet dit worden geaccepteerd.

Waarheid vraagt een keuze, dus ook voor het Communisme moet de sluier worden opgelicht door het eerlijk naar voren brengen van de goede en slechte punten. Voor dit zelf verstrekken van objectieve informatie spreken twee argumenten. In de eerste plaats wordt de vijandelijke propaganda hiermee de wind uit de zeilen genoemen; hij brengt op dit gebied dan niets nieuws meer. In de tweede plaats blijkt uit de reacties van velen op activiteiten van de huidige communistische regimes, dat men onvoldoende op de hoogte is van de evoluties in de communistische denkbeelden sedert de introductie door Marx. Dit leidt bij de beoordeling tot het hanteren van normen die nog thuis horen in de periode van het Utopisch Communisme. Ook wordt niet voldoende ingezien dat er een essentieel verschil bestaat tussen het filosoferen over het Communisme als leer en het ondergaan van het Communisme als staatsvorm. Hier liggen zeer goede mogelijkheden voor de defensieve propaganda.

Bij de defensieve POV wordt bewust gekozen voor een confrontatie van de twee ideeën en maatschappijvormen, waarbij de propaganda slechts het materiaal aandraagt en de keuze blijft voorbehouden aan het zelfstandig beslissende individu. Wij hebben bij de confrontatie niets te vrezen, laten we deze dan ook niet uit de weg gaan. Het Communisme als staatsvorm is niet aantrekkelijk voor de mens. Nog nooit heeft een land in vrije verkiezingen een communistische regering gekozen!

De kern van de defensief gevoerde POV (beslist wel mogelijk binnen de beperkingen opgelegd door de democratie) moet worden gevormd door een eerlijke, deskundige voorlichting als de beste bescherming tegen de invloeden van vijandelijke propaganda.

De veel gehoorde gedachte dat de vrijheidszin van een democratisch volk reeds voldoende basis zou vormen om de vijandelijke POV het hoofd te bieden, kan naar dezerzijdse mening niet worden geaccepteerd. Het is een hecht fundament waar we dankbaar gebruik van kunnen maken, maar slechts door actieve voorlichting kan hierop een bolwerk worden opgetrokken.

Eerst dan kan men met vertrouwen instemmen met A. Lincoln's befaamde woorden (1.16. blz. 194).

„It is true that you may fool all the people some of the time; you can even fool some of

the people all of the time; but you can't fool all the people all the time".

Een succesvolle uitvoering van deze noodzakelijk geachte voorlichting vraagt uniformiteit, organisatie en eenhoofdige leiding. Deze gedachte is beslist niet nieuw. Reeds vanaf de oprichting van de NAVO bestaat het inzicht dat naast de militaire samenwerking, ook voor de POV in al haar aspecten moet worden gekomen tot een supranationale bundeling van de inspanningen. De gedachten gaan hierbij uit naar een aparte organisatie voor de POV, uniform voor de verschillende partners en centraal geleid door een eigen NAVO-staf.

Tot nu toe heeft deze gedachte geen concrete uitvoering gekregen. De POV wordt nog gevoerd door de naties apart, zonder coördinatie. Aangezien een goede organisatie en centrale leiding een tweede fundamentele voorwaarde vormt voor een optimaal succes, zullen de westerse bondgenoten hun terughoudendheid snel moeten opgeven zodat op korte termijn een bundeling van de krachten kan worden gerealiseerd.

Wij komen dus tot de conclusie dat bij het formuleren van maatregelen om de invloed van de

vijandelijke POV te beperken, zal moeten worden uitgegaan van de volgende overwegingen.

- De vijandelijke POV kan en zal zijn aandacht richten op een zo grote verscheidenheid van gebieden, dat alleen reeds hierdoor een poging om de vijandelijke propaganda te verhinderen of te bestrijden niet doelmatig is te achten.
- Een succesvolle uitvoering van de defensieve POV valt alleen te bereiken wanneer wordt ingezien dat defensief beslist niet inhoudt dat geen initiatief kan worden genomen. Ook de eigen propaganda zal zich direct moeten richten tot het eigen volk.
- Door onze staatsvorm en beginselen zal de defensieve POV zich moeten beperken tot het geven van voorlichting, zodat de uiteindelijke keuze aan de zelfstandige beslissing van het individu wordt overgelaten.
- De huidige verhoudingen vragen om een uniforme uitvoering bij de bondgenoten zodat een overkoepelende organisatie in NAVO verband onontbeerlijk is.

In enkele woorden: defensieve POV betekent *eerlijke voorlichting, uniform opgezet bij alle bondgenoten, gegeven door speciale organisaties, gebundeld onder een centrale leiding.*

VI. PSYCHOLOGISCHE OORLOGVOERING BINNEN DE KRIJGSMACHT

Tot nu toe is bij de beschouwingen over het gebruik van POV geen speciale aandacht besteed aan de krijgsmacht. Dit is de consequentie van de ontwikkelde gedachte dat conflicten in de huidige tijd zich manifesteren als een krachtmeting tussen naties, zodat ook de POV zich zal moeten richten op het beïnvloeden van een natie in haar geheel. Hiernaast is de uitvoering van POV ook geen prerogatief dat uitsluitend aan de krijgsmacht is voorbehouden.

Toch zal het in de praktijk wel zo zijn dat het beïnvloeden van bepaalde groepen in een volk van zo bijzonder belang is dat de POV hier in het bijzonder zijn aandacht op zal richten. De krijgsmacht, die voor het verzekeren van de vrijheid en veiligheid van een volk het laatste woord zal moeten spreken, is uiteraard zo'n gebied van specifieke belangstelling.

Het bestaande militaire evenwicht is immers opgebouwd uit het wederzijds beschikken over massavernietigingswapens en de geloofwaardigheid dat het leger ook bereid zal zijn deze middelen te gebruiken indien dit noodzakelijk mocht blijken.

Een analyse van deze gedachte moet leiden tot de conclusie dat de bruikbaarheid van zelfs de meest geavanceerde wapensystemen uiteindelijk afhangt van de bereidheid van de soldaat om ze te bedienen. Door nu met psychologische middelen de bereidheid van de soldaat te ondergraven kan op een uiterst effectieve wijze het militaire evenwicht worden verstoord en omgezet in een overwicht voor de eigen zijde. Dit rechtvaardigt een meer gedetailleerde beschouwing over de mogelijkheden van POV binnen de krijgsmacht. Hierbij zal de behandeling beperkt blijven tot de Nederlandse krijgsmacht en zal, gezien het defensieve karakter daarvan, het accent moeten worden gelegd op de defensieve POV; m.a.w. het beperken van de invloed van vijandelijke propaganda.

Juist nu meer dan ooit het falen of het succes bij een militair optreden kan afhangen van de gevechtsbereidheid van slechts enkele soldaten, zijn er factoren die het de leiding moeilijk maken om hierop directe en voortdurende controle uit te oefenen. Gedacht wordt aan het „lege slag-

veld" waardoor een militair conflict beheerst gaat worden door kleine groepen, die zonder toezicht of morele steun van persoonlijk aanwezige hogere commandanten zullen optreden. De soldaat anno 1969 zal onder de last van een ongetwijfeld grote psychische druk en de ongrijpbare dreiging van de moderne vernietigingswapens, bereid moeten zijn zelfstandig door te gaan met het uitvoeren van zijn opdracht. De gunstige mogelijkheden voor vijandelijke POV in een dergelijke situatie zullen duidelijk zijn. Naast een adequate materiële uitrusting behoeft de soldaat dus evenzeer een geestelijke bewapening; hij zal moeten begrijpen wat er op het spel staat. Meer dan ooit geldt dan ook het oude gezegde:

*„A man will not fight and die, if he does not know what he is fighting and dying for”
(MacArthur).*

Dit probleem is eigenlijk in alle legers in de zestiger jaren gelijktijdig onderkend en men heeft zich beraden over de wijze waarop hieraan tegemoet kan worden gekomen.

Bij de bestudering van de gekozen oplossingen valt het op dat men het overal heeft gezocht in het verdiepen van het inzicht in de voor het betrokken volk fundamenteel geachte waarden en het versterken van de nationaliteitsgevoelens.

Ook bij de Nederlandse krijgsmacht is men rond 1960 op deze basis begonnen met voorlichting over fundamentele onderwerpen en actuele gebeurtenissen. Na een aanvankelijk vrij gebrekkige start waarbij de voorlichting werd verzorgd door de compagniescommandanten, dus niet deskundigen op dit gebied, is de voorlichting thans in handen gelegd van speciale teams.

Toch dient men zich af te vragen of van de huidige inspanningen wel voldoende resultaat mag worden verwacht. Hierbij wordt niet zo zeer gedacht aan het nog wel zeer geringe aantal uren dat voor de voorlichting is uitgetrokken, of het beperkte aantal teams dat beschikbaar is.

Ernstiger en dus primair de aandacht vragend is de nog onvoldoende samenhang tussen alle inspanningen die een bijdrage kunnen leveren aan het verbeteren van de gevechtsbereidheid van de soldaat. De volgende gedachtengang staat hierbij voor ogen.

Het beoogde doel kan worden geformuleerd als het verbeteren van de gevechtsbereidheid, waardoor een psychologische verdediging wordt opgebouwd tegen mogelijke psychologische agres-

sie. Nu wordt geestelijk weerstandsvermogen opgebouwd uit een aantal bouwstenen:

- De overtuiging van de juistheid van onze democratische beginselen en staatsorde en het verwerpen van het Communisme als belangrijkste alternatief.
- Het voortdurend toetsen en versterken van dit inzicht aan de hand van actuele gebeurtenissen in de wereld.
- Hiernaast kan voor een grote groep een belangrijke bijdrage worden verkregen uit de levensbeschouwelijke overtuiging.

Een optimaal rendement van defensieve POV mag slechts worden verwacht indien de inspanningen in de onderscheiden gebieden volledig op elkaar zijn afgestemd, zodat ze elkaar aanvullen. Dit kan worden bereikt door van bepaalde problemen zowel de fundamentele als levensbeschouwelijke gezichtspunten te belichten en vervolgens de verkregen inzichten te toetsen aan actuele gebeurtenissen.

De te geven voorlichting zal dan als volgt moeten worden opgezet.

- Na een grondige analyse van de mogelijkheden om het gestelde doel te bereiken, moet één duidelijk schema worden ontworpen voor het gehele voorlichtingsprogramma, met richtlijnen voor de uitvoering en het aanwijzen van functionarissen die met de coördinatie zijn belast.

- De eerste stap van de uitvoering zal moeten bestaan uit het verschaffen van noodzakelijke achtergrondinformatie door het bespreken van de fundamentele onderwerpen die essentieel zijn voor een juist inzicht in de huidige Oost-West verhoudingen en de twee tegenover elkaar staande staatsorden.

Deze fundamentele voorlichting vraagt grote deskundigheid en moet worden gegeven door specialisten.

- Hierna moet aan deze begrippen de praktische inhoud worden gegeven door het bespreken van passende, actuele voorbeelden uit het wereldgebeuren. Deze noodzakelijke samenhang tussen fundamentele en actuele voorlichting is thans nog in onvoldoende mate aanwezig.

De actuele voorlichting vraagt een soepel en slagvaardig reageren op recente gebeurtenissen. Hij zal moeten worden gegeven door officieren van de eigen eenheid in de vorm van

frequente korte commentaren wanneer hier aanleiding toe bestaat.

- Tenslotte kan de geestelijke verzorging een belangrijke bijdrage leveren door waar mogelijk de behandelde onderwerpen en problemen nog te belichten vanuit de levensbeschouwelijke overtuigingen.

De defensieve POV binnen de krijgsmacht komt dus neer op het opvoeden van de soldaat tot een bewust meelevende staatsburger, door het uitgebreid en frequent toetsen van actuele gebeurte-

nissen in de wereld aan de bij de fundamentele voorlichting ontwikkelde normen.

Voor de offensieve POV ware, gezien de reeds getrokken conclusies t.a.v. een juiste uitvoering, in de Nederlandse krijgsmacht geen plaats in te ruimen. De noodzaak van een gecentraliseerde planning en eenhoofdige leiding bij de uitvoering onttrekken deze materie reeds voor zo'n groot deel aan het nationale niveau, dat het alleen maar doelmatig kan worden geacht om dan ook de middelen op hoog niveau te bundelen.

VII. CONCLUSIES

De vragen die wij ons hadden gesteld kunnen worden samengevat in een zestal conclusies.

1. De oorlogvoering heeft zich ontwikkeld van een strijd tussen legers tot een strijd tussen volken, zodat het gebruik van uitsluitend militaire middelen om de weerstandswil te breken niet langer doelmatig was. Dit heeft, gezien de psychologische aspecten die bij het overtuigen van groepen een rol spelen, geleid tot het ontwikkelen van de POV als een aparte wijze van oorlogvoering die naast de andere middelen een zelfstandige plaats heeft gekregen. Nu in het Nucleaire Tijdperk de mogelijkheden voor het gebruik van militaire middelen zo zeer secundair is geworden dat het begrip Koude Oorlog is geïntroduceerd, is de POV zelfs een dominerende plaats gaan innemen.
2. De aard en de mogelijkheden van POV maken dat er geen principiële verschillen zijn tussen het gebruik onder „vredes“- en oorlogsomstandigheden, zodat POV in dit opzicht een tijdloos verschijnsel mag worden genoemd dat onder alle omstandigheden kan worden toegepast.
3. Er kan slechts een optimaal rendement van POV worden verkregen wanneer de uitvoering in handen wordt gelegd van specialisten, die om doelmatig te kunnen werken moeten worden samengebracht in een aparte organisatie.
4. POV is geen wijze van oorlogvoering die geheel zelfstandig grote successen zal kunnen behalen. Het bereiken van goede resultaten is slechts mogelijk wanneer het gebruik zorg-

vuldig wordt gecoördineerd met de inzet van de overige middelen voor oorlogvoering.

Dit vraagt één centrale leiding voor het maken van de plannen en het coördineren van de inzet van alle beschikbare middelen.

5. De defensieve POV – gericht op het beperken van de invloed van vijandelijke propaganda – wordt in de uitvoering belemmerd door onze democratische beginselen, daar hierdoor bewuste indoctrinatie niet aanvaardbaar is. Hij zal zich moeten beperken tot het geven van voorlichting, zodat de uiteindelijke keuze aan het zelfstandige individu wordt overgelaten.
6. De mogelijkheden van POV binnen de Nederlandse krijgsmacht blijven beperkt tot defensieve POV. Aangezien het huidige evenwicht tussen de militaire massavernietigingsmiddelen alleen bestaat zolang het geloofwaardig is dat het leger, en dus de enkele soldaat, bereid zal zijn deze middelen te gebruiken, dient de uitvoering zich te richten op het vergroten van de gevechtsbereidheid van de soldaat.

OPGAVE VAN BRONNEN

I. BOEKEN

- 1.1. Psychologie van de Beïnvloeding, J. A. C. Brown. Het Spectrum N. V., Utrecht – Antwerpen, 1965
- 1.2. Krieg und ideologischer Kampf, I. A. Seleznev. Verteidigungsministerium der USSR, Moskau, 1964. (Übersetzung).
- 1.3. Propaganda; towards Disarmament in the War of Words, J. B. Whitton and A. Larson. Oceana Publications Inc. New York, 1964.

- 1.4. Introduction à la Stratégie, A. Beaufre. Librairie Armand Colin, Paris, 1963.
- 1.5. New Dimensions in the Cold War, R. M. Leighton and R. Sanders. Industrial College of the Armed Forces, Washington D.C., 1963.
- 1.6. Die Propagandatruppen der Deutschen Wehrmacht, H. von Wedel. Scharnhorst Buch Kameradschaft, Neckargemünd, 1962.
- 1.7. Psychological Operations, Department of the Army, FM 33-5, Washington, 1962.
- 1.8. Psychology; the Science of Mental Life, G. A. Miller, Cox and Wyman Ltd, London, 1962.
- 1.9. Global Psychological Conflict, R. Sanders and F. R. Brown. Industrial College of the Armed Forces, Washington D.C., 1961.
- 1.10. The Hidden Persuaders, V. Packard. Cox and Wyman Ltd, London, 1961.
- 1.11. A Psychological Warfare Casebook, W. E. Daugherty and M. Janowitz. The Johns Hopkins Press, Baltimore, 1958.
- 1.12. Psychological Warfare, B. Szunyogh. The William - Frederick Press, New York, 1955.
- 1.13. The Big Lie, J. B. White. Evans Brothers Ltd, London, 1955.
- 1.14. La Guerre Psychologique, R. H. Wüst. Librairie Payot, Lausanne, 1954.
- 1.15. Makers of Modern Strategy, E. M. Earle. Princeton University Press, 1952.
- 1.16. Sykewar, D. Lerner. G. W. Stewart Publisher Inc., New York, 1949.
- 1.17. The Art of War, Sun Tzu Wu (translated L. Giles). The Military Service Publishing Cy, Harrisburg, 1949.
- 1.18. Psychological Warfare, P. M. A. Linebarger. Infantry Journal Press, Washington, 1948.
- 1.19. Kriegspropaganda und Propagandakrieg, H. R. Schmid. Beer und Co, Zürich, 1947.
- 1.20. The Strategie of Indirect Approach, L. Hart. Faber and Faber, London, 1941.

2. RAPPORTEN

- 2.1. Unconventional Warfare, Part II: Psychological Warfare U.S. Air Force Academy, 1962.
- 2.2. Factors Affecting Credibility in Psychological Warfare Communications, E. R. Carlson and H. J. Abelson. The George Washington University Human Resources Research Office, Special report no. 5, 1956.
- 2.3. The Nature of Psychological Warfare, W. Schramm

The Johns Hopkins University, Operations Research Office, Maryland, 1953.

- 2.4. Rumor: a Review of the Literature, J. P. Kishler. Office of Naval Research, Washington D.C., 1952.
- 2.5. Leidraad Psychologische Oorlogvoering, Hogere Krijgsschool, Den Haag.

3. TIJDSCHRIFTARTIKELEN

- 3.1. Psychological Warfare: Key to Success in Vietnam, R. S. Nathan. Military Review, (1968) (4) (blz. 19).
- 3.2. Psychological Operations in Overseas Internal Defense Army Information Digest, (1966) (1) (blz. 38).
- 3.3. Die Psychologische Rüstung in der Ausbildungspraxis des Bundeswehr, W. Seitz. Wehrkunde, (1963) (11) (blz. 598).
- 3.4. New Weapons in Psychological Training, V. F. Tolubko (Vertaling uit Rode Ster U.S.S.R.) Military Review, (1963) (3) (blz. 41).
- 3.5. Gedanken zur Psychologischen Kriegsführung, O. Zwengel. Revue Militaire Générale, (1963) (2) (blz. 234).
- 3.6. Moderne Waffen und Psychologische Erziehung in der S. U., B. Manrach. Wehrkunde, (1962) (10) (blz. 547).
- 3.7. Psychologische Oorlogvoering, C. C. van den Heuvel. Militaire Spectator, (1961) (11) (blz. 426), (1961) (12) (blz. 451), (1962) (1) (blz. 22).
- 3.8. Psychologische Oorlogvoering in „Volle Vredes-tijd“, O. A. H. J. van Soest. Militaire Spectator, (1961) (6) (blz. 201).
- 3.9. The Principles of War and Psywar, R. D. Connolly. Military Review, (1957) (12) (blz. 37).
- 3.10. Caractéristiques d'Emploi de l'Arme Psychologique J. Defrasne. Revue Militaire Générale, (1957) (11) (blz. 520).
- 3.11. Principles of War - Hot or Cold, G. F. Eliot. Military Review, (1956) (9) (blz. 3).
- 3.12. Psychological Warfare, A. Durieux. Military Review, (1957) (2) (blz. 79).
- 3.13. Psychologische Oorlogvoering, J. J. M. Leerschool. R.K. Artsenblad, (1956) (5) (blz. 169).
- 3.14. Kan men zich verdedigen tegen Psychologische Oorlogvoering, P. J. Houtzagers. Militaire Spectator, (1956) (1) (blz. 20).
- 3.15. Propaganda als Ondersteuning van Militaire Operatiën, P. J. Houtzagers, (1954) (7) (blz. 307).
- 3.16. Geruchten, P.J. Houtzagers. Militaire Spectator, (1954) (5) (blz. 206).

Boekbespreking

Het koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog, Deel 2 Neutraal, door Dr. L. de Jong, Directeur van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie, uitg.: Staatsdrukkerij, 's-Gravenhage, 1969. Prijs populaire editie: f 16,-.

Het tweede deel in deze serie, getiteld „Neutraal”, beschrijft de periode van ruim acht maanden waarin Nederland nog buiten het oorlogsgeweld bleef en gedurende welke menig Nederlander meende er ook ditmaal evenals in '14-'18 buiten te zullen blijven.

Het boek zou als ondertitel kunnen dragen „De wens is de vader van de gedachte”, want het laat zien hoe volk en overheid eigenlijk weigerden in een oorlog te geloven. De Minister-President, die reeds in de eerste week van de mobilisatie aan Dr. Colijn voor de tweede maal verzocht zijn taak over te nemen – voor hem was de gedachte aan een oorlog een boze droom – ging het land voor in het doen van geruuststellende mededelingen en het uiten van zijn verwachtingen dat het „allemaal wel los zou lopen”. Krachtige leiding, gecoördineerde planning en visie op de werkelijkheid ontbraken. In feite beperkte het denken zich tot aan 10 mei; angst en onzekerheid beheersten de situatie.

Maar, zo merkt de schrijver op, niet uit het oog mag worden verloren, „hoe gemakkelijk het is, achteraf wijs te zijn”. De historicus vervult twee functies: hij beschrijft enerzijds binnen een bepaald tijdsbestek het gedrag van feilbare mensen, die geen inzicht hebben in de toekomst, en geeft anderzijds weer door welke factoren de ontwikkelingen in die zelfde periode zijn bepaald. Dit dwingt ons „vóór alles tot gepaste billijkheid” en de schrijver voegt er een betekenisvolle waarschuwing aan toe: „de later-levende . . . verzuimt veelal te beseffen dat hij . . . in zijn eigen tijd opvattingen aanhangt en daden bedrijft, die op hun beurt in de toekomst . . . gedeeltelijk of zelfs geheel inadequaat zullen blijken”.

Het boek wordt ingeleid door een hoofdstuk getiteld „Koningin Wilhelmina”, dat niet zozeer een biografische schets ten doel heeft als wel om uit

het leven van de Vorstin die elementen op te sporen, welke zullen verduidelijken waarom de Koningin „tijdens de Tweede Wereldoorlog handelde zoals zij deed.” Als zodanig kan het hoofdstuk dienen tot inleiding van de ook nog volgende delen. De geringe kracht en kwaliteiten van het defensie-apparaat vervulden de Koningin met zorg. Zij koesterde weinig vertrouwen in Hitlers uiteindelijke intenties. „Onophoudelijk oefende zij, lange tijd zonder succes, pressie op de kabinetten Colijn uit om tot belangrijke versterking van de defensie over te gaan”. Zij was het die met de CGS en Commandant-Veldleger (CV) moest aandringen op vóór- en proefmobilisatie en het afgelasten van herhalingsoefeningen moest verhinderen.

In de volgende hoofdstukken wordt een veelheid van onderwerpen behandeld, waarbij al naar gelang de aard ervan soms in de tijd wordt vooruitgegrepen, een andere maal het relaas wordt afgebroken onder de belofte op het onderwerp verderop te zullen terugkomen. De hoofdstukken zijn echter zodanig samengesteld dat, mede door vele citaten, toelichtende voetnoten, kaarten, schetsen en illustraties, een boeiend onderhoudend geheel werd verkregen.

De belangrijkste onderwerpen welke aan de orde komen zijn het meermalen gewijzigde Duitse aanvalsplan „Fall Gelb”, de Nederlandse neutraliteitspolitiek, de wisseling van opperbevelhebber land- en zeemacht (OLZ) in februari 1940, het Nederlandse krijgsplan en de strijdkrachten, de verschillende alarmeringen van november, januari en april, de incidenten in de sfeer van spionage en contra-spionage, de herhaalde en steeds minder geloofde waarschuwingen van de zijde van de Nederlandse militaire attaché te Berlijn en tenslotte de grensoverschrijdingen van Duitse militaire zijde, welke feitelijk nog binnen het bestek van dit boekwerk vallen, omdat zij plaats vonden voor X-Zeit: 10.03.55 mei 1940.

Direct na de veldtocht in Polen gaf Hitler opdracht tot het nader uitwerken van „Fall Gelb”, de offensieve operatie in het westen. (Polen had

„Fall Weiss” geheten). De begindatum van het offensief werd vastgesteld op 10 november. Er werden achtereenvolgens twee plannen ontwikkeld, in het eerste plan werd nog een stoot naar de Grebbelinie uitgevoerd en werd verder in het kader van het algemene plan door Limburg en een deel van Brabant naar België gemarcheerd; het tweede plan (van 29 oktober) voorzag v.w.b. ons land slechts in een offensief vanuit de lijn Venlo-Aken door Limburg tegen Brussel, waarbij de rechter (noord) flank zou worden gedekt tegen Nederlandse strijdkrachten. Nodig daarvoor was het bij verrassing nemen van de Maasbruggen. Hiervoor werden plannen ontworpen en in het kader daarvan vond de – overigens door de politie ontdekte – smokkel van Nederlandse uniformen plaats.

De aanvalsdatum voor „Fall Gelb” is door Hitler vóór 10 mei 1940 negentien maal vastgesteld en achttien maal verschoven. Nadat op 10 januari tengevolge van een noodlanding stukken, betrekking hebbende op „Fall Gelb”, in handen van de Belgen waren gevallen, werd de aanvalsdatum wederom uitgesteld en bovendien opdracht gegeven het plan voor het offensief te wijzigen. Het 6e Leger zou nu door Limburg trekken in het kader van de operaties tegen België, het 18e Leger met het zwaartepunt zuid van de rivieren moest geheel Nederland bezetten. Een cavaleriedivisie zou in de noordelijke provincies optreden tegen de Afsluitdijk, twee infanteriedivisies en twee SS-regimenten zouden tegen het centrum (Grebbe, Oostfront Vesting Holland) optreden en twee infanteriedivisies en een pantserdivisie moesten via Brabant, de Moerdijk en Dordrecht contact maken met twee door de lucht gelande divisies in het gebied Rotterdam-'s-Gravenhage.

Gemakshalve kwamen de G2 van het 18e Leger en van de Legergroep B en vervolgens de Commandant van de divisie, welke de hoofdaanval in het gebied van de Grebbelinie moest uitvoeren, zich in het terrein oriënteren, de laatste daarbij dankbaar gebruik makend van de uitzichttoren van „Ouwehands Dierenpark”, welke om redenen van toeristische attractie daar nog stond en niet voor het publiek was afgesloten. Die maatregelen waren van de hand geweest. „We maken ons voor niets bezorgd” moet de Minister-President hebben gezegd „en het kost maar geld”. Uiteraard, zo verzekert de schrijver ons, werden die verkenningen in civiel uitgevoerd.

Op 3 september verscheen de officiële Neutraliteitsverklaring in de Staatscourant. Dat wilde

zeggen dat op het grond- en watergebied, de territoriale wateren en in het luchtruim daarboven generlei vijandelijkheden waren toegelaten en dat dit gebied door geen der oorlogvoerenden als basis voor operatiën tegen de vijand mocht worden gebruikt. De tenuitvoerlegging daarvan was geen eenvoudige zaak vooral v.w.b. overvliegende vliegtuigen; „de luchtdoelartillerie kostte het veel munitie, die niet kon worden gemist”, de jachtvliegtuigen konden overvliegende toestellen zelden inhalen, de marine kwam middelen tekort voor de begeleiding en visitatie.

Voorts werd voortdurend op voorzichtigheid aangedrongen, de regering wenste geen moeilijkheden. Het neerschieten van een Duitse jager boven Limburg werd „eigenlijk heel erg” gevonden. Daar de Geallieerden de kracht en de middelen ontbraken om Duitsland door middel van offensieve operaties te verslaan, – er ontbrak trouwens een strategie tot dat doel – en men bovendien voor de offers, welke dat zou vergen, terugschrok, zocht men d.m.v. economische oorlogvoering althans Duitsland te verzwakken. Het geëigende middel daartoe was de blokkade. Gellet op het belang van onze transitohandel geraakte Nederland in een uiterst moeilijke positie. Het ging erom, te blijven lavenen tussen de toenemende druk van Duitse zijde, ons tegen de door de Britten getroffen maatregelen te verzetten en de pressie van Engelse zijde om medewerking aan de blokkade af te dwingen. Een Nederlands Rijksdelegatie had de moeilijke taak in Londen verlichting van de maatregelen en begrip voor onze situatie te bewerkstelligen en in Berlijn de ontevredenheid over het niet-voldoen aan de Duitse verlangens te beperken.

Een zeker zo belangrijke zaak was het „krijgsbeleid”. De Minister-President wenste „onze neutraliteit naar alle zijden getrouw te handhaven” en dusdoende het land te behoeden voor oorlog. In '14-'18 was dit ook door velen voor onmogelijk gehouden maar de geschiedenis had „die voorspelling beschaamd”. Schrijver merkt hierbij op dat toen echter het beleid in Duitsland „niet door een Hitler werd bepaald”. Hieraan zou kunnen zijn toegevoegd dat, anders dan in 1914, ingeval van Duitse offensieve operaties tegen Frankrijk, tengevolge van de sterke hindernisgordels aan beider grenzen en de daardoor veel geringere ruimte, met een betrokken geraken in het conflict rekening gehouden had moeten worden.

Voor de OLZ bestond een instructie, vastgesteld in mei 1939, welke bepaalde, dat hij met betrek-

king tot de uitoefening van zijn taak aan de regering verantwoordelijk schuldig was en voorts, dat inzake het krijgsbeleid opdrachten en aanwijzingen, „welke ons dienstig voorkomen” konden worden verstrekt. De generaal Reijnders vond het „geen mooie instructie” maar was al spoedig ingenomen met het feit, dat men accoord ging met de – op aandrang van de Koningin schriftelijk vastgelegde – opdracht, blijkens welke bij een overmachtige aanval uit het oosten op het hart des lands, het veldleger in de Grebbelinie geen beslissende slag zou aannemen, doch tijdig zou teruggaan met de hoofdmacht van de noord van de Maas opgestelde troepen op het oostfront van de Vesting Holland, onder achterlating van een achterhoede. Over het gebied zuid van de rivieren werd niet gesproken. Generaal Reijnders was van oordeel dat daar – mede terwille van de (dan) Belgische en Franse bondgenoten – krachtige weerstand moest worden geboden.

Met de schending van onze grenzen door de Geallieerden werd niet werkelijk rekening gehouden, afschoon de vraag of wij dan Duitse bondgenoten zouden (moeten) worden velen in regeringskringen en in het bijzonder de Koningin benauwde. Algemeen werd uitgegaan van Duitse agressie en na het november-alarm was er alle reden om nog slechts in termen van een Duitse aanval en Geallieerd bondgenootschap te denken. De militaire plannen waren trouwens op die Duitse aanval toegesneden.

In den lande lagen de opvattingen terzake van de neutraliteit nogal uiteen. Stond men enerzijds een wat wazige Nederlandse roeping voor „te werken voor een vrede van verzoening”, die moest leiden tot een samenwerken van „die drie prachtvolken Duitsland, Engeland en Frankrijk” (Van Walré de Bordes); of „onze taak de delta van Rijn, Maas en Schelde in het belang van het Europese evenwicht te bewaren” (Telders), anderen (als Geijl, de Kadt, Knuvelder en Scholten) meenden dat het om een ideologische tegenstelling ging waarin ieder, die het ernstig meende met het democratisch beginsel van het Westen, partij was. Van regeringszijde was men weinig ingenomen met dergelijke ontboezemingen en de hoofdredacteur van het Utrechts Nieuwsblad, die zich terzake het minst beperkte, werd er door de premier op gewezen dat hij „op de manier waarop hij over Hitler schreef het Duitse gevaar als het ware aantrok”.

Toen de mobilisatie werd afgekondigd vroeg de OLZ om afkondiging van de staat van beleg, zoals in 1933 was bepaald. Hij voerde daar een aan-

tal argumenten voor aan, t.w. de opruiming van schootsveldbelemmeringen, het inrichten van gevechtsofstellingen, het doen van huiszoeking en perscensuur. De ministerraad voelde er niets voor, het land werd in staat van oorlog verklaard, maar integrale toepassing van de Oorlogswet werd niet toegestaan. De bevoegdheid van de OLZ zou zich tot een aantal bepalingen uit die wet beperken.

Wettelijk kon dat natuurlijk niet en men kwam tot een soort „gentlemen's agreement”. „Doe het nu maar, met een beetje scharrelen en schuffelen zal de zaak wel marcheren” aldus de minister van defensie. Dat deed het echter niet! In de loop der maanden trof de generaal Reijnders allerlei maatregelen, ook zonder toestemming van de minister, hetwelk niet zonder moeilijkheden bleef. Een ernstig conflict ontstond toen een richtlijn van de OLZ aan de pers moest worden ingetrokken. In die richtlijn werd n.b. aangedrongen op het nalaten van publicaties die „niet neutraal en mitsdien ontoelaatbaar” waren. Schrijver verbindt er de mening aan dat men (de staf van de OLZ) blijkbaar wenste, dat elk woord van scherpe kritiek op het Derde Rijk „want daar zou het toch in hoofdzaak op neerkomen” achterwege zou blijven. Opgemerkt moet worden, dat het aandringen op objectieve en neutrale berichtgeving in de lijn van de officiële en met zoveel nadruk nagestreefde neutraliteit lijkt te liggen. Hoe het zij, in december zegde de OLZ het „gentlemen's agreement” op.

Een ander conflict betrof de z.g. mobilisatieclubs. Het waren dezelfde instellingen, welke in '14-'18 o.m. tot de troebelen in de Harskamp hadden bijgedragen. Toen SDAP en NVV in de herfst van 1939 deze clubs weer wilden gaan oprichten weigerde de OLZ. Hij wenste geen herhaling van 1918 en hij achtte deze clubs „eenvoudig krijgstuicht-ondermijnd”. De minister van Defensie was op dit stuk aarzelend en weifelend en stond klaarblijkelijk onder druk van zijn Sociaal-Democratische ambtgenoten.

Op 30 december ontvangt de OLZ een nieuwe instructie. Hij moest nu zowel in de Grebbelinie als het Oostfront van de Vesting Holland weerstand bieden, doch dit laatste niet gebaseerd op een terugtocht van de troepen uit de eerste lijn. Men is geneigd zich af te vragen met welke middelen dit dan wel moest. Terzake van het optreden zuid van de rivieren werd zelfs de gevechtsvorm voorgeschreven. Generaal Reijnders ging daarmee niet akkoord. Voor wat betreft de tactische aanwijzingen zuid van de Maas „streek

de ministerraad de hand over het hart"; zijn overige bezwaren werden verworpen.

Tenslotte, na het tweede alarm, krijgt generaal Reijnders op 5 februari ontslag. Het was hem „meer en meer moeilijk gemaakt" zijn functie goed te vervullen „door het voortdurend ingrijpen in zijn bevoegdheden, in het bijzonder ten aanzien van het krijgsbeleid, het herhaaldelijk buiten hem om overleg plegen door de minister van defensie met onder hem gestelde commandanten, de weinige steun welke hij ondervindt bij het weren van de politiek uit de weermacht, alsmede het streven van de regering naar inperking van zijns inziens onontbeerlijke bevoegdheden van het militair gezag".

„Een litanie van klachten" aldus schrijver, die er de generaal niet zo best doet afkomen. Niet geheel terecht dunkt mij. Wat het krijgsbeleid betreft valt moeilijk uit te maken of zijn plannen de beste waren. Ook zijn opvolger generaal Winkelman kon niet tot een andere conclusie komen dan dat de hoofdweerstand óf aan de Grebbe óf aan het Oostfront van de Vesting moest liggen. Wel moet er op gewezen worden (en schrijver doet dat eigenlijk zelf al), dat generaal Reijnders gesteld was voor de taak het grondgebied te verdedigen met een onvoldoende bewapend, schamel uitgerust en matig geoefend apparaat, terwijl hij zich, nu de nood aan de man was, zag geplaatst tegenover bewindvoerders, die hem de bevoegdheden, armslag en middelen onthielden, welke hij dringend noodzakelijk achtte.

Is door Nederland de neutraliteit strikt in acht genomen? Verzoeken om hulp aan de bondgenoten zijn reeds in de herfst in verzegelde enveloppen bij de gezantschappen gedeponereerd, niet te openen vóórleer er werkelijk van een aanval sprake was. Contacten zijn er geweest tussen de diverse geheime diensten (het drama van het Venlo-incident wordt uitvoerig beschreven). Door de marine zijn maatregelen getroffen voor de verscheping van de goudvoorraad, een radioverbinding tussen marinestaf en Londen en de opname van marineschepen in Britse havens. Het al of niet verdedigen van de Peel-Raamstelling, opnieuw aan de orde tijdens het bevelheberschap van generaal Winkelman leidde tot (uiteraard geheim) contact met de Belgen. Het bleek wel dat er geen aansluiting was voorgenomen en de kans op omtrekking derhalve groot was. De nieuwe instructie aan de OLZ schreef voor, dat de verdediging moest zijn gericht op het hart van het land en dat moest worden ge-

streefd naar het behoud van een zo groot mogelijk gebied. Zodra agressie werd gepleegd moest het contact met de bondgenoten worden verzekerd. Generaal Winkelman vroeg nu om toestemming tot besprekingen met de Belgen. De toestemming is verleend.

Nu volgde een tijdrovend touwtrekken met de Belgen en de Fransen. Deze laatsten stonden een andere stelling ter hoogte van Tilburg Breda voor, Gamelin was bereid zes divisies naar Zeeland en West-Brabant te zenden. Generaal Gamelin vermocht echter de Nederlandse legerleiding, die aan de Peel-Raamstelling wilde vasthouden, evenmin te overtuigen als omgekeerd. De OLZ besloot de Peel-Raamstelling te ontruimen en de hoofdverdediging in Grebbelinie-Waal-Maas-Merwede te voeren. Inmiddels naderde de 10e mei.

Tussen 4 november en 10 mei was Nederland meermalen gewaarschuwd voor een op handen zijnd Duits offensief. Vele van deze waarschuwingen kwamen van de militaire attaché te Berlijn, de majoor Sas, die een persoonlijke vriend was van de kolonel Oster, hoofd Zentralabteilung van het Amt Ausland-Abwehr. De tragiek was dat elke keer als Sas zeker wist „dat zij dan en dan zouden komen", dit a.g.v. Hitlers beslissing tot uitstel, niet het geval bleek te zijn. Hij werd tenslotte door vrijwel niemand meer geloofd. Schrijver laat zich hierover zeer kritisch uit en niet geheel ten onrechte. Echter het steeds blijken te zijn verschoven van de aanvalsdatum, het feit dat de informant een Duits GS officier was, nog wel van de Abwehr, en de mededeling dat deze officier Hitler uit de weg wilde ruimen, waren weinig geschikt – vooral na het Venlo-incident – om vertrouwen te wekken. Men dacht, aldus schrijver, teveel in de gebruikelijke fatsoenstermen.

Dat was zo en het bleek wel toen in de nacht van 9 op 10 mei de eerste grensoverschrijdingen ter vermeerstering van de bruggen plaatsvonden, deels in burger en in Nederlandse uniformen en vóór de z.g. X-Zeit.

De laatste waarschuwing van Sas kwam op 9 mei 's-avonds. Dat hij toen wéér niet werd geloofd was niet minder begrijpelijk dan bij de vorige gelegenheden. Het feit dan ook dat de chef van GSIII „nog een biertje gaat drinken" is wel interessant maar niet meer relevant dan bij vorige gevallen.

Het boeiende relaas van Dr. de Jong laat de conclusie toe, dat indien een land zijn strikte neutra-

liteit wil handhaven, „de delta in het belang van het Europese evenwicht wil bewaren”, een krachtige, moderne krijgsmacht en daarmee het scheppen van een geloofwaardige afschrikking daarvoor de prijs is. Deze consequentie is niet getrokken.

Indien men zich anderzijds verbonden weet door dezelfde beginselen en zich evenals anderen gehouden acht „essentiële waarden van de hoogste orde” te verdedigen tegen een duidelijk en tastbaar gevaar, dan is een oproep als die van Churchill tot een bondgenootschap en gezamenlijke actie het enige alternatief. Die consequentie is evenmin getrokken.

W. J. M. van der Horst
Majoor der inf (gsb)

Julian Paget

LAST POST: ADEN 1964-67

276 blz.

Uitg.: Faber and Faber Ltd., London 1969

Prijs: 45 sh.

Gedurende drie jaar was het Britse Leger in Zuid-Arabië in een onverbidelijke en uitzichtloze strijd gewikkeld; aanvankelijk in het grimme bergland van Radfan, later ook in de Staat Aden zelf. Zowel de achtergronden van het conflict als de strijd zelve hebben zich grotendeels aan onze waarneming onttrokken, terwijl één en ander toch van eminent belang is voor het inzicht in de huidige verhoudingen in en rondom dat gebied.

De schrijver moet zowel op grond van zijn politieke informatie – hij was enige tijd toegevoegd aan de Hoge Commissaris te Aden – als op grond van zijn militaire ervaring – hij diende o.m. van 1945 tot 1948 in Palestina – bij uitstek geschikt worden geacht de omstandigheden en gebeurtenissen te schetsen, die uiteindelijk hebben geleid tot het definitieve vertrek van de Britse troepen uit Aden. Hij rangschikte daartoe de stof voor zijn boek in twee delen, t.w.:

Deel I – de Radfan-campagne;

Deel II – terrorisme in Aden.

Deel I geeft aan hoe het gebied Aden in 1839 in Engels bezit kwam en vervolgens werd ingedeeld in 2 Protectoraten (Oost- en West-Aden) en de Kroonkolonie Aden.

Tussen de Protectoraten enerzijds en de Kroonkolonie anderzijds bestond van meet af aan grote naijver, die o.a. werd veroorzaakt door bestuurlijke verschillen, alsmede door de geard-

heid en samenstelling der bevolking. Zo hadden de Protectoraten, met hun armoedige maar trotse en oorlogszuchtige stammenbevolking, een vorm van zelfbestuur, terwijl Aden met zijn tamelijk welvarende, maar gemengde- en weinig zelfbewuste bevolking, een Britse Kolonie was. De Engelse aandacht was dan ook primair op de Kroonkolonie gericht; de bestuurlijke activiteiten m.b.t. de Protectoraten beperkten zich grotendeels tot „air control”, hetgeen in feite inhield dat opstandige stammen door middel van luchtaanvallen werden gestraft. Tegen deze achtergrond projecteert schrijver de factoren die de bron van alle moeilijkheden vormden, waarbij de lezer tot de conclusie komt, dat het Britse plan tot vorming van een Federatie van Zuid-Arabische Staten als de kern van het probleem moet worden gezien. Velen waren fel tegen dit plan („de eerste stap op weg naar de onafhankelijkheid”) gekant, zoals b.v.:

- YEMEN;
riep mede op grond van territoriale aanspraken op tot „bevrijding van de Protectoraten”;
- EGYPTE;
zag in dit plan een hindernis v.w.b. expansie in de richting van de Perzische Golf;
- de Kroonkolonie ADEN;
wilde niet geregeerd worden door stamhoofden; zag daarin gevaar voor de eigen welvaart;
- de Protectoraten;
wensten niet overheerst te worden door de Kroonkolonie;
- de VN (alle nationalisten)
verwierpen het plan als „kolonialistisch”;
- de Federale bestuurders;
hadden weinig vertrouwen in daadwerkelijke Engelse steun.

Als gevolg van de activiteiten van de president van Yemen – die de „broeders in het bezette zuiden” openlijk tot revolutie aanspoorde – kan nov. 1962 voor de Engelsen als het „point of no return” worden aangemerkt.

De Britse regering moest kiezen tussen samenwerking met de autocratische machthebbers van het verleden, dan wel samenwerking met de nieuwe revolutionaire leiders onder aanvoering van Nasser.

Eind 1962 viel de beslissing, inhoudende dat:

- Engeland de Republiek Yemen niet zou erkennen;

- Engeland steun zou verlenen aan de Federatie Z.-Arabië, waarin de Kroonkolonie zou worden opgenomen.

Begin 1963 werd dit besluit geëffectueerd; de Staat Aden werd opgenomen in de Federatie. Engeland was daarmee duidelijk de opponent van Nasser, die een einde wilde maken aan de Britse invloed in Z.-Arabië.

Ook de verhouding met Yemen werd steeds slechter.

Een en ander resulteerde in:

- oprichting van de NLF;
- begin van de revolutie;
- een bomaanslag op de Hoge Commissaris;
- uitroepen van de noodtoestand voor Z.-Arabië;
- een militaire actie tegen kwaadwillende elementen van de Radfan-stammen, uitgevoerd door Federale en Britse troepen.

Het voornaamste kenmerk van de Radfan-campagne is het ontbreken van politieke doeleinden.

Toen de rebellen waren gestraft, werden de troepen teruggedreven, hetgeen uitermate handig door Nasser werd uitgebuit, die prompt sprak van „een grote overwinning voor de zaak der bevrijding”. Het resultaat was dat de moeilijkheden in dit gebied toenamen, waardoor Federale en Britse troepen opnieuw in actie moesten komen en twee en een half jaar ter plaatse moesten blijven. Schrijver besluit dit deel van zijn betoog met het hoofdstuk „militaire lessen”, dat de lezer zeker zal aanspreken, temeer dat de hier toegepaste techniek en tactiek zich uitstekend lenen voor een projectie op de huidige strijd in Vietnam.

In deel II staat het Defence White Paper van juli 1964 centraal. De inhoud daarvan, nl. dat Z.-Arabië niet later dan 1968 zelfstandigheid zou verkrijgen, hield een invitatie in voor Egypte en de nationalistische om te trachten de macht voor 1968 in handen te nemen. Het was dan ook in hoofdzaak deze verklaring die heeft geleid tot de ongeregelde toestanden in het stedelijk gebied van Aden, waarbij NLF en FLOSY (Front Liberation of South Yemen) qua terreurdaden als het ware tegen elkaar opboden.

De terroristen van beide groeperingen gingen daarbij uit van de volgende doelstellingen:

- ondermijnen van de posities van het Federale en Engelse gouvernement, resulterend in de vestiging van een revolutionair bewind;

- de Engelsen dwingen om hun bases in Aden op te geven.

Om deze doelstellingen te verwezenlijken werden de klassieke terroristische methoden toegepast, t.w.:

- intimidatie van de bevolking;
- neutraliseren van de inlichtingenbronnen van het gouvernement;
- organisatie van stakingen en ordeverstoringen;
- een niet-aflatende propaganda.

Het optreden tegen deze dreiging werd extra bemoeilijkt door de complexe afbakening der verantwoordelijkheden en bevoegdheden, waardoor een groot aantal autoriteiten (o.a. de Hoge Commissaris, Federale Autoriteiten en uiteindelijk de Britse regering) in de te ondernemen acties moest worden gekend.

In deze situatie kwam enige verbetering toen het leger, dat tot dusver optrad in steun van de politie, verantwoordelijk werd gesteld voor het handhaven van de orde en rust in de Staat Aden. De golf van terreurdaden bereikte een hoogtepunt tijdens en na het bezoek van een Zweedse commissie, die een onderzoek instelde naar de Britse- en Federale ondervraagmethoden en het vruchteloze bezoek van een UN-missie, die kennelijk de grootste moeite had om de partijen in het geding nader te preciseren.

De terroristen waren van mening dat zij voortaan weinig te vrezen hadden en gingen onverminderd door met aanslagen en het uiten van beschuldigingen aan het adres van Federale- en Britse autoriteiten.

De situatie werd steeds onoverzichtelijker en wordt door schrijver gedemonstreerd aan de hand van een aantal hoofdstukken waaruit blijkt dat:

- de Federale Politie door de NLF was geïnfilteerd;
- er een machtsstrijd woedde in het Federale Leger;
- een misverstand oorzaak werd van schietpartijen tussen het Federale- en het Britse Leger, waarbij aan beide zijden doden en gewonden vielen,

terwijl NLF en FLOSY elkaar op leven en dood bevochten.

Dat het Engelse leger zich onder deze omstandigheden, zowel in de Protectoraten als in de Staat Aden, op voorbeeldige wijze van haar taak kweet en zelfs in dit stadium wist te voorkomen dat de Federatie uiteenviel, is volgens schrijver

zeker niet te danken aan duidelijke politieke doelstellingen, maar uitsluitend aan de zeer goede corpsgeest.

Toen na een provocerende verklaring van de NLF, het in 1967 eindelijk ook de Britse regering duidelijk werd dat het Federale bewind gedoemd was te vallen, werden onderhandelingen met de NLF (waarin inmiddels het Federale Leger was opgenomen) geopend.

Het resultaat was een definitieve overwinning van de NLF en het vertrek van de Britse troepen uit Aden.

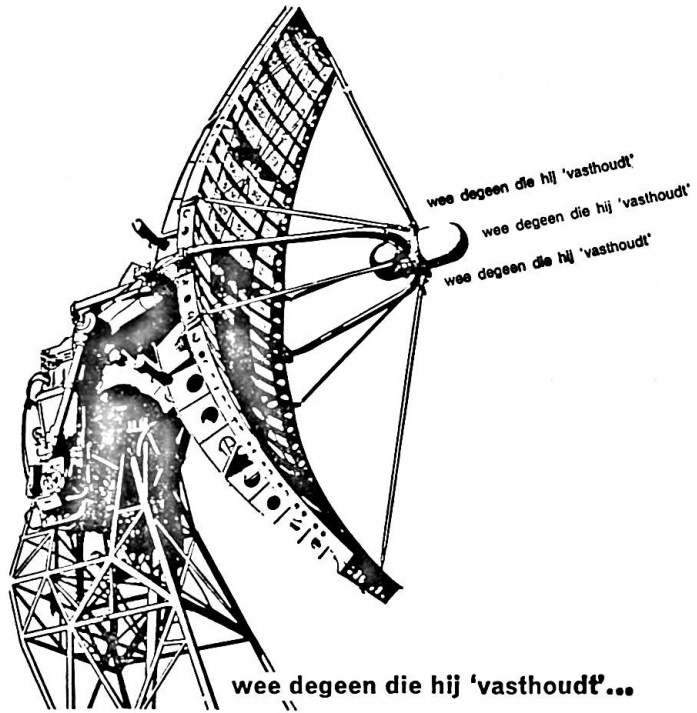
Overigens tekent schrijver nog aan, dat tot het laatste moment onduidelijk was of het terugtrekken onder vredes- dan wel onder oorlogsomstandigheden zou plaatsvinden.

Dit was de reden, waarom de Engelsen tot het laatste moment een sterke strijdmacht handhaafden.

Onder plaatsing van enige kritische kanttekeningen, zoals:

- de historische schets is wel erg summier en simpel gehouden;
 - over de strategische betekenis van Aden, zowel voor als na 1967, wordt met geen woord gerept;
 - zelfs de invloed van de machtsovername op de situatie in het Midden-Oosten wordt niet besproken;
 - niet duidelijk wordt of de Britse politici inderdaad slechts van twee alternatieven nl. :
 - of de stichting van een Federatie Z.-Arabië,
 - of (voortijdig) terugtrekken van Britse troepen zijn uitgegaan;
 - bij de behandeling der militaire acties (aan de hand van schetsen die niet uitmunten door duidelijkheid), wordt teveel voorbijgegaan aan het planningsfacet,
- moge het boek van harte ter lezing worden aanbevolen.

Maj. Inf. (gsb)
H. van Veen

Wee de belager van onze vrijheid die door deze SIGNAAL radar wordt opgespoord en 'vastgehouden'. Immers, deze radar is verbonden met een automatisch luchtverdedigingssysteem. Radar, rekenaar, schermen, versterkers en voeding zijn in klein bestek samengebracht. Dit kon alleen bereikt worden door de nauwe samenwerking van een team van zeer bekwame en gespecialiseerde werkers.

N.V. HOLLANDSE SIGNAALAPPARATEN - HENGELO